

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Громадська організація «Всеукраїнська асоціація кримінального права»

УДК 343

ISSN 2311-9640

ВІСНИК АСОЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Електронне наукове видання

Випуск 1(10) / 2018

*Схвалено постановою Президії ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права» № 15/4
від 26 квітня 2018 року*

*Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
(протокол № 9 засідання вченої ради Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого від 22 травня 2018 року).*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 4 липня 2014 р. № 793
електронне наукове видання «Вісник Асоціації кримінального права України» включено до
Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати
дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук*

© ГО «ВАКП», 2018

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

<i>Антипов В. І.</i> Класифікація злочинів та система покарань: взаємозв'язок та суперечливість	1–19
<i>Пащенко О. О.</i> Кримінально-правова норма та її соціальна обумовленість	20–31
<i>Пономаренко Ю. А.</i> Про зворотну дію в часі «закона Савченко»	32–42
<i>Новікова К. А.</i> Свобода і воля як цінності, що охороняються кримінальним правом	43–53
<i>Ландіна А. В.</i> Спеціальний суб'єкт злочину: порівняльно-правовий аспект	54–63
<i>Гізімчук С. В., Назаренко Т. Г.</i> Проблеми застосування обставин, що не передбачені ст. 66 КК України (на підставі матеріалів судової практики)	64–80
<i>Плахотник Г. В.</i> Перспективи удосконалення законодавства про передумови звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років	81–93

ПИТАННЯ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

<i>Олійник О. С.</i> Деякі питання кваліфікації умисного вбивства з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України)	94–106
<i>Євтєєва Д. П.</i> До питання про рівні кримінально-правового забезпечення охорони сім'ї, дітей та підопічних в Україні	107–115
<i>Шаблюстий В. В.</i> Незаконний обіг зброї в Україні: питання кримінальної відповідальності	116–129
<i>Голубош В. В.</i> Особливості предметів деяких злочинів проти громадської безпеки	130–143
<i>Гора Р. М.</i> Значення юридичних осіб публічного права для вивчення об'єкта злочину, передбаченого ст. 364 ¹ КК України	144–152
<i>Старка А. Б.</i> Окремі аспекти кримінально-правової характеристики складу злочину, передбаченого ст. 369 ³ КК України	153–162

МІЖНАРОДНЕ ТА ЗАРУБІЖНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Грянка Г. В.</i> Питання міжнародного співробітництва при розслідуванні злочинів міжнародного характеру	163–173
--	---------

КРИМІНОЛОГІЯ

<i>Дунаєва Т. Є.</i> Спеціалізовані суб'єкти протидії корупції в Україні та їх роль у мінімізації рівня корупційної злочинності	174–187
<i>Тарасенко Ю. М.</i> Стан злочинності серед внутрішньо переміщених осіб в Україні (за матеріалами анкетування співробітників Національної поліції)	188–203

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Шандула О. О.</i> Досвід Республіки Казахстан у забезпеченні права особи на безоплатну правову допомогу	204–215
--	---------

<i>Бабкова В. С.</i> Організація і порядок проведення прокурорських перевірок додержання кримінально-виконавчого законодавства	215–226
--	---------

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

<i>Тацій В. Я., Харитонова О. В.</i> Харківська школа кримінального права: біографічна довідка	227–231
<i>Головкін Б. М., Лисодєд О. В.</i> Про наукову діяльність кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права	232–245
<i>Батиргарєєва В. С.</i> Дослідження регіональних особливостей злочинності в Україні (рецензія на монографію Бабенка А. М. «Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір»)	246–253
<i>Євтєєва Д. П., Калініна А. В.</i> Огляд засідання Ради молодих учених Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, присвяченого проведенню XII Всеукраїнського фестивалю науки	254–260
<i>Демидова Л. М.; Невідома Н. В.</i> Актуальні проблеми кримінально-правової охорони громадської безпеки (за матеріалами міжнародного «круглого столу» 18 травня 2018 р.)	261–270
<i>Тимошенко В. А., Дрьомов С. В.</i> Інститут громадянства в сучасній Україні: сумні реалії сьогодення	271–298
<i>Туляков В. О.</i> Леонід Багрій Шахматов: вчений, вчитель, громадянин	299–307
Вітання Борисову В. І.	308–314
Вітання Гродецькому Ю. В.	315–316

УДК 343.3

В. І. Антипов,

канд. юрид. наук, проф., професор
кафедри кримінального
права та кримінології Університету
державної фіскальної служби
України

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ТА СИСТЕМА ПОКАРАНЬ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ

У статті доведено, що встановлені ст. 12 Кримінального кодексу України підстави класифікації злочинів на їх види не дотримані у більшості санкцій статей його Особливої частини. Зокрема, зазначені санкції передбачають за вчинення одного злочину кілька основних покарань, які є ознаками різних за тяжкістю видів злочинів. У таких санкціях наявне також перетинання різних за значенням для класифікації злочинів строків покарання у виді позбавлення волі. Це призводить до конкуренції частин 2–5 ст. 12 Кримінального кодексу України при визначенні тяжкості відповідних злочинів, а в судовій практиці – до ситуацій, коли злочин, за який судом призначено менш суворе покарання, вважається більш тяжким порівняно зі злочином, за який призначено більш суворе покарання. Це, у свою чергу, веде до погіршення становища засуджених осіб, зокрема, при застосуванні умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Ключові слова: класифікація злочинів, покарання, види покарання, законодавча техніка, конкуренція норм, звільнення від покарання, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Постановка проблеми. Поняття «злочин» і «покарання» є базовими, наріжними поняттями кримінального права. Між тим, навіть побіжний погляд на чинну систему видів покарань, а також на пов'язану з цією системою класифікацію злочинів за ступенем їх тяжкості, показує відсутність гармонізації норм Кримінального кодексу України (далі – КК), які закріплюють класифікацію злочинів, та норм, які встановлюють систему покарань. Це обумовлює виникнення правових колізій та порушення правил логіки.

Наприклад, такий вид покарання, як довічне позбавлення волі «встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів» (ч. 1 ст. 64 КК). Особливо тяжкими, у свою чергу, визнаються злочини, за які передбачене покарання у

виді довічного позбавлення волі (ч. 5 ст. 12 КК). Наявна класична логічна помилка *petitio principii* (передбачення підстави) – коли твердження виводиться саме з себе і за висновок приймається те, що саме ґрунтується на тому, що потрібно довести¹. У результаті маємо логічну колізію: «за кваліфіковане умисне вбивство встановлено довічне позбавлення волі тому, що це особливо тяжкий злочин, а особливо тяжким цей злочин є тому, що за нього передбачене довічне позбавлення волі».

Деякі з інших колізій є наслідком перманентних, не узгоджених між собою змін до КК України за весь період після його прийняття, а особливо – в останні роки. Наприклад, після внесення Законом від 22 червня 2017 р. змін до ст. 299 КК особливо жорстоке поводження з тваринами визнається тяжким злочином (карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років), а особливо жорстоке поводження з військовополоненими (ст. 434 КК) залишається злочином середньої тяжкості (карається позбавленням волі на строк до трьох років).

Кожен з наведених прикладів можна спробувати пояснити як прикрий виняток, окрему помилку на тлі в цілому стрункої системи видів покарань (статті 51–64 Загальної частини разом із санкціями статей² Особливої частини КК), а також класифікації злочинів (ст. 12 КК). Однак аналіз указаних норм виявляє наявність проблем, які не обмежуються одиничними прикладами, а мають, на наш погляд, системний характер.

Стан розроблення проблеми. В юридичній науці ряд праць присвячені питанням класифікації злочинів³. В інших роботах досліджені питання системи покарань та засади їх призначення⁴.

¹ Жеребкін В. Є. Логіка: підручник. 9-те вид., стер. Київ: Знання, КОО, 2006. С. 101–103.

² Тут і далі, коли вказується на санкції статей Особливої частини КК, розуміються також і санкції частин відповідних статей.

³ Див., напр.: Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений: учебн. пособ. Харьков: Юрид. ин-т, 1979. 72 с.; Ященко А. М. Класифікація злочинів: деякі аспекти законодавчої регламентації. *Юридична наука*. 2011. № 1(1). С. 139–144; Соболев О. І. Класифікація злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2012. 20 с.; Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації криміналь-*

Однак фактично відсутні роботи, які спеціально присвячені питанням взаємозв'язку (взаємного впливу) класифікації злочинів та системи видів покарань.

Метою статті є: встановлення взаємозв'язку підстав класифікації злочинів з системою покарань; розробка науково обґрунтованих пропозиції стосовно того, як зазначені категорії повинні кореспондуватися з санкціями статей Особливої частини КК та з визначенням тяжкості конкретних злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 12 КК має назву «Класифікація злочинів». Перше, що впадає в око, це невідповідність назви і змісту статті. Видається, що в дійсності стаття містить класифікацію *видів* злочинів, а підставою класифікації виступають *види* покарань.

Розрізнення понять (термінів) «покарання» та «вид покарання» достатньо чітко проведе безпосередньо законом про кримінальну відповідальність. Так, якщо ст. 50 КК дає визначення покарання, то ст. 51 КК має назву «Види покарань» і містить їх перелік. У статтях 53–64 КК кожний вид покарання конкретизується щодо його сутності, граничних розмірів (строків), особливостей призначення. Так, за змістом ст. 63 КК покарання *у виді* позбавлення волі на певний строк полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його до кримінально-виконавчої установи закритого типу на строк від одного до п'ятнадцяти років. Подальша конкретизація видів покарань провадиться у санкціях статей Особливої частини КК. Наприклад, за вчинення контрабанди

ного права України. 2013. № 1. С. 84–102. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_6.pdf. (дата звернення: 11.04.2018).

⁴ Див., напр.: Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): навч. посіб. Київ: АртЕк, 1997. 208 с.; Антипов В. І. Щодо основних принципів визначення видів та розмірів покарань за Кримінальним кодексом України. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: матеріали міжнар. наук-практ. конф.* (Харків, 25–26 жовт. 2001 р.) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Київ, 2002. С. 83–86; Антипов В. В., Антипов В. І. Обставини, які виключають застосування кримінального покарання: монографія. Київ: Атіка, 2004. 208 с.; Музика А. А., Горох О. П. Система покарань та її підсистеми за Кримінальним кодексом України. *Альманах кримінального права: Правова єдність*. 2009. С. 368–390; Сташис В. Актуальні питання системи покарань за Кримінальним кодексом України 2001 року. *Право України*. 2010. № 9. С. 16–24; Митрофанов І. І. Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція*. Зб. наук. праць. Т. 5. С. 194–198; Рябчинська О. П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2013. 448 с.

можливе покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до семи років (ч. 1 ст. 201 КК). Як у нормах Загальної частини (у т. ч. у ст. 12 КК), так і в санкціях статей Особливої частини КК, позбавлення волі, штраф, виправні роботи тощо виступають в якості саме видів покарання – як потенційна можливість їх призначення винним особам.

Натомість «покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК). У разі визнання конкретної особи (із зазначенням прізвища, ім'я та по батькові) винуватою у пред'явленому обвинуваченні за відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність, у резолютивній частині вироку зазначається призначене *покарання* (ст. 374 Кримінального процесуального кодексу України) з визначенням його конкретного виду, строку (розміру). Наприклад, ОСОБА_1 визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 201 КК, і їй призначено покарання: позбавлення волі на строк чотири роки і шість місяців.

Що ж стосується поняття «злочин», то його визначення надане законодавцем у ст. 11 КК: «Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину». З наведеної дефініції випливає, що поки не відбулася певна подія, а саме, – поки суб'єкт злочину не вчинив передбачене КК суспільно небезпечне діяння, – злочин відсутній. Злочин, як конкретне правове явище, існує не в нормах закону про кримінальну відповідальність, а є реальним фактом дійсності і відображається у кримінальній (судовій) справі. Наприклад, злочином є дія з переміщення в конкретний час особою, що має прізвище, ім'я та по батькові, через митний кордон України в аеропорту «Бориспіль» поза митним контролем конкретного предмету контрабанди (пістолета), якщо всі інші ознаки

дії, відповідного суб'єкта, його вини відповідають вказаним у ч. 1 ст. 201 КК об'єктивним і суб'єктивним ознакам складу контрабанди.

Дефініцій «вид злочину» і «склад злочину» чинний КК не містить, що, однак, не може бути підставою заперечення існування вказаних понять. У ст. 12 КК, незважаючи на її назву «Класифікація злочинів», проводиться насправді класифікація саме видів злочинів. Про це свідчить, перш за все, використання у цій статті словосполучення – «передбачено покарання». Передбачаються різні види покарання санкціями статей Особливої частини КК за різні види злочинів, ознаки складів яких окреслені в диспозиціях цих статей. У цьому контексті слід також звернути увагу на назву розділу III Загальної частини КК: «Злочин, його види та стадії». При цьому у ст. 11 цього розділу надано визначення злочину, статті 13–17 визначають питання щодо стадій злочину, а у ст. 12 КК йдеться як раз про види злочинів за ступенем їх тяжкості.

З огляду на викладене доцільно, як буде показано нижче у висновках, змінити редакцію частин 2–5 ст. 12 КК таким чином, щоб ця назва відповідала змісту статті. Поки зазначимо (*obiter*), що у цьому контексті виглядають не коректними також назви розділів Особливої частини КК: «Злочини проти життя та здоров'я особи», «Злочини проти власності», «Злочини у сфері господарської діяльності» тощо. Зазначені розділи не містять жодного злочину, а в дійсності складаються зі статей, а ці статті, у свою чергу, містять ознаки складів злочинів та видів покарань, які можуть бути призначені у випадку вчинення того чи іншого виду злочинів. Додамо, що окремі статті Особливої частини залишаються «мертвими», такими, що ніколи не застосовувались, оскільки передбачені ними діяння жодного разу не були вчинені. Тому доречно внести зміни в назви розділів Особливої частини КК, виклавши їх, наприклад, в такій редакції: «Види злочинів проти власності», «Види злочинів у сфері господарської діяльності» тощо. Як варіант, можливі такі назви: «Про

злочини проти власності», «Про злочини у сфері господарської діяльності» тощо⁵.

Повернемося до аналізу змісту чинної редакції ст. 12 КК, в якій сім видів покарань (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців) незалежно від їх розміру (строку) є ознакою тільки одного виду злочинів, а саме – злочинів невеликої тяжкості.

Довічне позбавлення волі також є ознакою тільки одного виду злочинів – особливо тяжких злочинів.

Два види покарання: штраф (в залежності від його розміру) та позбавлення волі на певний строк (в залежності від строку), – виступають критерієм ступеня тяжкості усіх чотирьох видів злочинів, що зазначені у ст. 12 КК.

Порівняльний аналіз частин 2–5 ст. 12 КК свідчить, що в них дотримане важливе правило класифікації, згідно з яким одне і теж явище не може належати до різних видів (класів). Щодо класифікації злочинів це правило виглядає так: «один вид покарання або один діапазон розміру (строку) покарання є ознакою лише одного за тяжкістю виду злочинів».

Наприклад, такий вид покарання, як виправні роботи, є ознакою лише злочинів невеликої тяжкості. У свою чергу, діапазон строку більше п'яти, але не більше десяти років позбавлення волі, є ознакою тільки тяжких злочинів. Так само штраф у розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – н. м. д. г.) є ознакою особливо тяжких злочинів і ніяких інших.

Природно було б очікувати, що правило класифікації злочинів, закріплене у ст. 12 КК («один вид або діапазон розміру чи строку покарання належить одному за тяжкістю виду злочинів»), буде дотримане також у санкціях

⁵ Саме така конструкція найменувань розділів використовується, наприклад, у Кримінальному кодексі Швеції та Кримінальному кодексі Іспанії.

статей Особливої частини КК. Однак виявляється, що лише незначна кількість санкцій статей Особливої частини КК побудована з дотриманням правила незмінності підстав класифікації злочинів. Як позитивний у цьому розумінні приклад можна вказати на санкцію ст. 126¹ КК, за якою домашнє насильство карається громадськими роботами на строк від 150 до 240 годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років. Тобто строки позбавлення волі, а також види інших покарань, передбачених санкцією цієї статті Особливої частини КК, є ознаками тільки злочинів невеликої тяжкості і ніяких інших. Однак кількість таких прикладів у чинному КК незначна.

Натомість санкції більшості статей Особливої частини КК характеризуються якраз тим, що в них *перетинаються види, розміри та строки покарань, які належать до різних за ступенем тяжкості видів злочинів.*

Наприклад, у санкції ч. 3 ст. 176 КК вид покарання, розмір якого (штраф до трьох тисяч н. м. д. г.) є ознакою злочину невеликої тяжкості, перетинається з видом покарання, строк якого (позбавлення волі на строк до шести років) є ознакою тяжкого злочину.

Ще приклад. Санкція ч. 2 ст. 185 КК передбачає покарання у виді арешту на строк від трьох до шести місяців або обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. Виникає питання – до якого за ступенем тяжкості виду злочинів належить крадіжка, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб? На перший погляд відповідь є очевидною – це злочин середньої тяжкості, оскільки за нього передбачене основне покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років (підстава – ч. 3 ст. 12 КК).

Однак не можна заперечити можливість іншого варіанту відповіді на зазначене питання, а саме: крадіжка, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб, належить до злочинів невеликої тяжкості, оскільки за таку крадіжку передбачене основне покарання у виді арешту або обмеження

волі, тобто види покарання більш м'які порівняно з позбавленням волі. Підставою для такої відповіді є те, що відповідно до ч. 2 ст. 12 КК злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене «більш м'яке покарання» (порівняно з позбавленням волі). Таким чином, спостерігається конкуренція кримінально-правових норм Загальної частини КК стосовно визначення тяжкості злочину. Так, стосовно крадіжки, яка вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб, це конкуренція між частинами 2 і 3 ст. 12 КК: один злочин (крадіжка, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб) належить як до виду злочинів невеликої тяжкості, так і до виду злочинів середньої тяжкості.

Крім того, в більшості санкцій статей Особливої частини КК наявне перетинання різних за значенням для класифікації злочинів строків однакового покарання – позбавлення волі. Наприклад, порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ч. 2 ст. 273 КК) карається позбавленням волі на строк від двох до десяти років. Таким чином цей вид злочину за строками покарання у виді позбавлення волі підпадає одночасно під ознаки як злочину невеликої тяжкості, так і тяжкого злочину. Тут спостерігається конкуренція частин 2 і 4 ст. 12 КК.

Стосовно подолання зазначеної конкуренції кримінально-правових норм відсутні будь-які доктринальні рекомендації або, тим більше, нормативні правила, оскільки теорія кримінального права, а також вищі судові інстанції «не помічають» зазначеного виду конкуренції кримінально-правових норм. Судова ж практика в подібних випадках визначає тяжкість злочинів за критерієм найбільш суворого виду (розміру або строку) покарання, з числа передбачених санкцією відповідної статті Особливої частини КК. Передбачені санкцією такої статті більш м'які види покарання, а також реально призначене засудженому конкретне покарання, до уваги не беруться.

На наш погляд, в даному випадку навіть усталена судова практика не може бути визнана правильною, оскільки ґрунтується на розширеному тлу-

маченні змісту ст. 12 КК, коли «за замовчуванням» вважається, що у частинах 3–6 ст. 12 КК критерієм тяжкості виду злочину є найбільш суворе покарання з числа передбачених у санкціях статей Особливої частини КК. Зміст, наприклад, ч. 3 ст. 12 КК тлумачиться так, якби ця норма мала наступну редакцію: «Злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачене *максимальне* основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років». Тільки за такої редакції існували б нормативні підстави при визначенні, наприклад, тяжкості крадіжки, вчиненої повторно або за попередньою змовою групою осіб, брати до уваги лише покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років (як максимально суворе) та ігнорувати для цілей визначення тяжкості цього виду злочину передбачені санкцією ч. 2 ст. 185 КК менш суворі види покарання – арешт та обмеження волі. Однак, як нами було вже зазначено, у ст. 12 КК, по-перше, суворо дотримано принцип «один вид (розмір, строк) покарання визначає один ступінь тяжкості злочинів» і, по-друге, відсутня пряма і недвозначна вказівка на необхідність при визначенні тяжкості злочинів брати до уваги лише найбільш суворі види (розміри, строки) покарань з числа зазначених у санкціях статей Особливої частини КК. Що ж стосується розширеного тлумачення кримінальних норм, яке погіршує становище особи, то воно заборонено ще з часів стародавнього Римського права: *«criminalia sunt restringenda»*.

Слід зазначити, що факт перетинання в санкціях статей Особливої частини КК різних по значенню для класифікації злочинів видів покарань, а також різних строків позбавлення волі⁶, призводить до ситуацій, коли за більш

⁶ Залишаємо тут без викладення результати аналізу такого критерію класифікації злочинів у ст. 12 КК, як розмір штрафу. З цього питання відсилаємо до роботи, де доводиться, зокрема, що штраф вже не є найменш суворим серед видів покарань, вказаних у ст. 51 КК (див.: Антипов В. І., Антипов В. В. Пропорційність покарань та їх значення для класифікації злочинів. *Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки*: зб. тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф., 24 листопада 2017 р./ Університет державної фіскальної служби України, Навчально-науковий інститут права. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. С. 332–334).

тяжкі види злочинів судами призначаються менш суворі, а за менш тяжкі – більш суворі покарання.

Наприклад, санкція ч. 1 ст. 191 КК («Привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем») передбачає максимальне покарання у виді позбавлення волі на строк до чотирьох років. У свою чергу, санкція ч. 3 цієї статті передбачає за ті саме діяння, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, покарання у виді обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на строк від трьох до восьми років. Тобто у санкції ч. 3 ст. 191 КК перетинаються вид та строк покарання (позбавлення волі), що є ознакою тяжких злочинів, з видом покарання (обмеження волі), який незалежно від його строку є ознакою злочинів невеликої тяжкості. Як результат – за злочин без обтяжуючих (кваліфікуючих) обставин (ч. 1 ст. 191 КК) може бути призначене покарання значно суворіше – до чотирьох років позбавлення волі, ніж за злочин з обтяжуючими (кваліфікуючими) обставинами (ч. 3 ст. 191 КК) – обмеження волі.

Слід зазначити, що це не абстрактна можливість, а реальна судова практика. Наприклад, у січні 2018 р. Голосіївський районний суд м. Києва за злочин середньої тяжкості (привласнення чужого майна без кваліфікуючих обставин – ч. 1 ст. 191 КК) призначив два роки позбавлення волі⁷ а Корецький районний суд Рівненської області за тяжкий злочин (привласнення чужого майна, вчинене повторно – ч. 3 ст. 191 КК) призначив три роки обмеження волі⁸ І це – за відсутності підстав, передбачених ст. 69 КК.

Наступний аспект розглядуваного нами питання полягає в тому, що розмір (строк) фактично призначеного судом покарання жодним чином не впливає на оцінку тяжкості відповідного реально вчиненого злочину. Тому

⁷ Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 18 січня 2018 р., справа № 752/15377/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71650022> (дата звернення: 15.03.2018).

⁸ Вирок Корецького районного суду Рівненської області від 26 січня 2018 р., справа № 787/203/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71848035> (дата звернення: 15.03.2018).

злочин, за який судом призначено покарання, наприклад, у виді виправних робіт, може вважатися тяжким злочином, а такий саме злочин, за який суд призначив покарання у виді позбавлення волі, вважається злочином середньої чи навіть невеликої тяжкості. Така ситуація є наслідком того, що чинна редакція ст. 12 КК тяжкість злочину визначає видом (розміром, строком) не призначеного, а «передбаченого» покарання, а судова практика для визначення тяжкості конкретного злочину орієнтується, як вже зазначено вище, на максимально суворе покарання з числа передбачених у санкції відповідної статті Особливої частини КК і не бере до уваги інші передбачені цією санкцією види (розміри, строки) покарань, а тим більше – фактично призначене покарання.

Це призводить до того, що особи, засуджені до видів та строків покарань, які за ст. 12 КК належать до менш тяжких злочинів, набувають кримінально-правового статусу осіб, що вчинили більш тяжкий злочин. Тим самим порушується один з основних принципів призначення покарання – принцип справедливості, коли особа засуджена, наприклад, до виправних робіт, оцінюється як така, що засуджена за тяжкий злочин. Це, у свою чергу, обумовлює безпідставне (порушено принцип «*criminalia sunt restringenda*») погіршення кримінально-правового становища таких осіб, перш за все – стосовно застосування норм, які передбачають звільнення від покарання та його відбування залежно від ступеня тяжкості злочинів.

Законодавець вірогідно визнає існування зазначеної ситуації і тому в деяких нормах розділу XII Загальної частини КК передбачив положення, що мають її виправити. Так, у ст. 80 КК при визначенні підстав звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, використані як класифікація злочинів за ступенем їх тяжкості, так і фактично призначене покарання – його вид та (або) строк.

Натомість, у ст. 81 КК до підстав звільнення від відбування покарання віднесена тільки передбачена ст. 12 КК класифікація видів злочинів за їх тя-

жкістю – без урахування реально призначеного покарання. Як результат, особи, які засуджені до видів (строків, розмірів) покарань, віднесених у ст. 12 КК до злочинів невеликої тяжкості, можуть бути в гіршому становищі порівняно з особами, які засуджені до видів (строків, розмірів) покарань, що виступають як ознаки більш тяжких злочинів. Іншими словами: «особі може бути призначене покарання, яке відповідає індивідуальній тяжкості злочину, тоді як інші кримінально-правові наслідки (звільнення від покарання та його відбування, погашення судимості тощо) можуть визначатися, виходячи з типової тяжкості злочину»⁹.

Це означає, що формальна підстава класифікації злочинів (розмір санкцій статей Особливої частини КК) суперечить сутності кваліфікації, за якою не може бути іншої її підстави ніж рівень суспільної небезпечності злочинів. Рівень же суспільної небезпечності кожного конкретного злочину має право визначити тільки суд і ніхто інший.

На захист існуючої ситуації, коли санкції статей Особливої частини КК побудовані з перетинанням (можна сказати навіть – з перехлестом) різних за тяжкістю видів покарань та їх строків, можуть бути наведені аргументи з посиленням на необхідність забезпечення можливості при постановленні вироку врахувати усі об'єктивні та суб'єктивні обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання. Однак, по-перше, важко погодитися з тим, що обставини, які не впливають на кваліфікацію злочинів, мають для визначення тяжкості злочину більшу вагу порівняно з обставинами, які прямо впливають на кваліфікацію злочинів. По-друге, виглядає явно надлишковою судовою дискреція, яка дозволяє в загальному порядку, тобто без наявності обставин, зазначених у ст. 69 КК, призначати менш суворе покарання за злочин кваліфікованого чи навіть особливо кваліфікованого складу порівняно з покаранням, яке призначається за злочин основного складу.

⁹ Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 84–102. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_6.pdf. (дата звернення: 11.04.2018).

До викладеного слід додати, що при визначенні ступеня тяжкості злочинів судова практика не бере до уваги не тільки вид (розмір, строк) фактично призначеного покарання, але і норми Загальної частини КК, які імперативно зменшують передбачені санкціями статей Особливої частини КК максимальні строки (розміри) покарань. Так, відповідно до ст. 68 КК за вчинення готування до злочину строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу. За вчинення замаху на злочин строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу. Зменшуючи максимально можливі строки (розміри) покарання за незакінчені злочини, законодавець вказує на їх меншу ступінь тяжкості порівняно із закінченими злочинами.

Візьмемо, наприклад, такий злочин як умисне тяжке тілесне ушкодження без обтяжуючих обставин. Частиною 1 ст. 121 КК передбачене за цей злочин покарання у виді позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років. Тобто цей злочин є тяжким, оскільки за нього «передбачене основне покарання у виді ... позбавлення волі на строк на строк не більше десяти років» (ч. 4 ст. 12 КК). Але це – за закінчений злочин. Натомість за готування до вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження без обтяжуючих обставин ч. 1 ст. 121 з урахуванням ч. 2 ст. 68 КК передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до чотирьох років, що є ознакою злочинів середньої тяжкості (ч. 3 ст. 12 КК).

У зазначених випадках розміри (строки) покарання за відповідні злочини передбачені (встановлені) не «одноособово» санкціями статей Особливої частини КК, а «спільно» зі ст. 68 Загальної частини КК. Окремо слід зазначити, що ст. 12 КК, за якою тяжкість злочину залежить від виду та розмі-

ру (строку) передбаченого за нього покарання, ніяким чином не обмежує це «передбачення» лише санкціями статей Особливої частини КК.

Однак на практиці суди, з одного боку, за незакінчені злочини призначають покарання з урахуванням передбаченого частинами 2 і 3 ст. 68 КК обов'язкового обмеження їх максимальних розмірів (строків). З другого – тяжкість незакінчених злочинів (наприклад, при застосуванні норм про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання) суди визначають, беручи до уваги лише санкції статей Особливої частини КК. Наприклад, за готування до крадіжки, поєднаної з проникненням у житло, покарання не може перевищувати трьох років позбавлення волі.

За буквальним змістом ч. 3 ст. 12 КК такий злочин є злочином середньої тяжкості, оскільки за нього передбачене (ч. 3 ст. 185 і ч. 2 ст. 68 КК) основне покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Однак при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання особи, яка засуджена до максимально можливого покарання у виді трьох років позбавлення волі за готування до крадіжки, поєднаної з проникненням у житло, суд керуватиметься виключно санкцією ч. 3 ст. 185 КК, яка передбачає максимальний розмір покарання у виді позбавлення волі на строк до шести років. Тобто суд застосує до такої особи правило умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб, засуджених за умисний тяжкий злочин (п. 2 ч. 2 ст. 81 КК). Інакше кажучи – особа, засуджена до трьох років позбавлення волі на підставі норм Загальної і Особливої частин КК, вважатиметься такою, що вчинила тяжкий злочин так само, як і особа, яка засуджена до шести років позбавлення волі. Така практика, суперечить п. 2 ч. 1 ст. 65 КК України «Загальні засади призначення покарання», де встановлено, що суд призначає покарання: «відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу».

Верховний Суд України у своїх постановках неодноразово зазначав, що норми Особливої частини КК України мають базуватися на нормах Загальної

частини КК України. У випадках суперечності між нормами Особливої частини КК і нормами Загальної частини КК, останні мають пріоритет у застосуванні¹⁰.

Висновки. Усунення суперечливості між підставами класифікації злочинів та системою видів покарань, виключення ситуацій, коли злочини, за які призначені обвинувальним вироком менш суворі покарання визнаються більш тяжкими порівняно зі злочинами, за які призначені обвинувальним вироком більш суворі покарання, потребує законодавчого реагування. При цьому можливі такі варіанти.

Варіант I. (Зазначимо, що реалізація цього варіанту виглядає більш реалістичною не шляхом внесення змін до чинного КК, а при розробці нового Кримінального кодексу України).

1. Назву ст. 12 викласти в такій редакції «Класифікація видів злочинів». Це усуне суперечність між назвою та змістом норми.

2. У частинах 2–5 ст. 12 КК слова «за який передбачене» замінити словами «за який санкцією статті (частиною статті) Особливої частини з урахуванням норм Загальної частини цього Кодексу передбачене».

Запропонована редакція дозволить привести визначення тяжкості незакінчених злочинів, а також злочинів, що характеризуються обставинами, вказаними у статтях 69 і 69¹ КК, у відповідність з їх зниженою суспільною небезпекою.

3. Санкції усіх статей (частин статей) Особливої частини КК викласти таким чином, щоб кожна санкція містила види та розміри (строки) покарань, які належать до одного виду злочинів за ступенем їх тяжкості. Для забезпечення належного рівня дискреційних повноважень суду ст. 12 КК має містити більш диференційований перелік видів злочинів за ступенем їх тяжкості.

¹⁰ Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених ч. 1 ст. 400¹² КПК України, за 2010–2011рр. URL: <https://goo.gl/X2HpZx> (дата звернення: 11.04.2018)

Це усуне наявну зараз суперечність між підставами класифікації злочинів (ст. 12 КК) та системою санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК.

4. В частині 1 ст. 64 КК виключити слова «встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і», що усуне логічну колізію між цією нормою та ч. 5 ст. 12 КК.

Варіант II. (Цей варіант менш складний в реалізації суто технічно, порівняно з першим варіантом, оскільки вимагає внесення меншого масиву змін до чинного КК, а також буде, мабуть, більш до вподоби прибічникам збереження широкої судової дискреції при призначенні видів та розмірів (строків) покарань).

1. У частинах 2–5 ст. 12 КК слова «за який передбачене» замінити словами «за який призначено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили».

У такий спосіб віднесення конкретного діяння до одного з видів злочинів за ступенем тяжкості належить за загальним правилом до прерогативи суду, який з урахуванням приписів статей Загальної частини КК призначає покарання в межах видів, розмірів, строків, встановлених санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК. Похідний результат – це дозволить спростити редакцію ст. 80 КК та ч. 3 ст. 106 КК.

2. Доповнити ст. 12 КК ч. 7 такого змісту:

«7. До моменту набрання обвинувальним вироком законної сили тяжкість злочину визначається максимальним покаранням, передбаченим санкцією статті (частини статті) Особливої частини з урахуванням норм Загальної частини цього Кодексу».

Це дозволить зберегти передбачені зараз принципи (порядок) звільнення від кримінальної відповідальності (статті 45–49, 97, ч. 2 ст. 96 КК) та звільнення від покарання (ч. 4 ст. 74, ст. 105 КК), а також уникнути необхіднос-

ті внесення змін до низки статей Кримінального процесуального кодексу України.

Список використаних джерел

1. Антипов В. В., Антипов В. І. Обставини, які виключають застосування кримінального покарання: монографія. Київ: Атіка, 2004. 208 с.
2. Антипов В. І. Щодо основних принципів визначення видів та розмірів покарань за Кримінальним кодексом України. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення*: матеріали міжнар. наук-практ. конф. (Харків, 25–26 жовт. 2001 р.) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Київ: 2002. С. 83–86.
3. Антипов В. І., Антипов В. В. Пропорційність покарань та їх значення для класифікації злочинів. *Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки*: зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. 24 листопада 2017 р. Університет державної фіскальної служби України, Навчально-науковий інститут права. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. С. 332–334.
4. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 18 січня 2018 р., справа № 752/15377/17/ URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71650022> (дата звернення: 15.03.2018).
5. Вирок Корецького районного суду Рівненської області від 26 січня 2018 р., справа № 787/203/17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71848035> (дата звернення: 15.03.2018).
6. Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених ч. 1 ст. 400¹² КПК України, за 2010–2011 рр. URL: <https://goo.gl/X2HrZx> (дата звернення: 11.04.2018).
7. Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. №. 1. С. 84–102. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_6.pdf. (дата звернення: 11.04.2018).
8. Жеребкін В. Є. Логіка: підручник. 9-те вид., стер. Київ: Знання, КОО, 2006. 255 с.
9. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений: учебн. пособ. Харьков: Юрид. ин-т, 1979. 72 с.
10. Митрофанов І. І. Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: юриспруденція. Зб. наук. праць. 2013. Т. 5. С. 194–198.
11. Музика А. А., Горох О. П. Система покарань та її підсистеми за Кримінальним кодексом України. *Альманах кримінального права: Правова єдність*. 2009. С. 368–390.

12. Рябчинська О. П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2013. 448 с.

13. Соболь О. І. Класифікація злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2012. 20 с.

14. Сташис В. Актуальні питання системи покарань за Кримінальним кодексом України 2001 року. *Право України*. 2010. № 9. С. 16–24.

15. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): навч. посіб. Київ: АртТек, 1997. 208 с.

16. Яценко А. М. Класифікація злочинів: деякі аспекти законодавчої регламентації. *Юридична наука*. 2011. № 1(1). С. 139–144.

Антипов В. И. Классификация преступлений и система наказаний: взаимосвязь и противоречивость

В статье доказано, что установленные ст. 12 Уголовного кодекса Украины основания классификации преступлений на их виды не соблюдены в большинстве санкций статей его Особенной части. В частности, указанные санкции предусматривают за совершение одного преступления несколько основных наказаний, которые являются признаками различных по тяжести видов преступлений. В таких санкциях имеется также пересечение различных по значению для классификации преступлений сроков наказания в виде лишения свободы. Это приводит к конкуренции частей 2–5 ст. 12 Уголовного кодекса Украины при определении тяжести соответствующих преступлений, а в судебной практике – к ситуациям, когда преступление, за которое судом назначено менее суровое наказание, считается более тяжким по сравнению с преступлением, за которое назначено более суровое наказание. Это, в свою очередь, ведет к ухудшению положения осужденных, в частности, при применении условно-досрочного освобождения от отбывания наказания.

Ключевые слова: классификация преступлений, наказание, виды наказаний, законодательная техника, конкуренция норм, условно-досрочное освобождение от отбывания наказания.

Antypov V. I. Classification of crimes and system of punishment: interrelation and contradiction

The Article 12 of the Criminal Code of Ukraine classifies crimes into four types depending on the degree of their severity: low severity, average severity, serious and particularly serious crimes. Criteria for the severity of crimes are, in turn, the types (terms, sizes) of punishments provided for relevant crimes. The Article 12 of the Criminal Code observes the classification rule, according to which the same phenomenon cannot belong to different species. Concerning the classifi-

cation of crimes, this rule looks like a prohibition of intersection between types and sizes (terms) of punishments in one type crime. For example, punishment in the form of restriction of liberty is a sign only of crimes of low severity. Imprisonment for a period of more than ten years is a sign of only particularly serious crimes.

At the same time, only a small number of sanctions of the articles of the Criminal Code are designed in accordance with this crime classification rule. The sanctions of most articles of the Criminal Code are characterized by the fact that they intersect the types, sizes and terms of punishment, belonging to different types of crimes. For example, the sanction of Part 2 of the Article 150¹ of the Criminal Code contains restriction of liberty (a sign of low severity crimes) and at the same time imprisonment for up to eight years (a sign of a serious crime).

This leads to the competition of the parts 2–5 of the Article 12 of the Criminal Code in determining the severity of the relevant crimes. In judicial practice, this leads to the fact that a crime for which a court appointed a less severe penalty is considered as a more serious crime than a crime for which a more severe punishment is imposed. This, in turn, leads to deterioration in the status of convicts, in particular when parole from serving a sentence is applying.

Key words: *classification of crimes, punishment, types of punishments, legislative equipment, competition of norms, parole.*

УДК 343.211

О. О. Пашенко,

канд. юрид. наук, доц., провідний науковий співробітник сектора дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА НОРМА ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ

Стаття присвячена дослідженню доктринальних значень поняття «кримінально-правова норма» («норма кримінального права»). Доведено, що під час встановлення соціальної обумовленості таке поняття слід розуміти як норму-припис, тобто окрему статтю (частину статті) Загальної чи Особливої частини кримінального кодексу.

***Ключові слова:** криміналізація, соціальна обумовленість, закон про кримінальну відповідальність, кримінально-правова норма, норма кримінального права.*

Проблема кримінально-правових норм є однією з тих, до висвітлення якої зверталися у власних наукових публікаціях численні фахівці. Серед них слід відзначити Х. Д. Алікперова, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, Є. В. Благова, В. М. Галкіна, І. В. Діордіцу, Л. В. Дорош, І. Е. Звечаровського, Т. В. Кльонову, І. Я. Козаченка, В. П. Коняхіна, Н. О. Лопашенко, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, О. В. Наден, А. В. Наумова, М. І. Панова, Г. О. Петрову, Ю. А. Пономаренка, П. С. Тоболкіна, В. Д. Філімонова. Названі та інші правники приділяли увагу дослідженню поняття кримінально-правової норми, її ознак, значення, виділенню структурних елементів, видів таких норм, іншим аспектам цієї проблеми.

Водночас, починаючи з 70-х р.р. ХХ ст., стала активно розроблятися наукова проблема обумовленості кримінального законодавства різноманітними соціальними чинниками. Найбільший внесок у її вирішення зробили

Н. Б. Алієв, Д. О. Балобанова, М. О. Беляєв, В. І. Борисов, В. К. Грищук, Н. О. Гуторова, П. С. Дагель, І. О. Зінченко, Г. А. Злобін, М. В. Карчевський, О. І. Коробєєв, В. М. Кудрявцев, С. Г. Келіна, В. В. Орехов, О. Г. Фролова, М. І. Хавронюк, П. В. Хряпінський. Але ніхто з них не поєднував своїх досліджень із визначенням того, яке із доктринальних значень поняття «кримінально-правова норма» слід використовувати підчас встановлення її соціальної обумовленості.

З огляду на викладене, **метою** статті є встановлення доктринальних значень поняття «кримінально-правова норма» («норма кримінального права») та з'ясування того, яке з них слід використовувати в контексті дослідження її соціальної обумовленості.

Вважаємо за доцільне розпочати дослідження з аналізу наукового доробку фахівців у галузі теорії держави і права. Слід відзначити, що переважна більшість із них є прихильниками *розгляду норми права в двох аспектах*: логічна норма і норма-припис¹. Відомий теоретик права С. С. Алексєєв, характеризуючи другий аспект, зазначав, що це логічно завершене державно-владне веління, яке міститься в праві та сформульоване в тексті нормативного юридичного акта. За своєю словесно-логічною побудовою це веління являє собою неподільну єдність за формулою «якщо – то». Норма-припис, на його думку, як правило, відповідає первісній структурній частині тексту нормативно-правового акта (статті, пункту, абзацу тощо), а ось її «подрібнення» між різними статтями, пунктами статті тощо правознавець вважає взагалі

¹ Алексєєв С. С. Проблемы теории права: курс лекций. В 2 т. Свердловск: Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1972. Т. 1. С. 213; Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 5-те вид, зі змін. Київ: Атіка, 2001. С. 125; Теорія держави і права: підручник / за ред. С. Л. Лисенкова. Київ: Юрінком-Інтер, 2005. С. 179, 181; Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. С. 405, 406; Авраменко Л. В. Теорія держави та права: навч. посіб. 2-ге вид., доп. і переробл. Харків: ФІНН, 2010. С. 196; Актуальні проблеми теорії держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ: Видавець Ліпкан О. С., 2010. С. 88; Тополь Ю. О. Теорія держави і права: курс лекцій. Хмельницький: Хмельницьк. ун-т управл. та права, 2014. С. 196, 197; Колодій А. М. Норма права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корещького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. С. 336.

неможливим². Екстраполюючи цю думку на проблеми кримінального права, можна стверджувати, що його норми-приписи кореспондують статтям кримінального кодексу, а також що одна норма-припис не може міститися в двох і більше статтях КК одночасно.

Приблизно так само, як і С. С. Алексєєв, розв'язує досліджувану проблему український правник-теоретик П. М. Рабинович. З його точки зору стаття нормативно-правового акта може виступати зовнішньою формою як юридичної норми, так і юридично-нормативного припису, за допомогою якого ця норма «організовується», будується. При цьому під нормативно-правовим приписом дослідник розуміє уміщене в статті нормативно-правового акта логічно і граматично завершене деонтичне судження загального характеру³. Як бачимо, це визначення у родових рисах кореспондує дефініції норми-припису, що було наведене С. С. Алексєєвим. Думку про те, що норми права закріплюються в статтях нормативно-правових актів поділяють, зокрема, Ю. А. Ведерніков та В. С. Грекул. Вони зазначають, що стаття закону містить нормативно-правовий припис, який, як правило, не має всіх трьох структурних елементів логічної норми права⁴.

Вважаємо, що в контексті дослідження соціальної обумовленості слід віддати перевагу *другому аспекту розгляду норми права*, про які пишуть спеціалісти-теоретики відзначеної групи. У центрі аналізу має перебувати норма, що міститься в тексті закону, а не логічна норма, що формується в свідомості правозастосувача. Про «норми закону» згадує також Ю. І. Матвєєва, авторка відповідного розділу підручника, виданого за редакцією М. І. Козюбри⁵. Водночас зауважуємо, що такий підхід (виокремлення логічних норм і норм-приписів) не є в науці теорії держави і права єдиним (хоча є

² Алексєєв С. С. Проблемы теории права. Т. 1. С. 215, 216, 221, 222.

³ Рабинович П. М. Норма права. *Юридична енциклопедія: в 6 т.* / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2002. Т. 4: Н – О. С. 190.

⁴ Ведерніков Ю. А., Грекул В. С. Теорія держави та права: навч. посіб. 4-те вид., допов. і переробл. Київ: Центр навч. літ., 2005. С. 101, 131.

⁵ Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. С. 179–181.

найбільш поширеним). Друга група учених не проводить сутнісної різниці між логічними нормами і нормами-приписами, використовуючи ці слова як синоніми⁶, а третя – ні норм-приписів, ні норм закону взагалі не згадує⁷.

У доктрині кримінального права також не склалося єдиного підходу до розуміння відповідних норм. Слід одразу зауважити, що значна кількість фахівців взагалі не згадує про логічні норми і норми-приписи, а веде мову про норми кримінального законодавства, норми Особливої частини КК або норми про злочини⁸. Представники іншої групи застерігають, що не слід плутати кримінально-правові норми із нормативними (законодавчими) приписами, оскільки останні, зокрема, можуть бути як правовими, так і неправовими, та уособлюють одночасно і зміст і форму права⁹. Але більшість правників розуміють кримінально-правову норму в двох аспектах: як логічну норму і норму-припис. При цьому лише деякі з них прямо вказують на ці аспекти. Про позицію інших можна судити лише на підставі аналізу змісту їхніх досліджень.

З точки зору Ю. М. Ткачевського, до закону (норми права) висуваються численні вимоги¹⁰. Така побудова речення свідчить про те, що поняття «закон» і «норма права» науковець використовує як синоніми.

⁶ Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: елементарний курс. 2-ге вид. Харків: Одиссей, 2008. С. 207, 213; Шевченко А. Є., Старостяк А. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. С. 94, 102, 103.

⁷ Хропанюк В. Н. Теория государства и права: учебник / под ред. В. Г. Стрекозова. М.: Интерстиль, Омега-Л, 2006. С. 229, 236, 297; Новик М. К., Новик В. А. Теорія держави та права: практикум. Житомир: Полісся, 2006. С. 117–128; Теория государства и права: учебник / под общ. ред. А. С. Васильева; 2-е изд. Харьков: Одиссей, 2007. С. 185–216.

⁸ Сташис В. В., Бажанов М. И. Личность под охраной уголовного закона: монография. Симферополь: Таврида, 1996. С. 3; Тяжкова И. М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности: монография. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. С. 76, 213; Котовенко О. М. Кримінальна відповідальність за пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів: монографія. Харків: Консум, 2004. С. 19–21; Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини: монографія. Харків: Видавець Чальцев О. В., 2005. С. 9–30; Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г. М. Анісімов та ін.; за заг. ред. М. І. Панова. Харків: Право, 2011. С. 3; Злочини проти правосуддя: навч. посіб. / В. І. Борисов та ін.; за заг. ред.: В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. С. 11.

⁹ Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі. С. 22. Дорош Л. В. Кримінально-правова норма: поняття та ознаки. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків. 2010. Вип. 20. С. 69; Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні: монографія. Харків: Право, 2012. С. 7, 115.

¹⁰ Курс уголовного права. Общая часть: в 2-х т. / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. Т. 1. С. 92.

Як зазначає С. Д. Шапченко, *логічні норми* – це загальне правило, яке виявляється логічним аналізом і втілює в собі органічні зв'язки між кількома нормативними приписами, що можуть міститися в різних частинах, розділах (главах) відповідного юридичного акта чи навіть в окремих юридичних актах, а *нормативний припис* – це елементарне, логічно завершене державно-владне веління, безпосередньо виражене в тексті юридичного акта. Якщо здійснювати поділ норм кримінального права на норми Загальної частини і норми Особливої частини, – мова йде про нормативні приписи, якщо ж підкреслюється єдність норм Загальної та Особливої частин кримінального права, їх нерозривний зв'язок – очевидно, маються на увазі логічні норми даної галузі права¹¹. Л. В. Іногамова-Хегай указує, що нормою про злочин є логічна кримінально-правова норма, яка складається з декількох норм-приписів Загальної і однієї норми-припису Особливої частин КК¹². А. В. Наумов пише, що кримінальний закон містить кримінально-правові приписи, тобто кримінально-правові норми¹³. Одразу ж після цього науковець зазначає, що будь-яка норма Особливої частини відповідає класичній триелементній структурі правової норми – гіпотеза, диспозиція, санкція¹⁴. Тобто правник веде мову про те, що теоретики права називають логічною нормою. Це дозволяє стверджувати, що він розрізняє логічні норми та норми-приписи.

На думку М. І. Панова, «системна множинність норм кримінального права являє собою законодавство про кримінальну відповідальність»¹⁵. Деякі з норм, – продовжує правник, – забороняють і пасивну форму поведінки особи. Це норми-приписи, які встановлюють обов'язок вчинення активних дій за

¹¹ Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред.: П. С. Матишевського, С. С. Яценка, П. П. Андрушка. Київ: Юрінком Інтер, 1999. С. 8.

¹² Іногамова-Хегай Л. В. Конкуренция уголовно-правовых норм при квалификации преступлений: учеб. пособие. М.: Инфра-М, 2002. С. 62.

¹³ Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть. С. 88.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Панов М. І. Норма кримінального права / Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. С. 623.

умов, що особа могла у цій конкретній обстановці їх вчинити, не допустити спричинення шкоди. За структурою, – зазначає правознавець, – норми кримінального права включають в себе такі елементи, як гіпотеза, диспозиція і санкція, які органічно пов'язані між собою й утворюють єдине ціле¹⁶. Вочевидь тут ідеться про логічну норму. Далі М. І. Панов прямо це визнає, вказуючи: «норма кримінального права становить складне комплексне нормативно-правове утворення (логічна норма), що знаходить своє закріплення перш за все у відповідній статті (частині статті) Особливої частини КК і, по-друге, в окремих статтях Загальної частини КК»¹⁷.

Вважаємо за необхідне підтримати М. І. Мельника, який пише, що немає достатніх підстав відмовлятися від вживання терміна «кримінально-правова норма» для позначення положень Особливої частини КК, які встановлюють відповідальність за злочини¹⁸. Можна стверджувати, що він має на увазі норми-приписи, про які вели мову С. С. Алексєєв та інші теоретики права. В іншому місці М. І. Мельник фактично визнає наявність логічних норм, зазначаючи, що традиційно структурними елементами кримінально-правової норми у такому розумінні визначають гіпотезу, диспозицію і санкцію¹⁹. В. О. Навроцький доводить, що є статті Особливої частини КК, де викладено декілька норм, і, навпаки, коли одну норму відображено в багатьох статтях. Даючи визначення формулі кваліфікації, правник зазначає, що це «вказівка на кримінально-правові норми Особливої, а в певних випадках – і Загальної частини кримінального закону»²⁰. Тобто кожна частина формули кваліфікації виступає як окрема кримінально-правова норма, а не лише як стаття або частина статті КК. Крім того, з викладеного випливають ще два

¹⁶ Панов М. І. Норма кримінального права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* С. 623, 624.

¹⁷ Там само. С. 624.

¹⁸ Мельник М. Кримінально-правова норма чи соціальна аномалія? *Право України.* 2004. № 9. С. 119.

¹⁹ Там само. С. 115.

²⁰ Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Знання, 2000. С. 23.

дуже важливі, на наш погляд, висновки: по-перше, правник (як і М. І. Мельник) визнає, що норми містяться, зокрема, в Особливій частині КК, і, по-друге, пише не лише про кримінально-правові норми (або норми кримінального права), як роблять інші згадані правознавці, а про *кримінально-правові норми кримінального закону*. З таким підходом, з нашої точки зору, слід погодитися. Так само заслуговує на схвалення теза, висловлена П. П. Андрушком, на думку якого, нормативні *приписи* – це норми кримінального законодавства²¹.

Ю. В. Баулін та Ю. А. Пономаренко вносять пропозицію запровадити в науці кримінального права поняття «макронорма кримінального права» і «мікронорма кримінального права»²². Для прикладу вони наводять норму, що «регулює повноваження держави у кримінально-правових відносинах, породжених крадіжкою («якщо фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку, вчинила таємне викрадення чужого майна на суму понад 0,2 н. м. д. г. < ... > (гіпотеза), то суд повноважний призначити їй покарання у виді < ... > (санкція)»), складається з низки менших за обсягом норм, які визначають, зокрема, суб'єкта цього злочину, форму його вини, момент закінчення злочину, загальні засади й спеціальні правила призначення покарання за нього, можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності або від покарання, момент виникнення і припинення її судимості тощо»²³. У такому разі, як бачимо, макронорма (що, на думку правників, складається з гіпотези і санкції²⁴) є логічною нормою (у тому розумінні, в якому цей термін використовують теоретики права), а мікронорма – в цьому ж аспекті кореспондує нормі-припису. Останнє автори фактично самі визнають, стверджуючи, що мікронорми відображені в

²¹ Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види. *Право України*. 2011. № 9. С. 35.

²² Баулін Ю., Пономаренко Ю. Системність у кримінальному праві та кримінальному законодавстві. *Право України*. 2017. № 5. С. 91.

²³ Там само.

²⁴ Хоча на с. 92 дослідники зазначають, що в мікронормах відображаються певні елементи гіпотези і диспозиції.

приписах кримінального закону²⁵, роблячи при цьому застереження, що не всі такі приписи містять кримінально-правові норми (а містять норми інших галузей національного права України, як-то: конституційного, кримінального процесуального, цивільного, адміністративного тощо)²⁶.

З огляду на позицію Ю. В. Бауліна та Ю. А. Пономаренка доречним убачається твердження, що логічна норма може бути соціально обумовленою лише за умови соціальної обумовленості всіх норм-приписів із яких вона складається. Тому дослідження варто починати із встановлення соціальної обумовленості меншого за обсягом юридичного феномену. Послідовним вбачається розгляд соціальної обумовленості норми-припису, адже у разі її відсутності про соціальну обумовленість логічної норми годі й казати.

Окрім цього, з нашої точки зору, спотворення дійсного змісту логічної норми може бути пов'язане не з відсутністю соціальної обумовленості якоїсь норми-припису із тих, що її утворюють, а з іншими причинами, що мають суб'єктивний характер і зовсім не пов'язані з неправильним віддзеркаленням у ній (макронормі) суспільних потреб. Оскільки логічна норма формується у свідомості певного суб'єкта (правозастосувача, науковця, студента тощо), то процес її формування може бути хибним. Наприклад, коли такий суб'єкт помилково визначає складові (мікронорми), що утворюють досліджувану ним макронорму. Ваді такого характеру пов'язані з недостатньою кваліфікацією відповідного суб'єкта і ніяким чином не стосуються проблеми соціальної обумовленості. Власне «соціальних» якостей у такої (неправильно сформованої) логічної норми немає і бути не може.

Тому вважаємо, що доцільним є аналіз соціальної обумовленості норми-припису, і саме в такому значенні слід розуміти кримінально-правову норму в контексті її соціальної обумовленості. Водночас встановлення соціальної обумовленості логічної норми виглядає позбавленим сенсу, оскільки, по-

²⁵ Баулін Ю., Пономаренко Ю. Системність у кримінальному праві та кримінальному законодавстві. С. 93.

²⁶ Там само. С. 94.

перше, запорукою цього є певна «сума соціальних обумовленостей» норм-приписів, що її утворюють, і, по-друге, логічна норма може бути неправильно побудована суб'єктом, який формує її у власній свідомості. Помилки другого виду перебувають поза предметом дослідження проблеми соціальної обумовленості взагалі.

Викладене дозволяє зробити такі **висновки**:

– більшість теоретиків права розглядають норму права у двох аспектах: як логічну норму і норму-припис;

– у кримінально-правовій доктрині також наявний відзначений вище поділ, хоча і не всі дослідники поділяють таку точку зору;

– у контексті розкриття проблеми соціальної обумовленості кримінально-правової норми її слід розуміти як норму-припис, тобто окрему статтю (частину статті) як Загальної, так і Особливої частин КК.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаються в дослідженні інших аспектів поняття «кримінально-правова норма» («норма кримінального права»), а також у вивченні сутності такого юридичного феномену, як соціальна обумовленість кримінально-правових норм.

Список використаних джерел

1. Авраменко Л. В. Теорія держави та права: навч. посіб. 2-ге вид., доп. і переробл. Харків: ФІНН, 2010. 308 с.
2. Актуальні проблеми теорії держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ: Видавець Ліпкан О. С., 2010. 260 с.
3. Алексеев С. С. Общая теория права: курс в 2 т. М.: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 360 с.
4. Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види. *Право України*. 2011. № 9. С. 25–41.
5. Баулін Ю., Пономаренко Ю. Системність у кримінальному праві та кримінальному законодавстві. *Право України*. 2017. № 5. С. 88–95.
6. Ведерніков Ю. А., Грекул В. С. Теорія держави та права: навч. посіб. 4-те вид., допов. і переробл. Київ: Центр навч. літ., 2005. 224 с.
7. Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини: монографія. Харків: Видавець Чальцев О. В., 2005. 221 с.

8. Дорош Л. В. Кримінально-правова норма: поняття та ознаки. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків. 2010. Вип. 20. С. 64–75.
9. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
10. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г. М. Анісімов та ін.; за заг. ред. М. І. Панова. Харків: Право, 2011. 184 с.
11. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. / В. І. Борисов та ін.; за заг. ред.: В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків: Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2011. 160 с.
12. Иногамова-Хегай Л. В. Конкуренция уголовно-правовых норм при квалификации преступлений: учеб. пособие. М.: Инфра-М, 2002. 168 с.
13. Колодій А. М. Норма права / *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. С. 333–338.
14. Котовенко О. М. Кримінальна відповідальність за пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів: монографія. Харків: Консум, 2004. 136 с.
15. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: елементарний курс. 2-ге вид. Харків: Одиссей, 2008. 432 с.
16. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред.: П. С. Матишевського, С. С. Яценка, П. П. Андрушка. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 896 с.
17. Курс уголовного права. Общая часть: в 2-х т. / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. Т. 1. 592 с.
18. Мельник М. Кримінально-правова норма чи соціальна аномалія? *Право України*. 2004. № 9. С. 115–119.
19. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Знання, 2000. 771 с.
20. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні: монографія. Харків: Право, 2012. 272 с.
21. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: курс лекцій. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд-во БЕК, 1999. 590 с.
22. Новик М. К., Новик В. А. Теорія держави та права: практикум. Житомир: Полісся, 2006. 388 с.
23. Панов М. І. Норма кримінального права / *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. С. 623–626.

24. Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі: монографія. Київ: Атіка, 2005. 288 с.
25. Рабінович П. М. Норма права. *Юридична енциклопедія: в 6 т.* / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2002. Т. 4: Н – О. С. 189, 190.
26. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 5-те вид, зі змін. Київ: Атіка, 2001. 176 с.
27. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
28. Сташис В. В., Бажанов М. И. Личность под охраной уголовного закона: монография. Симферополь: Таврида, 1996. 236 с.
29. Теория государства и права: учебник / под общ. ред. А. С. Васильева. 2-е изд. Харьков: Одиссей, 2007. 480 с.
30. Теорія держави і права: підручник / за ред. С. Л. Лисенкова. Київ: Юрінком-Інтер, 2005. 448 с.
31. Тополь Ю. О. Теорія держави і права: курс лекцій. Хмельницький: Хмельницьк. ун-т управл. та права, 2014. 404 с.
32. Тяжкова И. М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности: монография. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. 278 с.
33. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: учебник / под ред. В. Г. Стрекозова. М.: Интерстиль, Омега-Л, 2006. 382 с.
34. Шевченко А. Є., Старостяк А. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 270 с.

Пащенко А. А. Уголовно-правовая норма и ее социальная обусловленность

Статья посвящена исследованию доктринальных значений понятия «уголовно-правовая норма» («норма уголовного права»). Доказывается, что при установлении социальной обусловленности это понятие следует понимать как норму-предписание, то есть отдельную статью (часть статьи) Общей или Особенной части уголовного кодекса.

Ключевые слова: криміналізація, соціальна обусловленність, закон об уголовной ответственности, уголовно-правовая норма, норма уголовного права.

Pashchenko O. O. The Criminal-law norm and its social conditioning

The article is devoted to the study of doctrinal meanings of the concept «criminal-law norm» («norm of criminal law»). It is proved that establishing social conditioning it should be reduced as a norm-prescription, that is a separate article (part of the article) of the General or Special Part of the Criminal Code.

Key words: *criminalization, social conditioning, law of criminal liability, criminal-law norm, norm of criminal law.*

УДК 343.213.5

Ю. А. Пономаренко,
канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ПРО ЗВОРОТНУ ДІЮ В ЧАСІ «ЗАКОНУ САВЧЕНКО»

Вивчаються питання зворотної дії в часі ч. 5 ст. 72 КК України у редакції так званого «закону Савченко». Всупереч судовій практиці, що склалася, доводиться, що вказана редакція має зворотню дію в часі і повинна застосовуватися до всіх осіб, які вчинили злочини до 20 червня 2017 р. включно. Наводяться аргументи на користь висунутого твердження.

***Ключові слова:** кримінальний закон, кримінально-правова політика, зворотна дія кримінального закону в часі, пом'якшення кримінальної відповідальності, зарахування попереднього ув'язнення.*

Перманентне реформування кримінального законодавства України вже давно стало притчею во язицех для вітчизняних кримінологів. Мало який науковий чи науково-практичний захід обходиться без нарікань на те, як багато змін внесено до Кримінального кодексу України (далі – КК) за час його чинності й як мало ці зміни узгоджуються з результатами наукових досліджень. Проте інколи законодавець настільки неочікувано й непередбачувано реформує кримінальний закон, що у загальному лавиноподібному потоці змін до КК окремі з них отримують особливий соціальний резонанс. Одними з таких стали зміни порядку зарахування попереднього ув'язнення до строку призначеного судом покарання, що широко стали відомими у фаховому середовищі під назвою «закону Савченко».

Суть цих змін полягала у такому. Частина 5 ст. 72 КК в редакції, що була чинною ще з 1 вересня 2001 р., передбачала, що «Попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день...». 26 листопада 2015 р. був прийнятий і з 24 грудня того ж

року набув чинності закон¹, яким указаний припис був викладений у новій редакції. Відповідно до неї «Зарахування судом строку попереднього ув'язнення у разі засудження до позбавлення волі в межах того самого кримінального провадження, у межах якого до особи було застосовано попереднє ув'язнення, провадиться з розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі». Крім того, нова редакція ч. 5 ст. 72 КК визначала також порядок зарахування попереднього ув'язнення у разі призначення судом інших основних покарань, що підлягають взаємному перерахуванню; обов'язкове й безумовне звільнення від відбування основного покарання, що не підлягає перерахуванню в інші види покарань; перелік видів фактичного позбавлення особистої свободи, що прирівнюється до попереднього ув'язнення; припис про звільнення від відбування покарання осіб, у яких строк попереднього ув'язнення дорівнює строку призначеного їм основного покарання або перевищує його; припис про звільнення з-під варти обвинувачених, які до винесення вироку відбули такий строк переднього ув'язнення, який з урахуванням пропорції «день за два» перевищує максимально можливий строк позбавлення волі.

Ця редакція ч. 5 ст. 72 КК була достатньо неоднозначно сприйнята в літературі: одні дослідники її підтримували, інші – критикували. Особливо ж гостро постало питання про її зворотню дію в часі, яке поглиблено дослідив К. П. Задоя. Науковець не безспірно, але описав підставу, межі та кримінально-правові наслідки ретроактивності ч. 5 ст. 72 КК у редакції «закону Савченко»². Утім достатньо велика критика встановленого цим законом порядку зарахування попереднього ув'язнення до строку призначеного судом покарання призвела до того, що законодавець наважився на його скасування. За-

¹ Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання: Закон України від 26 листопада 2015 р. № 838-VIII. *Голос України*. 2015. 23 груд. (№ 242).

² Задоя К. П. Проблеми застосування нового порядку зарахування попереднього ув'язнення у строк покарання. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 3. С. 212–241.

коном від 18 травня 2017 р.³, який набув чинності 21 червня того ж року, ч. 5 ст. 72 КК знову була викладена в тій же редакції, яку вона мала до 23 грудня 2015 р.: «Попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день...».

Проте скасування «закону Савченко» ще більше актуалізувало проблему його зворотної дії в часі. Зокрема, постало питання про те, як бути у випадках, коли особа була взята під варту до 20 червня 2017 р. і продовжує утримуватися й, відповідно, засуджується після вказаної дати. У таких випадках одні суди до строку призначеного покарання у виді позбавлення волі зараховували попереднє ув'язнення в такому порядку. Ту його частину, яку особа відбула від моменту взяття її під варту і до 20 червня 2017 р. включно, зараховували за «законом Савченко» із розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі. Ту ж частину попереднього ув'язнення, яку особа відбула після 21 червня 2017 р., – з розрахунку один день за один день позбавлення волі⁴. Інші ж суди в таких випадках увесь строк попереднього ув'язнення (і до 20 червня 2017 р., і після вказаної дати) зараховували до строку призначеного позбавлення волі з розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі⁵.

Така неоднозначність у практиці місцевих та апеляційних судів обумовила розгляд питання Верховним Судом. Проте і його практика спершу не стала одноманітною. Так, у постанові від 1 березня 2018 р. колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду дійшла висновку про необхідність зарахування до строку призначеного пока-

³ Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення: Закон України від 18 травня 2017 р. № 2046-VIII. *Голос України*. 2017. 20 черв. (№ 111).

⁴ Див., наприклад: Ухвала Жовтневого районного суду м. Харкова від 12 лютого 2018 р. у справі № 639/174/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72146388> (дата звернення: 07.06.2018); Ухвала Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 7 лютого 2018 р. у справі № 705/4474/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72083713> (дата звернення: 07.06.2018) та ін.

⁵ Див., наприклад: Ухвала апеляційного суду Львівської області від 7 лютого 2018 р. у справі № 462/1029/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72118814> (дата звернення: 07.06.2018); Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 1 лютого 2018 р. у справі № 504/4083/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71956399> (дата звернення: 07.06.2018) та ін.

рання тієї частини строку попереднього ув'язнення, що мала місце до 20 червня 2017 р., із розрахунку «день за два», а тієї, що продовжувалася після 21 червня 2017 р., – із розрахунку «день за день»⁶. Натомість у постанові від 13 березня 2018 р. колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду викладено правовий висновок, згідно з яким у разі, якщо станом на 20 червня 2017 р. особа мала право на застосування до неї ч. 5 ст. 72 КК у редакції «закону Савченко», то увесь строк попереднього ув'язнення, у тому числі й та його частина, що мала місце після 21 червня 2017 р., має зараховуватися із розрахунку «день за два»⁷.

З огляду на це, питання про зворотну дію в часі ч. 5 ст. 72 КК у редакції «закону Савченко» стало предметом розгляду об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду. У постанові від 6 червня 2018 р. вона сформулювала правовий висновок про те, що тільки та частина строку попереднього ув'язнення, яка була відбута особою до 20 червня 2017 р. включно, підлягає зарахуванню до строку призначеного позбавлення волі із розрахунку «день за два». Та ж частина попереднього ув'язнення, що мала місце після 21 червня 2018 р., підлягає зарахуванню із розрахунку «день за день». Свою правову позицію об'єднана палата аргументувала такими міркуваннями. По-перше, на її думку, зворотна дія закону в часі полягає у застосуванні закону «до діянь і правовідносин, які були вчинені до набрання новим законом чинності й не тривають (не продовжуються) після цього». Застосування ж нового закону до правовідносин, які виникли до, але тривають після набрання ним чинності, об'єднана палата вважає прямою дією закону в часі. По-друге, об'єднана палата констатувала, що попереднє ув'язнення не можна розглядати як кримінально-правовий наслідок, що безпосередньо або неминуче обумовлений фактом вчинення кримінально-караного діяння, оскільки воно є

⁶ Постанова Верховного Суду від 1 березня 2018 р. у справі № 759/19973/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72670495> (дата звернення: 07.06.2018).

⁷ Постанова Верховного Суду від 13 березня 2018 р. у справі № 440/853/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72756999> (дата звернення: 07.06.2018).

процесуальним заходом забезпечення кримінального провадження, підстава та процедура застосування якого регламентована Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК). Виходячи з цього, по-третє, об'єднана палата дійшла висновку, що «правила зарахування попереднього ув'язнення, встановлені ч. 1 ст. 72 КК, також не можна розглядати як передбачувані кримінально-правові наслідки діяння (злочину) в розумінні ч. 2 ст. 4 КК». Нарешті, по-четверте, об'єднана палата констатувала, що «правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення, хоча і містяться у нормі КК (ч. 5 ст. 72), за своєю суттю та цілями фактично виконують функцію вирішення процесуальних питань.

На основі викладеного, об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду дійшла висновку, що «положення ч. 5 ст. 72 КК щодо правил зарахування попереднього ув'язнення до строку позбавлення волі чи інших видів покарань, передбачених у ч. 1 ст. 72 КК, не можна вважати такими, що визначають «караність» або «інші кримінально-правові наслідки діяння» у розумінні ч. 2 ст. 4 КК. У зв'язку із цим положення указаної правової норми в редакції закону від 26 листопада 2015 року № 838-VIII («закону Савченко» – Ю. П.) не може надаватися ультраактивна дія, яка би забезпечила можливість їх застосування після набрання 21 червня 2017 року чинності новою редакцією цієї норми... Застосування ч. 5 ст. 72 КК у редакції Закону від 18 травня 2017 року № 2046-VIII з дати набрання ним чинності щодо періодів попереднього ув'язнення, що мали місце в період дії цієї норми, означає пряму, а не зворотну дію, а тому не порушуватиме положення ст. 58 Конституції України та ч. 2 ст. 5 КК. І лише застосування ч. 5 ст. 72 КК у редакції Закону від 18 травня 2017 року № 2046-VIII до періодів попереднього ув'язнення, що тривали до набрання цим Законом чинності, становило би заборонену ч. 2 ст. 5 КК зворотну дію закону»⁸.

⁸ Постанова Верховного Суду від 6 червня 2018 р. у справі № 180/746/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74630454> (дата звернення: 07.06.2018).

Цей висновок об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду видається мені достатньо спірним, таким що не ґрунтується на законі, а, отже, таким, що підлягає перегляду. Контраргументи стосовно позиції об'єднаної палати є такими.

Передусім слід звернути увагу на те, що Суд виходив із не зовсім точного розуміння сутності зворотної дії закону в часі. Нагадаю, що Суд визначив зворотню дію як «застосування закону до діянь і правовідносин, які були вчинені до набрання новим законом чинності *й не тривають (не продовжуються) після цього* (курсив мій – Ю. П.)» і в такому розумінні протиставив її прямій дії закону в часі, зміст якої, на думку Суду, становить «застосування «нового» закону до діянь або правовідносин, які виникли *та/або тривають після набрання ним чинності* (курсив мій – Ю. П.)». Отже, на думку Суду, застосування нового закону до кримінально-правових відносин, які виникли до набрання ним чинності, але ще тривають після набрання ним чинності, є не зворотною, а прямою дією його в часі.

Утім таке розуміння сутності зворотної дії кримінального закону в часі не узгоджується з її тлумаченням, яке свого часу дав Конституційний Суд України. Нагадаю, що відповідно до його рішення «суть зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів полягає в тому, що їх приписи поширюються на правовідносини, які виникли до набрання ними чинності, за умови, якщо вони скасовують або пом'якшують відповідальність особи»⁹. Як неважко помітити, Конституційний Суд України не обмежує зворотню дію закону в часі лише правовідносинами, які припинилися до набрання ним чинності. Таку ж само позицію займає й законодавець, який у ч. 1 ст. 5 КК спеціально застерігає, що закон, який має зворотню дію в часі, поширюється, у тому числі й на осіб, які хоч і вчинили злочини до набрання ним чинності,

⁹ Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 р. у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотню дію кримінального закону в часі). *Офіційний вісник України*. 2000. № 39. Ст. 1662.

але на момент набрання ним чинності ще відбувають покарання або відбули покарання але мають судимість. Інакше кажучи, сам законодавець спеціально підкреслює, що закон, який має зворотну дію в часі, поширюється на правовідносини, які виникли до набрання ним чинності, і ще тривають після набрання ним чинності; і що можливе поширення його на такі правовідносини є його не прямою, а зворотною дією в часі. Таке ж розуміння сутності зворотної дії кримінального закону в часі є традиційним і для вітчизняної науки кримінального права¹⁰.

Крім того, важкого погодитися також із висновком Суду про те, що «правила зарахування попереднього ув'язнення не є передбачуваними кримінально-правовими наслідками з огляду й на те, що особа наперед не може знати достеменно, будуть до неї застосовані відповідні процесуальні заходи чи ні, та про їх тривалість». Якщо використовувати таку аргументацію, то можна дійти абсурдного висновку про те, що й покарання не є кримінально-правовим наслідком злочину, оскільки особа також наперед не може достеменно знати, чи буде воно їй призначене, а якщо так, – то якого виду і в якому розмірі. Вочевидь, що належність певних передбачених законом заходів до кримінально-правових наслідків злочину залежить від їх правової сутності, а не від того, чи може особа їх достеменно передбачати.

З огляду на це, заслуговують на підтримку аргументи К. П. Задої на користь того, що зарахування попереднього ув'язнення до строку призначеного покарання, по суті, є звільненням особи від відбування частини строку призначеного їй покарання¹¹. Тому «закон Савченко», який передбачав звільнення засудженої особи від більшої (порівняно з попереднім і наступним законами) частини строку призначеного їй покарання, слід визнавати законом, що пом'якшує кримінальну відповідальність.

¹⁰ Див.: Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі. Київ: Атіка, 2005. С. 135–141.

¹¹ Задоя К. П. Проблеми застосування нового порядку зарахування попереднього ув'язнення у строк покарання. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 3. С. 225.

З огляду на викладене, вважаю, що ч. 5 ст. 72 КК в редакції «закону Савченко» є більш м'яким кримінальним законом порівняно з її редакціями, що була чинною по 23 грудня 2015 р., і є чинною з 21 червня 2017 р. Інакше кажучи, ч. 5 ст. 72 КК в редакції «закону Савченко» є більш м'яким проміжним кримінальним законом. Це дозволяє зробити такі два висновки.

По-перше, на підставі ч. 1 ст. 4 КК ця редакція ч. 5 ст. 72 КК як закон часу вчинення злочину матиме пряму дію і поширюватиметься на всіх осіб, які вчинили злочини у період з 00 год. 00 хв. 24 грудня 2015 р. по 24 год. 00 хв. 20 червня 2017 р. Більш сувора наступна редакція ч. 5 ст. 72 КК (чинна з 21 червня 2017 р. донині) відповідно до ч. 2 ст. 5 КК зворотної дії щодо цих осіб не матиме, оскільки є законом, що посилив їхню кримінальну відповідальність. По-друге, ч. 5 ст. 72 КК у редакції «закону Савченко» на підставі ч. 4 ст. 5 КК має зворотню дію в часі, тобто поширюється на всіх осіб, які вчинили злочини до 24 год. 00 хв. 23 грудня 2015 р. включно.

При чому в обох названих випадках ч. 7 ст. 72 КК в редакції «закону Савченко» поширюватиметься на осіб, які вчинили злочини по 20 червня 2017 р. включно, у межах строків давності притягнення їх до кримінальної відповідальності, незалежно від того, коли буде відкрите кримінальне провадження щодо вчиненого ними злочину; коли до такої особи буде застосоване попереднє ув'язнення і як довго воно триватиме; коли буде винесений вирок і коли він набуде законної сили тощо. Інакше кажучи, якщо особа вчинила злочин до 20 червня 2017 р. включно, то «закон Савченко» має бути до неї застосований, якщо:

- 1) її злочин досі є нерозкритим, латентним;
- 2) щодо вчиненого нею злочину відкрите кримінальне провадження, але їй не повідомлено про підозру;
- 3) щодо вчиненого нею злочину відкрите кримінальне провадження і їй уже повідомлено про підозру, проте не обрано запобіжного заходу;
- 4) особі вже повідомлено про підозру і обрано запобіжний захід;

- 5) кримінальне провадження щодо вчиненого неї злочину розглядається у суді, незалежно від інстанції;
- 6) особа засуджена і відбуває покарання;
- 7) особа засуджена, але звільнена від відбування покарання з випробуванням.

При цьому слід розуміти, що сформульовані мною висновок і пропозиції можуть втілитися у реальну судову практику лише після того, як Верховний Суд *mutatis mutandis* скорегує правову позицію, сформульовану об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду. Правові підстави для такого корегування вже існують. 14 червня 2018 р. колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховний Суд визнала, що питання зворотної дії в часі «закону Савченко» становить «виключну правову проблему». На цій підставі й відповідно до ч. 5 ст. 434¹ КПК вона «для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики» ухвалила передати кримінальне провадження, у якому вкотре піднімається питання зворотної дії в часі «закону Савченко», на розгляд Великої Палати Верховного Суду¹². Залишається сподіватися, що Велика Палата Верховного Суду дослухається до аргументів науковців і винесе законне та обґрунтоване рішення про наявність зворотної дії в часі у вказаного закону.

Список використаних джерел

1. Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 1 лютого 2018 р. у справі № 504/4083/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71956399> (дата звернення: 07.06.2018).
2. Задоя К. П. Проблеми застосування нового порядку зарахування попереднього ув'язнення у строк покарання. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 3. С. 212–241.
3. Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі. Київ: Атіка, 2005. 288 с.

¹² Ухвала Верховного Суду від 14 червня 2018 р. у справі № 663/537/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74777572> (дата звернення: 15.06.2018).

4. Постанова Верховного Суду від 1 березня 2018 р. у справі № 759/19973/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72670495> (дата звернення: 07.06.2018).

5. Постанова Верховного Суду від 6 червня 2018 р. у справі № 180/746/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74630454> (дата звернення: 07.06.2018).

6. Постанова Верховного Суду від 13 березня 2018 р. у справі № 440/853/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72756999> (дата звернення: 07.06.2018).

7. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення: Закон України від 18 травня 2017 р. № 2046-VIII. *Голос України*. 2017. 20 черв. (№ 111).

8. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання: Закон України від 26 листопада 2015 р. № 838-VIII. *Голос України*. 2015. 23 груд. (№ 242).

9. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 р. у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотню дію кримінального закону в часі). *Офіційний вісник України*. 2000. № 39. Ст. 1662.

10. Ухвала апеляційного суду Львівської області від 7 лютого 2018 р. у справі № 462/1029/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72118814> (дата звернення: 07.06.2018).

11. Ухвала Верховного Суду від 14 червня 2018 р. у справі № 663/537/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74777572> (дата звернення: 15.06.2018).

12. Ухвала Жовтневого районного суду м. Харкова від 12 лютого 2018 р. у справі № 639/174/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72146388> (дата звернення: 07.06.2018).

13. Ухвала Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 7 лютого 2018 р. у справі № 705/4474/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72083713> (дата звернення: 07.06.2018).

Пономаренко Ю. А. Об обратном действии во времени «закона Савченко»

Изучаются вопросы обратного действия во времени ч. 5 ст. 72 УК Украины в редакции так называемого «закона Савченко». В противовес сложившейся судебной практике, доказывается, что указанная редакция имеет обратное действие во времени и должна применяться ко всем лицам, совершившим преступления до 20 июня 2017 г. включительно. Приводятся аргументы в пользу выдвинутого утверждения.

Ключевые слова: уголовный закон, уголовно-правовая политика, обратное действие уголовного закона во времени, смягчение уголовной ответственности, зачет предварительного заключения.

Ponomarenko Yu. A. About retroactivity of «Savchenko's law»

The issues of retroactivity of the part 5 of the Article 72 of the Criminal Code of Ukraine in the wording of the so-called «Savchenko's law» are being studied. Contrary to the existing case law, the author proves that this version has a retroactive effect in time and should apply to all persons who had committed crimes until June 20, 2017 incl. The arguments in favor of the statement are given.

Key words: criminal law; criminally-law policy; retroactivity of the criminal law; mitigation of criminal responsibility; enrollment of the previous detention.

УДК 343.2

К. А. Новікова,
канд. юрид. наук, науковий
співробітник сектора дослідження
кримінально-правових проблем
боротьби зі злочинністю Науково-
дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса Національної академії
правових наук України, асистент
кафедри кримінального права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

СВОБОДА І ВОЛЯ ЯК ЦІННОСТІ, ЩО ОХОРОНЯЮТЬСЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ

Стаття присвячена розгляду таких загальносоціальних понять, як «свобода» і «воля», та їх кримінально-правовому значенню. Виходячи з того, що воля – це одна із функцій людської психіки, яка полягає у владі над собою та керуванні своїми діями, а свобода – це об'єктивне існування людини без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на власний розсуд, автор приходиться до висновку про необхідність їх послідовного розмежування як у науці кримінального права, так і в кримінальному законодавстві.

Ключові слова: *свобода в кримінальному праві, воля в кримінальному праві, понятійний апарат кримінального права, кримінально-правове регулювання.*

Наука кримінального права як система знань, ідей, поглядів, концепцій, теорій, вчень щодо кримінального закону, кримінальної відповідальності, злочину і покарання набуває своє логіко-лінгвістичне й юридичне закріплення в її понятійному апараті: системі категорій, понять, термінів і юридичних визначень¹. Серед них є як суто кримінально-правові поняття та категорії (наприклад, «злочин», «покарання» та ін.), так і загальноправові («відповідальність», «вина» та ін), а також загальносоціальні, наприклад, «свобода» і «воля». Як слушно зазначає М. І. Панов, глибока і ґрунтовна розробка науко-

¹ Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права: вибр. наук. пр. Харків: Право, 2018. С. 117.

вих понять є не тільки необхідною умовою правильного застосування чинних кримінально-правових норм, а й фундаментальною базою вдосконалення чинного законодавства².

Поняття «свобода» і «воля» хоч і є близькими за змістом, проте не є тотожними. Поняття «волі» з'ясовується через усвідомлення свободи, у той час як свобода є усвідомленою життєвою необхідністю. Воля дозволяє людині діяти в межах певного соціального простору, що дає підстави вважати, що поняття «свобода» є ширшим за поняття «воля»³.

Законодавча ж техніка конструювання правових норм вимагає, зокрема, щоб: 1) терміни, які використовуються для позначення одного й того ж явища в різних галузях права та в межах однієї галузі права, були однаковими; 2) термін відповідав змісту того явища, яке він позначає. Проте КК України досить часто зазначених правил не дотримується⁴.

Категорії свободи і волі в кримінальному праві мають різне змістовне наповнення. Воля – це одна із функцій людської психіки, яка полягає у владі над собою та керуванні своїми діями, а свобода за одним із значень є перебуванням особи не під арештом⁵. Волю не можна обмежити жодними засобами кримінально-правового впливу. Воля визначається як вибір людиною самої себе: людина така, якою вона саме себе вільно обирає. Навіть обмежуючи свободу особи, яка вчинила злочин, вона залишається «вільною» щодо вибору або ставлення суб'єкта до незалежного від нього оточення.

Воля особи має особливе значення для кримінального права на етапі вчинення злочину. Особа, яка володіє волею, як і будь-яка осудна особа, зда-

² Панов М. Понятійні апарати наук кримінального циклу: співвідношення і взаємозв'язок. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 4. С. 37.

³ Лупандіна Р. Є. Свобода і воля як об'єкти злочину. *Харківські студентські кримінально-правові читання: тези доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. студент. наук. конф. (м. Харків, 10–11 груд. 2009 р.)*. Харків, 2010. С. 177.

⁴ Андрушко П. П. Законодавча техніка Кримінального кодексу України 2001 року та її вплив на тлумачення його норм. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовт. 2001 р.)*. Київ, 2002. С. 27.

⁵ Див., наприклад: Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль: Навч. кн.-Богдан, 2007. С. 148, 681.

тна усвідомлювати свою протиправну поведінку в об'єктивному світі і передбачає, що у результаті її дій можуть наступити суспільно небезпечні наслідки. В осудної особи наявний вибір варіантів поведінки. Володіючи можливостями мислити, людина, чия психіка не зруйнована або не ослаблена хворобою, може не тільки правильно оцінювати свої дії, але й обирати різноманітні варіанти поведінки, які відповідають мотивам, потребам, меті та завданням, які вона сама для себе визначила. Вплив зовнішніх факторів та обставин, які впливають на її поведінку і визначають її разом із внутрішніми процесами, завжди проходить через свідомість⁶. З огляду на сказане, цілком слушним вбачається використання категорії «воля» у кримінальному праві у контексті характеристики неосудності або афекту⁷.

Свобода ж у широкому філософському розумінні – природний стан, який характеризується можливістю діяти на власний розсуд. У вузькому розумінні – це суб'єктивна можливість людини здійснювати або не здійснювати певні дії. Обмеження свободи можливе виключно на основі закону, який сприяє загальному добробуту в демократичному суспільстві⁸.

У цій статті досліджується спеціально-юридичне розуміння свободи, що віддзеркалюється в позитивному праві. Різні тлумачення цього терміну не слід змішувати – плутанина в них пов'язана передусім із особливостями української мови, в якій часто слова «свобода», «воля» використовуються як тотожні. В англійській же мові, наприклад, існує смислова відмінність між термінами «liberty» і «freedom», які мають однаковий український переклад – свобода⁹.

⁶ Павлов В. Г. Субъект преступления и уголовная ответственность. СПб.: Санкт-Петербург. ун-т МВД России, 2000. С. 12.

⁷ Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А – Г. С. 516.

⁸ Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 5: П – С. С. 441.

⁹ Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Свобода як сутнісна характеристика права: спроба філософського осмислення. *Проблеми законності*. 2010. Вип. 110. С. 182.

Ураховуючи широку проблематику дослідження, оскільки свободу можна розглядати крізь призму будь-якого інституту, в цій роботі я не претендую охопити весь широкий обсяг проблеми свободи і зупиняюсь лише на осмисленні свободи особи у кримінальному праві. Термін «свобода» пов'язаний якраз із специфікою буття людини, у тому числі й правової, що відрізняє її від решти світу. Свободу ж особи у кримінальному праві можна розуміти, з одного боку, як свободу потерпілого (і ця свобода охороняється, перш за все, Особливою частиною КК України), та свободу того, хто посягає на охоронювані законом інтереси, тобто свободу злочинця. Залишаючи поза увагою проблеми свободи потерпілого як об'єкта кримінально-правової охорони, розгляну свободу особи, яка вчиняє злочини.

Незважаючи на заходи держави з охорони правопорядку, недосконалість соціальних відносин, де живе і діє особа, внутрішній розлад у ній самій та інші фактори зумовлюють зниження аксіологічної значимості норм, що призводить до стану аномалії, і, як результат, – девіантної поведінки¹⁰. У сучасному суспільстві право одночасно є основним засобом забезпечення (гарантування) свободи та її обмеження. При цьому співвідношення між забезпеченням і обмеженням свободи має визначатися правом, виходячи із загального припущення на користь свободи. Оскільки там, де немає права, немає і свободи¹¹. Факт існування кримінального права є ще одним із аргументів на користь підготовленості суб'єкта злочину нести відповідальність за свої діяння¹².

У суспільстві має встановлюватися визначена міра свободи людини, яка достатня для її повного самовираження. У тому числі така міра свободи має протистояти всіляким намаганнями особи використати надану їй свободу проти іншої людини, суспільства або держави. Задля захисту суспільного ін-

¹⁰ Бондарь А. И. Право как фактор, ограничивающий свободу личности. *Актуальні проблеми правознавства України*: тези доп. і наук. повідомл. студентів наук. конф. за підсумками наук.-дослід. роботи за 1999/2000 навч. рік. Харків, 2000. С. 15.

¹¹ Погребняк С. Ідея свободи і юридичні акти. *Сучасні проблеми юридичної науки та практики*: тези доп. та наук. повідомл. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів. Харків, 2007. С. 15.

¹² Мережко А. А. Проблема свободи воли в філософії права (аналіз концепції детермінізму в контексте пошука смисла права). *Проблеми філософії права*. 2008/2009. Т. 6/7. С. 63.

тересу доволі часто необхідно вдаватися до певних обмежень прав та свобод особи, у тому числі обмежувати її індивідуальну свободу¹³. Ведучи мову про свободу особи, яка обмежується державою, необхідно зазначити, що це лише правомірне звуження сфери її дійсної свободи.

У широкому розумінні свобода – це і недоторканність особи, і таємниця особистого життя, і недоторканність житла, і гарантована законом можливість учасників кримінально-правових відносин захищати свої інтереси. Обмеження вказаних прав та свобод, державний примус необхідні як спосіб досягнення справедливості у суспільстві, охорони інтересів інших. Коли людина відмовляється дотримуватися встановлених правил поведінки, то вона лише зовнішньо виглядає вільною, виникає поняття протиправна «свобода», яку потрібно обмежувати шляхом державного впливу.

Свобода – це незалежність від примусового свавілля інших. Стаття 29 Конституції України зазначає, що «кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність». Інакше кажучи, завданням права, у тому числі й кримінального, є допускати лише таку діяльність окремих осіб, яка зовні об'єктивно була б сумісною з вимогою морального закону. Тому правомірним є вчинок, коли прояв вільного свавілля кожного міг би співіснувати зі свободою інших. І навпаки, відповідно до загального правового закону, все, що перешкоджає здійсненню свободи, є неправомірною дією¹⁴.

Первинним і найбільш знайомим різновидом поняття свободи є свобода фізична. Це саме та свобода, яка обмежується при застосуванні покарань у виді позбавлення волі або обмеження волі. Як правильно зауважує І. Я. Козаченко, слабкість держави в тому, що вона суттєво утискає інститути

¹³ Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. М.: Наука, 1985. С. 6, 10.

¹⁴ Байрачна Л. Д. Свобода как определяющая характеристика бытия и высшая ценность права. *Проблеми законності*. 2003. Вип. 62. С. 162.

свободи, але це перш за все стосується того, що вона не здатна належним чином захистити громадян від злочинних посягань¹⁵.

Свобода є найважливішим основоположним фактором визначення права, у тому числі й кримінального. Не перетворивши право у реальний і дієвий інструмент свободи та вільної творчості людей, не зробивши його чинником захисту самоврядування, прав і свобод особи й громадянина, не можна побудувати демократичне громадянське суспільство, тому що право – це перш за все юридична свобода особи.

Ще великий мислитель Стародавнього світу Платон, розчарувавшись у здатності людей розумно вчиняти певні дії, висловив думку, що правила поведінки мають визначатися законами, яким належить детально регулювати приватне й суспільне життя. Законодавцям, – міркував він у трактаті «Зако-ни», – слід подбати про те, щоб шана, як і позбавлення її, була справедливою, спостерігати за людьми в усіх їх взаєминах, цікавитися їх скорботою й задоволеннями, а також всілякими прагненнями, своєчасно висловлюючи їм осуд і похвалу за допомогою самих законів¹⁶.

Слід відзначити, що й Гоббс оцінює право, у тому числі й кримінальне, як «міру» свободи. Проте він визначає, що закони вигадані не для припинення людської діяльності, а для її направлення, подібно до того, як природа створила береги не для того, щоб зупинити течію річки, а щоб спрямувати її. Міра цієї свободи має визначатися благом громадян і держави. Тому з принципом «громадянам дозволено все, що не заборонено законом» нерозривно пов'язане правило: «незнання офіційно опублікованого закону не звільняє від відповідальності за його порушення»¹⁷.

Суспільство складається з вільних осіб, які діють на загальних засадах, свобода одних неминуче стикається зі свободою інших. Звідси виникає пот-

¹⁵ Козаченко І. Я. Свобода личности и личная свобода: уголовно-правовой аспект. *Злочини проти особистої волі людини: міжнар. наук.-практ. семінар* (Харків, 19–20 верес. 2000 р.). Харків, 2002. С. 108–109.

¹⁶ Платон. *Законы*. Москва: Мысль, 1989. С. 79.

¹⁷ Гоббс Т. *Избранные произведения: в 2 т.* М.: Мысль, 1964. Т. 2. С. 171.

реба у нормах, які визначають, що саме належить одному, а що іншому, що кожен вправі робити, не замахуючись на чужу свободу. Ця вимога випливає з природи людини як розумно-вільної істоти.

Багато дослідників вважають, що законодавство, у тому числі й кримінальне, – це система норм, що обмежують свободу, надаючи їй жорстких рамок. Проте публічне право жодним чином не суперечить волі людині, воно обмежує тільки свободу. Суперечність на перший погляд виникає в тому, що правова свобода має специфічну для неї нормативну обмеженість, яка суперечить її загальній тенденції долати будь-які бар'єри обмеження. У цьому випадку і природне право як система фундаментальних цінностей людини прагне до якнайповнішої реалізації своїх можливостей і ресурсів. Проте воно обмежує цей розвиток, маючи за мету самозахист, реальне здійснення тієї частини свободи, що гарантується примусовою силою держави. З позиції закону покарання – це обмеження свободи людини, воно є чужим її природі. Принципово іншу характеристику має покарання як наслідок порушення правового закону. В аспекті правового закону покарання є ніщо інше, як визнання за людиною її власної волі. У позитивному тлумаченні це ствердження – парадокс, проте в рамках дії природного закону воно є природним і логічним. Уся справа в тому, що правовий закон виходить із визнання того, що свобода внутрішньо властива людині, а не дарована їй державою й законодавцем. Більше того, основним джерелом закону є вільна особа, громадянське суспільство. Тому за своєю сутнісною природою кримінальний закон є формою захисту й існування свободи людини, нормального, вільного суспільства та його інститутів. Порушення такого закону і є обмеженням суб'єктом злочину своєї власної свободи. Покарання суть відновлення нормальної дії свободи, у тому числі й свободи окремого індивіда і джерела свого права на свободу¹⁸.

¹⁸ Дзьобань О. П. До питання про взаємодію права і свободи. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 104. С. 16, 22, 24.

Без державного примусу не може існувати позитивне право взагалі, оскільки воно є забезпеченням життєвих умов суспільства у формі примусу, системою соціальних цілей, гарантованих примусом. Це відповідає сутності права та правової системи в цілому, враховує відмінності останньої від інших видів соціальних систем, у яких діють механізми реалізації, здатні обійтися без юридичних санкцій, що ґрунтуються на можливості державного примусу до належної поведінки¹⁹.

Дотримання основних кримінально-правових принципів та загальних принципів права, зокрема при призначенні покарання, виступає мірою допустимої свободи. В основу обмеження свободи необхідно покласти *принцип гуманізму*, ідея якого лежить в обґрунтуванні незаперечної цінності свободи, оскільки саме свобода є визначальною характеристикою людської сутності, що відрізняє її від усіх інших живих істот. Цей принцип слід враховувати як при визначенні законодавцем міри свободи в юридичних актах, так і у практичній діяльності, коли буде виступати одним з чинників, що обмежує свободу при реалізації, взаємодіючи з принципом неприпустимості зловживання правом, який сприяє забезпеченню справедливого балансу між свободою однієї особи та свободою інших. Крім того, має бути забезпечена реалізація і *принципу справедливості*. Додержання вимог справедливості при визначенні міри свободи полягає насамперед у тому, що кожній особі слід надати якнайширшу свободу, яка була б сумісною з подібною системою свободи для всіх інших. Далі, мають бути дотримані і *принципи пропорційності й достатності*, виходячи з яких держава має застосовувати не надмірні, а лише необхідні і зумовлені легітимною метою обмеження свободи. Ці принципи покликані регламентувати ступінь інтенсивності можливого державного втручання у свободу особи. І, нарешті, слід втілювати й *принцип рівності*, який С. П. Погребняк визначає як «диференційована рівність у свободі з можливі-

¹⁹ Благодир А. А. Обмеження прав особистості у сфері кримінального судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 3. С. 97.

стю позитивних дій»²⁰. Ці та інші принципи стануть так званим обмеженням втручання влади у сферу свободи, що з одного боку, стане адекватним чинником попередження вчинення нових злочинів, а з іншого, сприяє найповнішій реалізації існуючих можливостей.

Кожна особа має право на особисту свободу. Проте свобода людини не безмежна, а обмежена певними рамками, завдяки яким суб'єкти права вільні в прояві своєї волі й здатні захистити себе від будь-якого свавілля. У разі порушення кримінального закону настає кримінальна відповідальність, яка допускає вплив на особисту свободу людини, межі цього впливу визначаються основними філософськими та кримінально-правовими принципами.

Список використаної літератури

1. Андрушко П. П. Законодавча техніка Кримінального кодексу України 2001 року та її вплив на тлумачення його норм. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Харків, 25–26 жовт. 2001 р.). Київ, 2002. С. 24–30.
2. Байрачна Л. Д. Свобода как определяющая характеристика бытия и высшая ценность права. *Проблеми законності*. 2003. Вип. 62. С. 159–168.
3. Благодир А. А. Обмеження прав особистості у сфері кримінального судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 3. С. 96–99.
4. Бондарь А. И. Право как фактор, ограничивающий свободу личности. *Актуальні проблеми правознавства України: тези доп. і наук. повідомл. студентів наук. конф. за підсумками наук.-дослід. роботи за 1999/2000 навч. рік*. Харків, 2000. С. 15–16.
5. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. М.: Мысль, 1964. Т. 2. 748 с.
6. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Свобода як сутнісна характеристика права: спроба філософського осмислення. *Проблеми законності*. 2010. Вип. 110. С. 180–189.
7. Дзьобань О. П. До питання про взаємодію права і свободи. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 104. С. 15–25.
8. Козаченко И. Я. Свобода личности и личная свобода: уголовно-правовой аспект. *Злочини проти особистої волі людини: міжнар. наук.-практ. семінар* (Харків, 19–20 верес. 2000 р.). Харків, 2002. С. 108–112.

²⁰ Погребняк С. Ідея свободи і юридичні акти. *Сучасні проблеми юридичної науки та практики: тези доп. та наук. повідомл. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів*. Харків, 2007. С. 16.

9. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль: Навч. кн.-Богдан, 2007. 848 с.
10. Лупандіна Р. Є. Свобода і воля як об'єкти злочину. *Харківські студентські кримінально-правові читання: тези доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. студент. наук. конф. (м. Харків, 10–11 груд. 2009 р.)*. Харків, 2010. С. 177–178.
11. Мережко А. А. Проблема свободы воли в философии права (анализ концепции детерминизма в контексте поиска смысла права). *Проблеми філософії права*. 2008/2009. Т. 6/7. С. 60–63.
12. Павлов В. Г. Субъект преступления и уголовная ответственность. СПб.: Санкт-Петербург. ун-т МВД России, 2000. 192 с.
13. Панов М. Понятійні апарати наук кримінального циклу: співвідношення і взаємозв'язок. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 4. С. 37–45.
14. Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права: вибр. наук. пр. Харків: Право, 2018. 472 с.
15. Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. М.: Наука, 1985. 234 с.
16. Платон. Законы. Москва: Мысль, 1989. 832 с.
17. Погребняк С. Ідея свободи і юридичні акти. *Сучасні проблеми юридичної науки та практики: тези доп. та наук. повідомл. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів*. Харків, 2007. С. 14–17.
18. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А – Г. 672 с.
19. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 5: П – С. 736 с.

Новикова Е. А. Свобода и воля как ценности, охраняемые уголовным правом

Статья посвящена рассмотрению таких общесоциальных понятий, как «свобода» и «воля», и их уголовно-правовому значению. Исходя из того, что воля – это одна из функций человеческой психики, которая состоит во власти над собой и руководстве своими действиями, а свобода – это объективное существование человека без зависимости от кого-нибудь, возможность поступать по своему разумению, автор приходит к выводу о необходимости их последовательного разграничения как в науке уголовного права, так и в уголовном законодательстве.

Ключевые слова: свобода в уголовном праве, воля в уголовном праве, понятийный аппарат уголовного права, уголовно-правовое регулирование.

Novikova K. A. Liberty and will as values protected by criminal law

The article deals with the general social concepts of "liberty" and "will" and their criminal legal significance. Proceeding from the fact that the will is one of

the functions of the human psyche, which consists in controlling oneself and directing one's actions, and liberty is the objective existence of a person without dependence on anyone, the opportunity to act according to one's understanding, the author comes to the conclusion about the need for their consistent delimitation in the science of criminal law and in criminal legislation.

Key words: *liberty in criminal law, will in criminal law, conceptual apparatus of criminal law, criminal law regulation.*

УДК 343.22

А. В. Ландіна,

канд. юрид. наук, старший науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено проблемі законодавчого визначення поняття спеціального суб'єкта злочину у вітчизняному та зарубіжному кримінальному законодавстві. Було встановлено, що жоден із проаналізованих зарубіжних кримінальних кодексів не містить визначення даного поняття. Визначення поняття спеціального суб'єкта злочину, що містить КК України, у чинній його редакції не має практичного значення, оскільки відсутній конкретний перелік усіх можливих додаткових ознак чи критеріїв, які визначають суб'єкт злочину як спеціальний. Це приводить до висновку щодо необхідності розробки нового нормативного визначення поняття спеціального суб'єкта злочину, яке має містити максимально чітко вказані додаткові ознаки чи критерії, що визначатимуть суб'єкт злочину як спеціальний. Виникає потреба у проведенні подальших досліджень у сфері розробки понятійного апарату чинного КК України, зокрема того, що стосується суб'єкта злочину.

Ключові слова: спеціальний суб'єкт злочину, законодавча регламентація, кримінально-правова норма, зарубіжне кримінальне законодавство.

Постановка проблеми. Суб'єкт злочину – це елемент складу злочину, без якого не лише не може наставати кримінальна відповідальність, але немає і події злочину. Спеціальний суб'єкт злочину – це особа, яка вчинює злочин, і характеризується певними якостями (вміннями, навичками, фізичними чи психологічно-психічними), що вирізняють її із сукупності загальних суб'єктів злочину. Суб'єкт визнається спеціальним з тієї причини, що певний злочин, передбачений відповідною нормою кримінального законодавства, може бути вчинений лише таким спеціальним суб'єктом.

Незважаючи на те, що термін «спеціальний суб'єкт злочину» закріплений у вітчизняному кримінальному законодавстві і його визначення є досить усталеним у теорії вітчизняного кримінального права, залишається ряд дискусійних питань, пов'язаних із цією категорією. Зокрема, можуть виникати певні питання із визначенням ознак спеціального суб'єкта конкретного злочину, змісту таких ознак тощо. Одним із таких питань є відсутність конкретного дослідження, присвяченого порівнянню визначення поняття та ознак спеціального суб'єкта злочину і способів їх закріплення у кримінальному законодавстві зарубіжних країн. Актуальність такого дослідження підтверджується не лише необхідністю вдосконалення законодавства у частині кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів, але і курсом України на євроінтеграцію і на глобалізацію законодавства, у тому числі й кримінального.

Стан дослідження. Проблеми, пов'язані із спеціальним суб'єктом злочину, є предметом дослідження досить великої кількості авторів. Так, зокрема, ці питання неодноразово вивчалися у контексті дослідження загальних проблемних питань, пов'язаних із суб'єктом злочину у кримінальному праві, такими вченими, як П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, А. М. Бойко, О. О. Дудоров, О. М. Костенко, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, С. Д. Шапченко та ін. Окремі дослідження проблем визначення поняття, ознак, значення та притягнення до кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину проводилися Д. В. Бараненком, В. О. Глушковим, М. І. Мельником, В. О. Навроцьким, А. С. Осадчою, В. І. Терентьевим, В. В. Устименком. Зокрема, у 2003 р. було здійснено дисертаційне дослідження В. І. Терентьевим на тему «Відповідальність спеціального суб'єкта злочину за кримінальним правом України»¹. Також окреме дослідження проблем відповідальності спеціального суб'єкта злочину у 2009 р. було проведено Д. В. Бараненком, а саме «Спеціальний суб'єкт злочину: кримінально-

¹ Терентьев В. И. Ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины: дис. ... канд. юрид. наук. Одесса, 2003. 195 с.

правовий аналіз»². Одним із останніх досліджень у сфері вивчення питань виникнення, розвитку та визначення сутності даного поняття є робота А. С. Осадчої «Спеціальний суб'єкт злочину: генезис, функції, проблеми кваліфікації» 2015 року (це дослідження має дещо обмежений характер, оскільки проблема спеціального суб'єкта кримінального права зведена лише до вивчення службової особи, яка вчинює певний злочин)³. Але жодним із вчених не проводилося порівняльне дослідження поняття спеціального суб'єкта злочину за кримінальним законодавством України та інших зарубіжних країн.

Але, навіть ураховуючи чисельність праць, у яких меншою чи більшою мірою вивчалися питання спеціального суб'єкта злочину, як уже зазначалося вище, деякі проблеми потребують більш глибокого дослідження. Виходячи з цього, метою даного дослідження є співставлення положень вітчизняного та зарубіжного кримінального законодавства щодо визначення поняття спеціального суб'єкта злочину за умови його наявності у зарубіжному кримінальному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. У КК України спеціальний суб'єкт злочину визначається як фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа (ч. 2 ст. 18 КК України). На перший погляд, у визначенні досить повно викладені всі ознаки, які можуть бути наявними у спеціального суб'єкта. Але в жодній нормі кримінального законодавства не визначено, які критерії можуть визначати особу як спеціального суб'єкта, яким способом має бути визначено у відповідній нормі КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, ознаки спеціального суб'єкта злочину. Тому і саме визначення спеціального суб'єкта злочину вимагає більш чіткого формулювання.

² Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину: кримінально-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 220 с.

³ Осадча А. С. Спеціальний суб'єкт злочину: генезис, функції, проблеми кваліфікації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.

Переважна більшість вчених у галузі кримінального права притримуються думки, що спеціальний суб'єкт злочину – це особа, яка, окрім обов'язкових ознак суб'єкта, визначених у ч. 1 ст. 18 КК України (осудність, фізичність і настання певного віку), характеризується ще й додатковими (особливими) ознаками, що обмежують можливість притягнення інших осіб, які не мають таких особливих ознак, до кримінальної відповідальності за вчинення певного злочину⁴. У теорії кримінального права зазначається, що спеціальним суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа, винна у вчиненні кримінально караного діяння, склад якого в обов'язковому порядку передбачає наявність тих чи інших ознак, що характеризують його виконавця⁵. Тобто, це такий суб'єкт, що характеризується додатковими, особливими, лише йому притаманними властивостями⁶, які визначають його кримінальну відповідальність. Також наголошується на тому, що спеціальним суб'єктом злочину має визнаватись особа, якій властиві, поряд із загальними ознаками суб'єкта, додаткові ознаки, передбачені нормою Особливої частини КК і які є обов'язковими для того, щоб бути притягнутим до кримінальної відповідальності за конкретний склад злочину⁷. Існують і інші визначення поняття спеціального суб'єкта злочину⁸.

Ураховуючи зазначене вище, вважаємо закріплене у ч. 2 ст. 18 КК України визначення поняття спеціального суб'єкта злочину таким, що потребує уточнення, оскільки в такому вигляді воно не повною мірою розкриває сутність цього поняття. У чинній редакції воно не має практичного значення, оскільки не містить конкретного переліку усіх можливих додаткових ознак, які визначатимуть суб'єкт злочину як спеціальний. Визначення поняття спе-

⁴ Семернёва Н. К. Квалификация преступлений (части Общая и Особенная): науч.-практ. пособие. Москва; Екатеринбург: Урал. гос. юрид. акад., 2011. С. 202.

⁵ Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України. *Зміцнення правопорядку та боротьба із злочинністю. Правова держава*. 2002. № 5. С. 81–88.

⁶ Устименко В. В. Спеціальний суб'єкт преступления. Харьков: Вища школа, 1989. С. 7–8.

⁷ Терентьев В. И. Ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины: дис. ... канд. юрид. наук. Одесса, 2003. С. 111–112.

⁸ Осадча А. Спеціальний суб'єкт злочину: генезис, функції, проблеми кваліфікації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. С. 15.

ціального суб'єкта злочину не є метою даного дослідження, тому у цій статті не пропонуємо власне визначення даного поняття (ця проблема стане предметом подальших наукових розробок).

Що стосується регламентації поняття спеціального суб'єкта злочину на законодавчому рівні у кримінальному законодавстві інших країн, то тут маємо зазначити таке. У всіх зарубіжних кримінальних кодексах, які були нами проаналізовані (близько 70 кримінальних кодексів країн Європи, Близького й Далекого Сходу, Австралії, окремих штатів США, Латинської Америки та Африки), відсутня норма, яка б закріплювала визначення поняття спеціального суб'єкта злочину. Заради справедливості потрібно зазначити, що у багатьох із них відсутнє і поняття суб'єкта злочину – висвітлюються лише окремі його ознаки (як правило, визначається вік кримінальної відповідальності).

Так, поняття загального суб'єкта злочину містять кримінальні кодекси Республіки Молдова (ст. 21), Угорщини (статті 12–14), Монголії (статті 20–24), Естонської Республіки (ст. 10) Латвійської Республіки (ст. 12), Литовської Республіки (ст. 2, ст. 13), Республіки Вірменія (ст. 23), Республіки Білорусь (ст. 4), Республіки Болгарія (ст. 31), Республіки Польща (ст. 10), Республіка Сан-Марино (ст. 10), штату Техас (п. 2 ст. 1.07) та деякі інші.

Натомість кримінальні кодекси деяких зарубіжних країн містять у Загальних частинах окремі норми, які визначають поняття службової особи (посадової, уповноваженої особи). Такі норми містить кримінальне законодавство Австрії (§ 74), Аргентини (ст. 77), Іспанії (ст. 25), Федеративної Республіки Німеччини (§ 11), Японії (ст. 7). Також поняття службової (посадової) особи містять кодекси, у яких закріплене і поняття загального суб'єкта злочину (Литовської Республіки, Республіки Сан-Марино, Республіки Білорусь та ін.).

Окремими нормами у кримінальних кодексах деяких зарубіжних країн визначається також вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність – прямо чи опосередковано через визначення неповнолітнього (малолітнього,

дитини), які можуть чи не можуть нести кримінальну відповідальність. Так, зокрема, норми щодо віку, з якого особа може притягуватися до кримінальної відповідальності, містять кримінальні кодекси Австрії (§ 74), Республіки Сан-Марино (ст. 10), Естонської Республіки (ст. 10), кримінальне законодавство країн пострадянського простору та деяких інших країн (Туреччини, Таїланду, Франції, Швейцарії, Швеції).

Кримінальне законодавство низки країн взагалі не містить положень щодо загального суб'єкту злочину (окрім, можливо, віку, з якого особа може чи до якого особа не може притягуватися до кримінальної відповідальності), не кажучи вже про спеціальний суб'єкт чи його окремі види. До таких країн можна віднести Норвегію, Данію, Бельгію та деякі інші.

Але така ситуація із зарубіжним кримінальним законодавством абсолютно не означає, що відповідальність за вчинення злочину спеціальним суб'єктом злочину у їх нормах не передбачена. По-перше, диспозиція норм описана досить детально і у переважній більшості випадків обов'язкова наявність додаткових ознак суб'єкта злочину витікає із її змісту. Якщо ж у змісті відсутні будь-які вказівки на ознаки суб'єкта злочину, то вони містяться у назвах статей чи розділів. Тобто, відсутність окремої норми, яка б визначала поняття спеціального суб'єкта злочину та визначала його додаткові ознаки не є недоліком зарубіжного кримінального законодавства – швидше за все це свідчить про досконалість структури та/або диспозицій норм кримінального законодавства зарубіжних країн, що значно полегшує притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів осіб, які наділені спеціальними повноваженнями чи особливими ознаками порівняно із загальним суб'єктом злочину. А це, у свою чергу, робить таке кримінальне законодавство більш ефективним.

Стосовно вітчизняного кримінального закону, то можливість притягнення до кримінальної відповідальності за певні злочини лише фізичної особи, наділеної окрім обов'язкових ще й додатковими ознаками, як правило, чі-

тко визначено у диспозиції відповідної норми або логічно витікає із її змісту. Аналіз норм Загальної та Особливої частин України дав змогу зробити висновок щодо того, скільки злочинів можуть бути вчинені лише спеціальним суб'єктом. Так, наприклад, близько 50 % норм Загальної частини КК України встановлюють особливі положення щодо притягнення до кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування, застосування інших кримінально-правових заходів щодо спеціальних суб'єктів, тобто осіб, які мають певні додаткові ознаки, які впливають на вид та розмір покарання, порядок його відбування, можливість застосування інших інститутів та норм КК України.

Що стосується Особливої частини КК України, то близько 80 % статей або містять указівку на те, що суб'єктом відповідного злочину може бути лише особа, наділена певними особливими якостями, окрім основних (наприклад, посада, стать, наявність певного обов'язку, вік, рід занять тощо), або чітко впливає із змісту відповідних диспозицій. Так, наприклад, щодо злочинів проти правосуддя не вказується, що ввести суддю в оману може лише спеціальний суб'єкт, але із місту диспозиції ст. 384 КК стає зрозумілим, що ним може бути лише особа, яка зобов'язана давати свідчення у суді як свідок. Так само, якщо особа карається за злочини, пов'язані із порушенням правил поведження із різними видами транспорту, то вона повинна мати відповідні навички в управлінні даним видом транспорту, а також документи, що це засвідчують (наприклад, ст. 276 «Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту», ст. 282 «Порушення правил використання повітряного простору» КК, тощо).

Якщо ми маємо такі чіткі вказівки на те, що більше ніж за 300 злочинів (основних та/або кваліфікованих), передбачених КК України, можуть нести відповідальність лише спеціальні суб'єкти і це чітко зазначено чи є безсумнівним з огляду на зміст диспозиції, а також на наявність окремих норм у Загальній частині КК, що регламентують порядок кримінальної відповідальності

спеціальних суб'єктів злочинів (рецидивісти, неповнолітні, обмежено осудні особи, вагітні жінки, військовослужбовці, співучасники тощо), це викликає низку запитань. У першу чергу, виникає проблема недосконалості визначення поняття спеціального суб'єкта злочину, закріпленого у ч. 2 ст. 18 КК України. Але, на відміну від обов'язкових ознак суб'єкта злочину, які можуть і мають бути чітко визначені та закріплені в окремій нормі кримінального законодавства, додаткові ознаки не можуть бути чітко визначені і їх перелік не може бути вичерпним, оскільки передбачити і законодавчо закріпити всі можливі види таких ознак практично неможливо. Тому у кожному конкретному випадку всі ознаки суб'єкта злочину встановлюються під час досудового розслідування справи і вже потім, з урахуванням усіх інших обставин злочину, здійснюється кваліфікація злочину і встановлюється, чи є суб'єкт спеціальним. А тому поняття спеціального суб'єкта злочину у чинній редакції не має практичного значення, оскільки не містить чітко визначених додаткових ознак чи критеріїв, які визначатимуть суб'єкт злочину як спеціальний.

Щодо відсутності відповідних норм у зарубіжних кримінальних кодексах, то важко сказати, є це недоліком зарубіжного кримінального законодавства чи ні, оскільки така позиція законодавця країн, які мають досить розвинуте та ефективне кримінальне законодавство, а тому не потребує нормативного визначення поняття спеціального суб'єкта злочину.

Висновки. Проведене у даній статті дослідження дало змогу зробити ряд висновків щодо законодавчого закріплення поняття спеціального суб'єкта злочину у кримінальному законодавстві України. По-перше, визначення спеціального суб'єкта злочину, що сформульоване у ч. 2 ст. 18 КК України, у чинній його редакції не має практичного значення, оскільки не містить конкретного переліку усіх можливих додаткових ознак чи критеріїв, які визначатимуть суб'єкт злочину як спеціальний. По-друге, кримінальне законодавство зарубіжних країн, яке було проаналізоване в цьому дослідженні, не містить визначення поняття спеціального суб'єкта злочину; кримінальні кодекси лише де-

яких зарубіжних країн закріплюють поняття окремих видів спеціальних суб'єктів, аналогічно до частин 3 та 4 ст. 18 КК України. По-третє, понад 50 % норм Загальної частини та близько 80 % норм Особливої частини КК України визначають порядок кримінальної відповідальності та застосування інших кримінально-правових інститутів щодо спеціальних суб'єктів злочинів.

Наведене приводить нас до висновку щодо необхідності розробки нового нормативного визначення поняття спеціального суб'єкта злочину, яке має містити максимально чітко вказані додаткові ознаки чи критерії, які визначатимуть суб'єкт злочину як спеціальний. Це вимагає проведення подальших досліджень у сфері розробки понятійного апарату чинного КК України, зокрема того, що стосується суб'єкта злочину.

Список використаних джерел

1. Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України. *Зміцнення правопорядку та боротьба із злочинністю. Правова держава*. 2002. № 5. С. 81–88.
2. Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину: кримінально-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 220 с.
3. Осадча А. С. Спеціальний суб'єкт злочину: генезис, функції, проблеми кваліфікації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
4. Семернёва Н. К. Квалификация преступлений (части Общая и Особенная): науч.-практ. пособие. Москва; Екатеринбург: Урал. гос. юрид. акад., 2011. 296 с.
5. Терентьев В. И. Ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины: дис. ... канд. юрид. наук. Одесса, 2003. 195 с.
6. Устименко В. В. Специальный субъект преступления. Харьков: «Вища школа», 1989. 104 с.

Ландина А. В. Специальный субъект преступления: сравнительно-правовой аспект

Статья посвящена проблеме законодательного определения понятия специального субъекта преступления в отечественном и зарубежном уголовном законодательстве. Было установлено, что ни один из проанализированных зарубежных уголовных кодексов не содержит определения данного понятия. Определение понятия специального субъекта преступления, которое содержится в УК Украины, в действующей его редакции не имеет

практического значения, поскольку не содержит конкретного перечня всех возможных признаков или критериев, которые определяют субъект преступления как специальный. Указанное приводит к выводу относительно необходимости разработки нового нормативного определения понятия специального субъекта преступления, которое должно содержать максимально четко дополнительные признаки или критерии, которые будут определять субъект преступления как специальный. Это требует проведения дальнейших исследований в сфере разработки понятийного аппарата действующего УК Украины, в частности того, который касается субъекта преступления.

Ключевые слова: *специальный субъект преступления, законодательная регламентация, уголовно-правовая норма, зарубежное уголовное законодательство.*

Landina A. V. Special Criminal Offender: Comparative-Legal Aspect

The article is devoted to the problem of legislative definition of the concept of a special criminal offender in domestic and foreign criminal law. It was found that none of the analyzed foreign criminal codes does not contain a definition of this notion. The definition of the notion of a special criminal offender envisaged in the Criminal Code of Ukraine in its current version is not practical, since it does not contain a specific list of all possible additional features or criteria that define a criminal offender as a special. This leads to the conclusion about the need to develop a new normative definition of the concept of a special criminal offender, which should contain as clearly as possible additional signs or criteria that will define the criminal offender as special. This requires further research in development of the conceptual apparatus of the current Criminal Code of Ukraine, in particular, that relates to the criminal offender.

Key words: *special criminal offender, legislative regulation, criminal law norm, foreign criminal legislation.*

УДК 343.234 (477)

С. В. Гізімчук,
канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого;
Т. Г. Назаренко,
студентка 4 курсу ПКЮЮ
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

**ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ОБСТАВИН,
ЩО НЕ ПЕРЕДБАЧЕНІ СТ. 66 КК УКРАЇНИ
(НА ПІДСТАВІ МАТЕРІАЛІВ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)**

У статті викладено результати опрацювання матеріалів судової практики призначення покарання з урахуванням пом'якшуючих обставин, що прямо не передбачені ст. 66 КК України. Головну увагу зосереджено на дискусійних рішеннях судів. Наводяться аргументи на користь власного бачення доцільності поширення відповідної суддівської практики.

***Ключові слова:** покарання; індивідуалізація покарання; обставини, що пом'якшують покарання.*

Одним із засобів боротьби зі злочинністю є притягнення осіб, винних у вчиненні злочину, до кримінальної відповідальності, а призначення покарання розглядається як формоутворюючий інститут її реалізації. Більше того, залежно від міри законності та обґрунтованості останнього забезпечується виконання завдань кримінального законодавства.

Однак, як закріплено законодавством, при призначенні покарання суд повинен застосовувати індивідуальний підхід, враховувати особливості вчиненого злочину, ступінь його тяжкості та особу, яка його вчинила, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Правильне вирішення цих та інших питань покликане максимально сприяти досягненню кінцевих цілей покарання – торжеству справедливості, поновленню порушених прав, запобіганню вчиненню нових злочинів як засудженим, так і іншими особами. При

цьому важливу роль в індивідуалізації покарання відіграють обставини, що його пом'якшують.

У теорії кримінального права обставинам, які пом'якшують покарання, приділяється значна увага, зокрема, у працях П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, Є. В. Благова, В. К. Грищука, І. І. Карпеця, Ю. О. Красікова, Г. А. Крігера, Л. Л. Круглікова, Б. О. Курінова, В. Т. Маляренка, М. І. Мельника, О. О. Мяснікова, П. П. Серкова, В. І. Ткаченка, В. І. Тютюгіна, М. Г. Ушакової, Г. І. Чечеля та інших. При цьому значна кількість наукових робіт цих дослідників присвячена проблемам призначення покарання, у тому числі дослідженням обставин, які його пом'якшують чи обтяжують. Проте триваючі політичні та соціально-економічні зміни у нашому житті, новели у законодавстві, обраний курс на гуманізацію кримінального законодавства, особливості судової практики призначення покарання породжують необхідність подальшого наукового пошуку шляхів вирішення питань призначення покарання¹. Зокрема, залишає поле для дослідження судова практика застосування норми про можливість визнання як пом'якшуючих покарання тих обставин, що прямо не передбачені законом.

Метою пропонованої статті є дослідження обставин, які не передбачені ст. 66 КК, однак визнаються судами такими що пом'якшують покарання.

Зосереджуючись на сутності обставин, які пом'якшують покарання, видається за необхідне визначитись із їх поняттям. При цьому примітним є те, що багато вчених, зокрема, М. І. Бажанов, Т. А. Денисова, А. А. Піонтковський, Л. А. Прохоров визначають їх за однаковими критеріями із обставинами, що обтяжують покарання. Гадаємо, що різне значення цих обставин і різний підхід законодавця до питання вичерпності їх переліку, все ж таки вказують на доцільність розмежування відповідних дефініцій. Зважаючи на це, більш вдалим є визначення, подане В. І. Тютюгіним, на думку

¹ Чупринський Б. О. Особливості застосування обставин, які пом'якшують покарання, не зазначених в частині першій ст. 66 Кримінального кодексу України. *Історико-правовий часопис: журнал / упоряд. О. Крикунов*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 1. С. 116.

якого, до обставин, які пом'якшують покарання, належать як зазначені, так і не зазначені у законі, але встановлені судом за конкретною справою об'єктивні та суб'єктивні чинники, що не є ознаками конкретного складу злочину і не впливають на його кваліфікацію, проте свідчать про знижений ступінь суспільної небезпеки особи винного і (або) вчиненого ним діяння і тим самим надають суду право для пом'якшення покарання².

Також у теорії кримінального права залишаються спірними та невирішеними повною мірою питання щодо підстав застосування обставин, які пом'якшують покарання. Зокрема, невирішеним є питання про їх місце серед загальних засад призначення покарання, правової природи, значення форми та доцільності конкретизації у законі про кримінальну відповідальність. Потребують також вивчення проблеми змісту та вичерпного їх переліку в чинному КК України, адже, як відомо, призначаючи покарання особі за вчинений злочин, суд може визнати такими, що його пом'якшують, й інші обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 66 КК України³. При цьому варто зауважити, що Пленум Верховного Суду України своєю постановою «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 (далі – ППВСУ № 7) звертає увагу судів на необхідність виконання вимог ч. 2 ст. 66 КК України та мотивування свого рішення про визнання тієї чи іншої обставини справи такою, що пом'якшує покарання. Однак, на жаль, ця вимога закону виконується не завжди⁴. Тому важливо проаналізувати зміст тих обставин, які пом'якшують покарання, і хоча не передбачені КК України, однак найчастіше враховуються у судовій практиці. При цьому видається за необхідне проаналізувати ступінь обґрунтованості визнання їх такими, що

² Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. С. 390.

³ Пашкевич П. Ф. Индивидуализация и мотивировка избираемого судом наказания. *Научный комментарий судебной практики за 1967 год*. М.: Юрид. лит., 1968. С. 18.

⁴ Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03> (дата звернення 12.04.2018).

пом'якшують покарання, а також доцільність закріплення невичерпного переліку у КК України.

У першу чергу варто зазначити, що згідно з п. 1 ППВСУ № 7, призначаючи покарання, у кожному конкретному випадку суди мають дотримуватися вимог кримінального закону й зобов'язані враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання. У п. 3 цієї ж постанови зазначено, що, досліджуючи дані про особу підсудного, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо.

Виходячи із зазначеного, суд повинен з'ясувати всі дані про особу винного, а потім визначити: які з них свідчать про знижений (підвищений) ступінь суспільної небезпеки суб'єкта злочину і (або) вчиненого ним діяння і тим самим надають йому право для пом'якшення чи, навпаки, обтяження покарання.

Опрацювання матеріалів судової практики дозволило зробити висновок, що в якості пом'якшуючих покарання обставин із числа не передбачених ч. 1 ст. 66 КК судами України найчастіше визнається: визнання особою своєї вини у вчиненні злочину; її похилий вік; позитивні характеристики винного, його хворобливий стан, наявність на утриманні неповнолітніх дітей або інших осіб. Спробуємо їх проаналізувати.

У першу чергу хотілося б звернути увагу на рішення Київського районного суду м. Харкова від 25 грудня 2013 р. (справа № 640/19264/13-к) за обвинуваченням у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК. Зокрема, у мотивувальній частині цього рішення зазначено, що при призначенні покарання суд враховує характер і ступінь тяжкості злочину, конкретні обставини справи, наявні дані про особу, її щире каяття, що

відповідно п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України є обставинами, які пом'якшують покарання⁵. У наведеному рішенні суд відносить вищеназвані обставини до п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України. Однак, як відомо, у зазначеній нормі йдеться лише про з'явлення із зізнанням, щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину. Натомість характер і ступінь тяжкості злочину, конкретні обставини справи, дані про особу суд відніс до п. 1 ч. 1 ст. 66 КК помилково. При цьому не викликає сумніву, що суд дійсно у кожній справі при призначенні покарання повинен з'ясовувати ці обставини, проте вони не завжди будуть впливати на пом'якшення покарання і тим паче, що вони не передбачені п. 1 ч. 1 ст. 66 КК. Якщо суд все ж таки подібним формулює мотивувальну частину вироку, то він повинен деталізувати, які саме конкретні обставини справи чи дані про особу він відносить до пом'якшуючих обставин і чітко вказати норму статті, що дає йому відповідне право.

Вельми показовим також є рішення Київського районного суду м. Харкова від 30 липня 2014 р. (справа № 640/11862/14-к) за обвинуваченням у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК. У мотивувальній частині рішення суд надав пояснення чому він у цьому випадку вважає за необхідне застосувати таку пом'якшуючу обставину як щире каяття. Зокрема, було зазначено, що на підставі ст. 66 КК України як обставину, що пом'якшує покарання, суд враховує щире каяття обвинуваченої особи у вчиненому, яке виразилось в усвідомленні нею своєї провини та засудженні власної протиправної поведінки⁶. Варто наголосити, що із усіх рішень, які досліджувались при підготовці пропонованої статті, – це єдине, де суд наводить аргументацію при врахуванні цієї пом'якшуючої обставини.

Певні заперечення у наведеному рішенні викликає визнання судом самостійною обставиною визнання особою своєї вини у вчиненому злочині.

⁵ Вирок у справі № 640/19264/13-к: Київський районний суд м. Харкова. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36381526> (дата звернення 12.04.2018).

⁶ Вирок у справі № 640/11862/14-к: Київський районний суд м. Харкова. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41726439> (дата звернення 12.04.2018).

Так, на думку Т. І. Іванюка, ця обставина не може враховуватись при призначенні покарання як самостійна, тим більше як пом'якшуюча. Особа, яка визнала свою вину у вчиненні злочину, заслуговує поблажливого ставлення до себе, що, відповідно, може вплинути на покарання у бік його пом'якшення, лише якщо винна особа, щиро розкаюючись у злочині, повідомляє про всі обставини вчиненого, або тоді, коли, хоча і без каяття, повне визнання нею своєї вини сприяло встановленню істини у справі (тобто розкриттю злочину). Тому Т. І. Іванюк вважає, що визнання особою своєї вини є лише складовою частиною таких обставин, як щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину і враховується при призначенні покарання лише як ознака останніх⁷. Із цим варто погодитись. Хоча Пленум Верховного Суду з цього приводу займає дещо іншу позицію. Так, у згаданій постанові № 7 зазначається, що визначення покарання з дотриманням правил ст. 69¹ КК можливе лише за наявності обставин, передбачених пунктами 1 та 2 ч. 1 ст. 66 КК, і наводиться їх перелік. При цьому з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину, добровільне відшкодування або усунення заподіяної шкоди, а також визнання підсудним своєї вини вказані як самостійні обставини. Як на наш погляд, щиро розкаюючись особа тим самим визнає свою вину, інакше – щире каяття взагалі не можливе. Тому, вважаємо, що зазначене формулювання у ППВСУ № 7 потребує уточнення, оскільки його врахування на практиці призводить до необґрунтованого (штучного) збільшення кількості пом'якшуючих покарання обставин та, відповідно, помилковості рішення у цілому.

Так, Харківський районний суд Харківської області при призначенні покарання у справі № 635/2131/13-к від 7 березня 2013 р. в якості пом'якшуючої покарання обставини врахував те, що винний визнав свою вину у вчиненні перевищення влади або службових повноважень працівником

⁷ Іванюк Т. І. Врахування судом обставин, які пом'якшують покарання, не передбачених КК України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1. С. 236. URL: <http://www.univer.km.ua/visnyk/980.pdf> (дата звернення 12.04.2018).

правоохоронного органу (ч. 3 ст. 365 КК) та службового підроблення (ч. 2 ст. 366 КК). На додаток до цієї обставини суд врахував і те, що підсудний вперше притягується до кримінальної відповідальності, щиро розкався у вчинених кримінальних правопорушеннях і активно допомагав слідству у їх розкритті⁸.

Як бачимо, суд окремо визначає як пом'якшуючі обставини щире каяття та визнання винним своєї вини, не мотивуючи, на жаль, належним чином своє рішення та не пояснюючи чому визнання винним своєї вини у вчиненні злочину враховано як самостійну пом'якшуючу обставину, а не як елемент щирого каяття.

Також доволі суперечливим видається рішення Київського районного суду м. Харкова від 19 червня 2013 р. (справа № 640/5566/13-к) за обвинуваченням у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК. У матеріалах справи зазначено, що обвинувачений у судовому засіданні свою вину у вчиненні злочину визнав, закріплені у матеріалах справи докази обвинувачення не оспорював, пояснив причини та власне бачення обставин скоєного. При постановленні обвинувального вироку суд обставиною, що пом'якшує покарання, згідно до ст. 66 КК України, визнав «визнання підсудним своєї провини»⁹. Докладне ознайомлення із матеріалами цієї справи дозволяє дійти висновку, що застосування положень ст. 66 КК у зв'язку з визнанням підсудним своєї вини у вчиненні злочину та врахування цього як самостійної та, підкреслимо, єдиної пом'якшуючої обставини є, на наш погляд, недоцільним, оскільки навіть якби підсудний не визнав свою вину, то істина у справі все рівно була б з'ясована на підставі доказів, досліджених у судовому засіданні (показання потерпілого, показання свідків, висновок судово-

⁸ Вирок у справі № 635/2131/13-к: Харківський районний суд Харківської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29798315> (дата звернення 12.04.2018).

⁹ Вирок у справі № 640/5566/13-к: Київський районний суд м. Харкова. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32011831> (дата звернення 12.04.2018).

медичної експертизи). І тому зізнання особи сприймається швидше як спроба уникнути кримінальної відповідальності, ніж як вияв каяття.

У матеріалах окремих кримінальних проваджень зустрічається визнання судами пом'якшуючою обставиною хворобливого стану особи. З цього приводу Б. О. Чупринський зазначив, що визнання хворобливого стану винного обставиною, яка пом'якшує покарання, пояснюється, зокрема, тим, що певні соматичні захворювання знижують ясність уявлення про навколишню дійсність, позбавляють особу того ступеня уважності та обачливості, яким володіє фізично здорова людина і який надає державі право застосувати осуд. Особливо це стосується вчинення у такому стані злочинів з необережності (автотранспортних, проти безпеки виробництва). Дійсно, можна погодитись із тим, що хворобливий стан робить людину дратівливою і легко збуджуваною; тяжка хвороба може сприяти розвитку егоїзму, відчуженості і це, звичайно, може здійснювати негативний вплив на мотиви особи при вчиненні нею злочину. Крім того, визнання хворобливого стану винного обставиною, яка пом'якшує покарання, у наукових дослідженнях пропонується оцінювати в якості пом'якшуючої обставини з позицій принципів доцільності призначення покарання та гуманізму¹⁰. На необхідності з'ясування стану здоров'я при дослідженні даних про особу винного також звертається увага у постанові № 7¹¹. Однак Б. О. Чупринський цілком обґрунтовано вважає, що хворобливий стан особи може бути враховано при призначенні покарання лише в рамках особи винного і пояснює це тим, що стан здоров'я особи є її властивістю. А мати кримінально-правове значення він буде у тому разі, якщо відповідні фізіологічні зміни знизили рівень обережності особи, її обачності, опірності негативній ситуації, що виникла, і саме ці чинники вплинули на вчи-

¹⁰ Чупринський Б. О. Особливості застосування обставин, які пом'якшують покарання, не зазначених в частині першій ст. 66 Кримінального кодексу України. С. 118.

¹¹ Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03> (дата звернення 12.04.2018).

нення нею злочину¹². Однак з приводу цього варто підкреслити, що мова йде як про хворобливий стан винного, в якому останній перебував на момент вчинення злочину, так і взагалі про хворобливий стан винної особи.

В окремих випадках обставиною, яка пом'якшує покарання, суди визнають вчинення злочину особою похилого віку. Згідно із Законом України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16 грудня 1993 р. № 3712-ХІІ громадянами похилого віку визнаються чоловіки у віці 60 та жінки у віці 55 років і старші, а також особи, яким до досягнення загального пенсійного віку залишилося не більше півтора року¹³.

Досліджуючи судову практику щодо застосування цієї обставини, Ю. М. Антонян виявив, що основну масу злочинців із числа осіб похилого віку складають особи із психічними аномаліями, що не виключають осудності. Подібної точки зору дотримується й Б. О. Чупринський, який зазначає, що визнання похилого віку винного у вчиненні злочину обставиною, яка пом'якшує покарання, можна пояснити, зокрема, змінами в інтелектуальній та емоційній сфері цих осіб, зниженням здатності особи до самоконтролю та, відповідно, недооцінкою ними суспільної небезпеки вчинюваних діянь. При цьому, як уточнює дослідник, слід враховувати не сам по собі факт досягнення особою відповідного віку, а вказані вище вікові особливості, що проявляються у психіці особи, і відповідно, впливають на вчинення нею злочину. Тому у вирокі при характеристиці особи винного варто не просто посилатися на похилий вік винного у вчиненні злочину, а зазначати, яке він має у цьому випадку кримінально-правове значення¹⁴. Інші дослідники цього питання вважають за необхідне додати зазначену обставину до законодавчого

¹² Чупринський Б. О. Особливості застосування обставин, які пом'якшують покарання, не зазначених в частині першій ст. 66 Кримінального кодексу України. С. 118.

¹³ Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3721-ХІІ. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3721-12> (дата звернення 12.04.2018).

¹⁴ Чупринський Б. О. Особливості застосування обставин, які пом'якшують покарання, не зазначених в частині першій ст. 66 Кримінального кодексу України. С. 118.

переліку обставин, які пом'якшують покарання (О. О. Мясніков¹⁵, О. Д. Сітковська¹⁶).

Як приклад визнання похилого віку особи обставиною, що пом'якшує покарання, можна навести рішення Канівського міськрайонного суду Черкаської області від 1 березня 2012 р. (справа № 2308/289/2012), в якому при призначенні покарання за вчинення злочину, що передбачений ч. 2 ст. 121 КК, було визнано за обставину, що пом'якшує покарання, похилий вік винного. Так, при призначенні покарання у зазначеному випадку суд врахував характер та ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу підсудного, який має пенсійний вік, за місцем проживання характеризується посередньо, у вчиненому щиро розкався і таким чином сприяв розкриттю злочину. Як свідчать матеріали справи, врахування похилого віку у зазначеній справі відбулось в силу підвищеної дратівливості особи та її неспроможності повною мірою опанувати себе у критичній ситуації¹⁷.

Ще одним прикладом застосування цієї обставини (похилий вік винного у вчиненні злочину) є рішення від 1 серпня 2012 р. Канівського міськрайонного суду Черкаської області (справа № 2308/1796/2012). Зокрема, при призначенні винному покарання (за ч. ст. 122 КК) суд визнав обставинами, що пом'якшують покарання: щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину, похилий вік підсудної та наявність на утриманні чоловіка, що потребує сторонньої допомоги¹⁸. На жаль, у цьому випадку суд не навів належної мотивації та підстав врахування такої обставини, як похилий вік винного у вчиненні злочину, хоча покарання було пом'якшене. Примітним є й те, що це вже не перше виявлене нами рішення (вирок) Канівського міськрайонного суду, де при призначенні покарання суд враховує пом'якшуючі обставини,

¹⁵ Мясников О. А. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в теории, законодательстве и судебной практике: монография. М.: Юрлитинформ, 2002. С. 196.

¹⁶ Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности: монография. М.: Норма, 1998. С. 124.

¹⁷ Вирок у справі № 2308/289/2012: Канівський міськрайонний суд Черкаської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22243224> (дата звернення 12.04.2018).

¹⁸ Вирок у справі № 2308/1796/2012: Канівський міськрайонний суд Черкаської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26488229> (дата звернення 12.04.2018).

що не передбачені ст. 66 КК України, однак, на жаль, в жодному випадку не наводить відповідних мотивів.

Стосовно визнання як пом'якшуючої обставини наявності на утриманні винного дитини або іншої непрацездатної особи існують різні думки. Вважається, що державі не може бути байдуже, в якому становищі опиняться особи, які перебувають на утриманні винного після його засудження¹⁹, оскільки держава буде змушена піклуватися про їх фізичний та моральний розвиток чи забезпечувати належні умови для життя. Однак застосування принципу гуманізму зовсім не означає, що винній особі має бути призначене покарання, яке за своєю м'якістю не відповідатиме ступеню тяжкості вчиненого злочину та особі винного, виходячи з того, що справедливе покарання поставить утриманців винного у складне становище. Прихильники цієї точки зору стверджують, що держава повинна буде піклуватися про непрацездатних членів суспільства, які перебували на утриманні засудженого, і тому цей додатковий тягар має бути менш тривалим. Однак, на нашу думку, більш виваженою є точка зору, згідно з якою, принцип гуманізму варто застосовувати виключно до особи винного²⁰. Що ж стосується осіб, які знаходяться на утриманні винного, то тут підлягає застосуванню принцип справедливості з метою відновлення порушеного права, ізоляції зловмисника від підростаючого покоління тощо.

З приводу сутності розглядуваної обставини Б. О. Чупринський зазначає, що наявність на утриманні винного дитини або іншої непрацездатної особи не може бути визнано ні обставиною, яка пом'якшує покарання, ні даними про особу винного, але має враховуватись як показник позитивної характеристики винного у побуті²¹. Але з цією думкою важко погодитись, оскільки показник позитивної характеристики винного у побуті і є даними про

¹⁹ Іванюк Т. І. Врахування судом обставин, які пом'якшують покарання, не передбачених КК України. С. 235. URL: <http://www.univer.km.ua/visnyk/980.pdf> (дата звернення 12.04.2018).

²⁰ Гізімчук С. Зміст принципу гуманізму в кримінальному праві: перспективи вдосконалення. *Вісник прокуратури*. 2011. № 2. С. 63–69.

²¹ Чупринський Б. О. Особливості застосування обставин, які пом'якшують покарання, не зазначених в частині першій ст. 66 Кримінального кодексу України. С. 119.

особу винного. Більше того, наявність на утриманні винного дитини або іншої непрацездатної особи може бути мотивом для вчинення злочину (напр., з метою здобуття коштів для забезпечення потреб).

Щодо прикладу застосування цієї обставини судами, то Канівський міськрайонний суд Черкаської області 7 червня 2013 р. (справа № 697/418/13-к) при призначенні покарання (за ч. 2 ст. 15, ч. 4. ст. 27, п. 11, ч. 2 ст. 115 та ч. 1 ст. 263 КК) визнав, зокрема, наявність на утриманні винного двох малолітніх дітей та двох пристарілих батьків як обставини, які пом'якшують покарання²². Ще одним прикладом застосування цієї обставини може бути рішення Ірпінського міського суду Київської області від 21 лютого 2013 р. (справа № 1013/8472/2012)²³, в якому суд визнав як обставину, яка пом'якшує покарання, вчинення злочину багатодітною матір'ю²⁴.

Ще одна обставина, яка привернула до себе увагу, – це позитивна характеристика винного у вчиненні злочину. З приводу визнання її пом'якшуючою існують різні думки. Так, В. Ф. Пашкевич стверджує, що позитивна характеристика винного може враховуватися як обставина, яка пом'якшує покарання, лише у випадку вчинення злочину, що не являє великої суспільної небезпеки²⁵. Натомість І. І. Карпець вважає, що ігнорування при призначенні покарання позитивної характеристики винного суперечить принципу гуманізму в кримінальному праві²⁶. О. А. Мясніков займає більш помірковану позицію і небезпідставно вважає, що при призначенні покарання слід дуже обережно підходити до врахування позитивної характеристики особи винного, бо є певна категорія злочинців, які в побуті та на роботі хара-

²² Вирок у справі № 697/418/13-к: Канівський міськрайонний суд Черкаської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36580426> (дата звернення 12.04.2018).

²³ Вирок у справі № 1013/8472/2012: Ірпінський міський суд Київської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29925045> (дата звернення 12.04.2018).

²⁴ Примітка. Мотиви суду щодо визнання цієї обставини пом'якшуючою знову залишилися невідомими.

²⁵ Пашкевич П. Ф. Индивидуализация и мотивировка избираемого судом наказания. *Научный комментарий судебной практики за 1967 год*. М.: Юрид. лит., 1968. С. 100.

²⁶ Карпец И. И. Отягощающие и смягчающие обстоятельства в советском уголовном праве: монография. М.: Госюриздат, 1959. С. 86.

ктеризуються позитивно, а вчинили умисні тяжкі чи особливо тяжкі злочини²⁷.

На нашу думку, краще виходити з того, що досліджувана обставина – це сукупність відомостей, що позитивно характеризує поведінку особи винного у суспільстві, тобто є однією із властивостей людини і визначає її соціальну сутність.

Для прикладу врахування судами такої обставини як пом'якшуючої можна навести провадження Канівського міськрайонного суду Черкаської області від 24 жовтня 2013 р. (справа № 697/2654/13-к), у якому при призначенні покарання (за ч. 2 ст. 125 КК У) у якості обставини, яка пом'якшує покарання, судом було визнано позитивну характеристику винного за місцем проживання²⁸.

Цікавою видається судова практика врахування як пом'якшуючої обставини відсутність цивільного позову з боку потерпілого, що мало місце при постановленні вироку Чернігівським районним судом Чернігівської області у провадженні від 25 листопада 2014 р. (справа № 748/3185/14-к)²⁹.

На нашу думку, недоречно враховувати цю обставину як пом'якшуючу, оскільки, відповідно до ч. 1 ст. 128 КПК України, особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпе-

²⁷ Мясников О. А. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в теории, законодательстве и судебной практике. С. 191.

²⁸ Вирок у справі № 697/2654/13-к: Канівський міськрайонний суд Черкаської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35201646> (дата звернення 12.04.2018).

²⁹ Вирок у справі № 748/3185/14-к: Чернігівський районний суд Чернігівської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41563810> (дата звернення 12.04.2018).

чне діяння³⁰. Тобто цивільний позов у кримінальному провадженні – це право потерпілого отримати відшкодування у результаті завданої йому майнової та/або моральної шкоди.

З другого боку, відсутність позову може свідчити про примирення з потерпілим і якщо категорія злочину не дозволяє застосувати ст. 46 КК, суд може взяти до уваги факт відшкодування завданих збитків. Однак певна пасивність потерпілого може пояснюватись і банальним незнанням про своє право заявити майнові вимоги. Крім того, потерпілий може, відмовляючись від подачі позову, демонструвати зневагу до винного, намагаючись у такий спосіб принизити його, а відшкодування збитків розцінити як «подачку».

Ще одним цікавим рішенням є ухвала Судової палати у кримінальних справах Верховного суду України від 28 жовтня 2004 р. У справі про притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення крадіжки (ч. 3 ст. 185 КК) суд визнав пом'якшуючими обставинами незначний розмір викраденого, відшкодування якого потерпіла особа не бажала, характер стосунків між засудженим і потерпілою (вони були подружжям), а також вже розглянуту нами вище відсутність цивільного позову з боку потерпілої. Щодо стосунків між засудженим і потерпілою то, на наш погляд, визнання їх пом'якшуючою обставиною є недоречним. Зовсім не зрозуміло чому те, що особа обікрала власну дружину, має пом'якшувати її покарання, і навпаки.

Таким чином, можна зазначити, що обставини, які прямо не передбачені ст. 66 КК, активно враховуються судами при розгляді окремих проваджень. Однак практика в цьому питанні є доволі неодноманітною, а визнання деяких обставин видається суперечливим та необґрунтованим. До того ж у більшості відомих нам випадків суди ухиляються від належного мотивування свого рішення, що обумовлює потребу подальшого дослідження. Матеріали пропонованої статті можуть бути використані при внесенні змін до поточно-

³⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 12.04.2018).

го кримінального законодавства та з метою узагальнення матеріалів судової практики.

Список використаних джерел

1. Вирок у справі № 635/2131/13-к: Харківський районний суд Харківської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29798315> (дата звернення 12.04.2018).
2. Вирок у справі № 640/11862/14-к: Київський районний суд м. Харкова. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41726439> (дата звернення 12.04.2018).
3. Вирок у справі № 640/19264/13-к: Київський районний суд м. Харкова. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36381526> (дата звернення 12.04.2018).
4. Вирок у справі № 640/5566/13-к: Київський районний суд м. Харкова. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32011831> (дата звернення 12.04.2018).
5. Вирок у справі № 1013/8472/2012: Ірпінський міський суд Київської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29925045> (дата звернення 12.04.2018).
6. Вирок у справі № 2308/1796/2012: Канівський міськрайонний суд Черкаської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26488229> (дата звернення 12.04.2018).
7. Вирок у справі № 2308/289/2012: Канівський міськрайонний суд Черкаської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22243224> (дата звернення 12.04.2018).
8. Вирок у справі № 697/2654/13-к: Канівський міськрайонний суд Черкаської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35201646> (дата звернення 12.04.2018).
9. Вирок у справі № 697/418/13-к: Канівський міськрайонний суд Черкаської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36580426> (дата звернення 12.04.2018).
10. Вирок у справі № 748/3185/14-к: Чернігівський районний суд Чернігівської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41563810> (дата звернення 12.04.2018).
11. Гізімчук С. Зміст принципу гуманізму в кримінальному праві: перспективи вдосконалення. *Вісник прокуратури*. 2011. № 2. С. 63–69.
12. Іванюк Т. І. Врахування судом обставин, які пом'якшують покарання, не передбачених КК України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1. С. 234–237. URL: <http://www.univer.km.ua/visnyk/980.pdf> (дата звернення 12.04.2018).

13. Карпец И. И. Отягощающие и смягчающие обстоятельства в советском уголовном праве: монография. М.: Госюриздат, 1959. 120 с.

14. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 528 с.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 12.04.2018).

16. Мясников О. А. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в теории, законодательстве и судебной практике: монография. Москва: Юрлитинформ, 2002. 240 с.

17. Пашкевич П. Ф. Индивидуализация и мотивировка избираемого судом наказания. *Научный комментарий судебной практики за 1967 год*. Москва: Юрид. лит., 1968. 181 с.

18. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3721-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3721-12> (дата звернення 12.04.2018).

19. Про практику призначення судами кримінального покарання: постановою Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03> (дата звернення 12.04.2018).

20. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности: монография. М.: Норма, 1998. 285 с.

21. Становский М. Н. Назначение наказания: монография. Санкт-Петербург: Юридический центр «Пресс», 1999. 480 с.

22. Чупринський Б. О. Особливості застосування обставин, які пом'якшують покарання, не зазначених в частині першій ст. 66 Кримінального кодексу України. *Історико-правовий часопис: журнал / упоряд. О. Крикунов*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 1. С. 116–120.

Гизимчук С. В., Назаренко Т. Г. Проблемы применения обстоятельств, не предусмотренных ст. 66 УК Украины (на основании материалов судебной практики)

В статье изложены результаты ознакомления с материалами судебной практики назначения наказания с учётом смягчающих обстоятельств, из числа прямо не предусмотренных ст. 66 УК Украины. Главное внимание сосредоточено на дискуссионных судебных решениях. Приведены аргументы в пользу собственного видения целесообразности распространения соответствующей судебной практики.

Ключевые слова: наказание; индивидуализация наказания; обстоятельства, смягчающие наказание.

Hizimchuk S. V., Nazarenko T. G. The problems of application of circumstances that are not specified in the Art. 66 of the Criminal Code of Ukraine (based on case study)

The results of analysis of judicial practice of imposition of punishment with account taking of mitigating circumstances that are not directly specified in the Art. 66 of the Criminal Code of Ukraine are set forth in the article. The main attention is focused on disputable judicial decisions. The arguments in favor of author's opinion about the expediency of dissemination of relevant judicial practice are presented.

Key words: *punishment, individualization of punishment; circumstances mitigating punishment.*

УДК 343.265

Г. В. Плахотник,
аспірантка кафедри кримінального
права № 1 Національного
юридичного університету імені
Ярослава Мудрого

**ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО ПЕРЕДУМОВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ
ВАГІТНИХ ЖІНОК І ЖІНОК,
ЯКІ МАЮТЬ ДІТЕЙ ВІКОМ ДО ТРЬОХ РОКІВ**

Стаття присвячена дослідженню передумов звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, в аспекті de lege ferenda. Розглянуті можливості віднесення до такої передумови видів покарань, які за КК України можуть бути призначені як основні. Доведено, що доцільно розширити перелік видів покарань, які становили б передумову за рахунок таких видів покарань, як службові обмеження для військовослужбовців та арешт.

Ключові слова: звільнення від відбування покарання, штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, довічне позбавлення волі.

Чинним законодавством України достатньо визначений перелік видів покарань, від відбування яких жінка може бути звільнена у зв'язку з вагітністю або народженням дитини. До них належать: громадські та виправні роботи, обмеження та позбавлення волі на строк до п'яти років. Засудження жінки до будь-якого іншого виду основного покарання de lege lata не становить передумови звільнення її від відбування покарання у зв'язку з вагітністю або народженням дитини. Тому суди цілком законно відмовляють у звільненні в таких випадках. Однак зазначене законодавче рішення потребує свого окремого аналізу та критичної оцінки, на підставі яких можуть бути вироблені пропозиції щодо розширення de lege ferenda переліку покарань, які можуть становити передумову названого виду звільнення від покарання. Актуальність цієї статті полягає у необхідності визначення перспектив розширення

переліку видів покарань, від відбування яких жінка може бути звільнена у зв'язку з вагітністю або народженням дитини.

Науковий аналіз проблем покарання та звільнення від його відбування здійснювався багатьма вченими, зокрема: М. І. Бажановим, Ю. В. Бауліним, П. С. Берзіним, І. Г. Богатирьовим, І. М. Гальперіним, О. П. Горохом, В. К. Грищуком, О. О. Дудоровим, О. О. Книженко, Г. А. Кригером, В. А. Ломаком, А. А. Музикою, В. О. Навроцьким, Є. О. Письменським, Ю. А. Пономаренком, А. В. Савченком, М. І. Хавронюком, П. В. Хряпінським та ін. Проте ціла низка проблем, що стосуються передумов звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, що мають дітей віком до трьох років, серед яких і винесене у назву цієї статті, залишають не лише не вирішеними, а й досі не поставленими.

Метою цієї статті є вивчення законодавчих положень, практики їх застосування та аналіз відповідних наукових досліджень, аби на їх основі сформулювати науково обґрунтовані висновки щодо передумови звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, що мають дітей віком до трьох років. Нижче будуть розглянуті види покарань, що за Кримінальним кодексом України (далі – КК) можуть бути призначені як основні, при відбуванні яких за чинним законодавством не може бути застосоване звільнення від покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років.

По-перше, штраф, який відповідно до ст. 53 КК становить грошове стягнення із засудженої особи, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині КК. Штраф – це примусовий захід, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає у передбаченому законом обмеженні її права власності на певну суму грошових засобів¹. За чинним законодавством штраф – це покарання, що полягає в обмеженні права власності особи, яка

¹ Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України. Харків: Право, 2009. С. 33.

вчинила злочин, шляхом застосування судом грошового стягнення на користь державного бюджету України². Штраф є одноактним видом покарання і за чинним КК вважається найменш суворим його видом. При цьому закон не передбачає жодних спеціальних підстав звільнення від штрафу, а, навпаки, навіть у випадках неможливості його стягнення через відсутність у особи достатніх коштів, передбачає заміну штрафу більш суворими видами покарання. Відповідно до ч. 5 ст. 53 КК за таких умов штраф, що був призначений у розмірі до 3000 н. м. д. г. підлягає заміні на громадські або виправні роботи, а штраф, що призначений у розмірі понад 3000 н. м. д. г., – на позбавлення волі на певний строк.

У разі, якщо жінка, якій призначений штраф, завагітніла або народила дитину після засудження, закон не передбачає жодних можливостей для привілеювання її становища. Оскільки штраф не пов'язаний з ізоляцією засудженої від суспільства і не має у своєму змісті обмеження права на працю шляхом покладення юридичного обов'язку працювати, то настання вагітності або народження дитини не може перешкоджати його відбуванню (сплаті). Вагітна жінка або жінка, що народила дитину, яка має грошові заощадження, може сплатити штраф так само, як і будь-яка інша засуджена особа. І лише у тому разі, якщо така жінка не має можливості сплатити штраф, і постає питання про заміну їй штрафу іншим видом покарання, може постати проблема звільнення її від цього іншого покарання.

Якщо заміні підлягає штраф у розмірі до 3000 н. м. д. г., то суд спочатку не може використати як замінуючі покарання ні громадські, ні виправні роботи, оскільки вони не застосовуються до вагітних жінок. У цьому разі виникає ситуація, коли і штраф неможливо застосувати, і заміну здійснити неможливо. Із позицій *de lege lata*, на нашу думку, немає перешкод для застосування судами у таких випадках абз. 7 п. 8 постанови Пленуму Верховного

² Пономаренко Ю. А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.). Харків: Право, 2012. С. 9.

Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7, відповідно до якого Верховний Суд рекомендує судам у подібних ситуаціях звільняти засуджених від покарання³. З урахуванням того, що підстави звільнення від покарання не можуть встановлюватися рішенням Верховного Суду України, а повинні передбачатися виключно законом, *de lege ferenda* пропонуємо закріпити в законі таку підставу. Вона може бути у вигляді нового абз. 2 ч. 5 ст. 53 КК, наприклад, такого змісту: «У разі неможливості сплати штрафу не більше 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки особою, до якої не можуть бути застосовані громадські або виправні роботи, суд звільняє таку особу від відбування штрафу».

Якщо ж постає питання про заміну несплаченого штрафу у розмірі понад 3000 н. м. д. г. вагітній жінці або жінці, що має дитину віком до трьох років, то суд в силу імперативних положень абз. 2 ч. 5 ст. 53 КК зобов'язаний замінити його виключно позбавленням волі. При цьому суд не може застосувати чинну редакцію ст. 79 КК і звільнити жінку від позбавлення волі, що застосовується до неї при такій заміні. Це обумовлено тим, що відповідно до ч. 1 ст. 79 КК «у разі *призначення* (курсив наш. – А. П.) покарання у виді... позбавлення волі вагітним жінкам або жінкам, які мають дітей віком до семи років, ... суд може звільнити таких засуджених від відбування як основного, так і додаткового покарання». Таким чином, звільнення на цій підставі від відбування покарання *de lege lata* неприпустиме у разі застосування позбавлення волі в порядку заміни несплаченої суми штрафу.

З огляду на викладене, не вважаємо за можливе розширити передумови звільнення від відбування покарання на підставі ст. 83 КК за рахунок віднесення до неї штрафу. Разом із тим у законодавстві можуть бути передбачені

³ Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верхов. Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03> (дата звернення: 07.05.2018).

особливості щодо заміни несплаченої суми штрафу жінкам, які завагітніли або народили дитину.

Наступним за ступенем суворості видом покарання, що може бути призначений як основне, є позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (далі – позбавлення права). Позбавлення права обіймати певні посади полягає у припиненні на визначений судом строк права перебування на посадах в державних органах та їх апараті, в органах місцевого самоврядування або на посадах підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, якщо надані за посадою повноваження використовувалися особою для вчинення злочину. Позбавлення права займатися певною діяльністю полягає у припиненні на визначений судом строк права на службу або професійну діяльність чи іншу діяльність, регламентовану відповідними правилами, якщо їх здійснення пов'язане із вчиненням злочину⁴. Це спеціальний вид покарання, який не пов'язаний з ізоляцією засудженого від суспільства. Особі, засудженій до цього виду покарання, на визначений судом строк забороняється обіймати визначені судом посади або займатися визначеними судом видами діяльності. Таким чином, це покарання містить у собі лише негативні зобов'язання засудженого (не здійснювати, не займати) і не покладає на нього жодного позитивного обов'язку (працювати, щось здійснити, щось виконати, щось відбутися тощо). У зв'язку з цим вважаємо слушною думку Ю. А. Пономаренка, який, досліджуючи можливість застосування до осіб, засуджених до позбавлення права ст. 84 КК, зазначав: «сам характер цього покарання є таким, що жодне із захворювань, яким би тяжким воно не було ..., не може перешкоджати виконанню цього покарання»⁵. Те саме стосується і вагітності, яка хоча і є соціально вразливим станом жінки, але не є захворюванням, тому не може перешкоджати відбуванню цього виду покарання. З огляду на викладене можна стверджувати, що законодавець слушно

⁴ Шиян Д. С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2008. С. 8.

⁵ Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины. Харьков: ФИНН, 2009. С. 84.

не відніс позбавлення права до передумов звільнення від відбування покарання на підставі ст. 83 КК.

Після громадських і виправних робіт, від відбування яких може бути звільнена вагітна жінка, у системі покарань передбачені службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК). Цей вид покарання полягає у тому, що військовослужбовці обмежуються у своїх трудових правах шляхом покладання на них обов'язку служити в певному місці за певною посадою і в певному званні, а також обмежуються в їх правах власності шляхом вирахування з їх грошового утримання певної частини в дохід державного бюджету. Відповідно до ч. 1 ст. 58 КК цей вид покарання застосовується до військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби. Інакше кажучи, він може бути призначений лише військовослужбовцям, що проходять військову службу за контрактом⁶. Подібність строків, розміру грошового вирахування, порядку призначення, заміни та інших характеристик цього виду покарання до виправних робіт дала підставу багатьом науковцям стверджувати, що службові обмеження військовослужбовців є спеціальним різновидом виправних робіт. Так, М. І. Бажанов зазначав, що службові обмеження це ті самі виправні роботи для військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби)⁷.

З урахуванням викладеного досить складним і актуальним вбачається питання про те, чому законодавець, передбачивши можливість звільнення вагітних жінок від відбування виправних робіт (ч. 6 ст. 42 КВК України), не передбачив такої ж можливості для жінок, що відбувають службові обмеження. Адже контрактна військова служба є особливим різновидом державної служби (у широкому розумінні) і як така підпадає під визначення праці у сенсі ст. 43 Конституції України. Будучи засудженою до цього виду покарання вагітна жінка зобов'язана працювати (проходити службу), що може негативно

⁶ Про загальний військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 18 червня 1999 р. № 766-XIV. *Відом. Верхов. Ради України*. 1999. № 33. Ст. 270.

⁷ Бажанов М. И. Наказание в проекте УК Украины. *Проблеми законності*. 1999. Вип. 38. С. 170.

вплинути на стан її здоров'я та стан здоров'я її майбутньої дитини. Загалом усі ті аргументи, які привели законодавця до рішення про неможливість призначення вагітним жінкам виправних робіт (ч. 2 ст. 57 КК) і про необхідність негайного, імперативного і безумовного звільнення від покарання жінок, які завагітніли під час відбування виправних робіт (ч. 6 ст. 42 КВК України), повинні були привести його до таких же рішень і стосовно службових обмежень для військовослужбовців. Однак через невідомі причини такі рішення, які були б цілком логічними й послідовними, не були прийняті. Вважаємо, що вже давно є підстави з урахуванням викладених вище аргументів вказану ситуацію виправити шляхом віднесення службових обмежень для військовослужбовців до передумови звільнення від відбування покарання вагітних жінок.

Наступним за ступенем суворості основним видом покарання, який наразі не становить передумови звільнення для вагітних жінок, є арешт (ст. 60 КК). За своїм змістом цей вид покарання полягає в ізоляції особи від суспільства шляхом короткострокового обмеження її особистої свободи у спеціальних установах виконання покарань в умовах підвищених режимних обмежень⁸. Така ізоляція засудженого поєднується із застосуванням до нього обмежень, спеціально передбачених режимом відбування цього покарання. На засуджених до арешту поширюються обмеження, встановлені законодавством для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, а крім того, їм забороняються побачення з будь-якими особами, крім адвокатів та інших фахівців у галузі права, одержання передач, крім передач, які містять предмети одягу. До осіб, які відбувають покарання у виді арешту, не може застосовуватися звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК).

Виходячи з розуміння арешту як короткострокового позбавлення волі цілком слушно можна стверджувати, що до нього можуть бути застосовані ті

⁸ Трубников В. М., Шинкарьов Ю. В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості його застосування. Харків: Харків юрид., 2007. С. 76.

правила, які встановлюються законодавцем для відносно нетривалих строків позбавлення волі. У досліджуваному аспекті це, зокрема, означає, що якщо законодавець допускає можливість звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років жінок, які завагітніли під час відбування такого виду покарання, то він принаймні мав би обговорити питання про можливість застосування такого виду звільнення і до жінок, засуджених до арешту. Дійсно, якщо вагітну жінку можна звільнити від відбування майже п'яти років позбавлення волі, то що перешкоджає звільнити таку жінку від відбування декількох місяців арешту? І чи можна визнати справедливим закон, який надає право бути звільненою жінці, до якої суд застосував один із найсуворіших видів покарання (позбавлення волі), і не надає такого ж права жінці, якій призначений рівнозначний за змістом, але формально більш м'який і фактично значно коротший вид покарання (арешт)?

Викладене дає підставу висунути пропозицію про винесення на наукове обговорення ідеї про розширення передумови звільнення від покарання, передбаченого ст. 83 КК, також за рахунок віднесення до неї арешту. Звісно, що така пропозиція може зустріти критику, засновану, серед іншого, на короткостроковості арешту як виду покарання, особливому режимі його відбування та ін. Проте такі контраргументи можуть бути спростовані наведеними вище міркуваннями, що подібність змісту арешту й позбавлення волі як видів покарань дає можливість поширити на арешт правила, що застосовуються до коротких строків позбавлення волі. Крім того, стан вагітності та народження дитини звичайно є вагомими обставинами для «привілегізації» становища засуджених жінок, які повинні мати максимально сприятливі умови для положів та виховання дитини, а народжена дитина – право жити й виховуватися в родині, повноцінно фізично й інтелектуально розвиватися. Це однаково стосується всіх жінок і дітей. У ст. 83 КК передбачено особливу заохочувальну норму, яка спрямована як на забезпечення нормальних умов розвитку материнства і дитинства в Україні, так і на виправлення жінок, які стали на зло-

чинний шлях. Наявність подібних норм у кримінальному законі продиктована, головним чином, такими мотивами законодавця, як гуманне ставлення до вагітних жінок та жінок, що виховують дітей, заохочення материнства, охорона дитинства, піклування про фізичний та моральний розвиток дітей у повноцінній родині. Нарешті, слід також звернути увагу й на положення п. 2 ч. 1 ст. 536 КПК України, відповідно до якого у зв'язку з вагітністю жінки або народженням нею дитини допускається можливість відстрочення виконання вироку при засудженні жінки не тільки до обмеження чи позбавлення волі, а й до арешту. На нашу думку, одноманітність правового регулювання у названому приписі КПК України є вагомим аргументом на користь забезпечення такої ж одноманітності і стосовно передумов звільнення від відбування покарання.

Крім арешту й обмеження волі, яке належить до передумови звільнення за ст. 83 КК, наступним за суворістю видом покарання в системі покарань є тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Це специфічний для нашого законодавства вид покарання, який до того ж є спеціальним – застосовується виключно до військовослужбовців. При цьому з урахуванням змін, внесених до ст. 62 КК законом України від 5 лютого 2015 р. тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців стало видом покарання з яскраво вираженою гендерною прив'язкою. Воно призначається військовослужбовцям, які проходять будь-який вид військової служби (за призовом, за контрактом, за мобілізацією і т. д), однак лише чоловічої статі. Це єдиний у законодавстві України вид покарання, який ніколи, за жодних умов, не може бути призначений жінці. З огляду на це він цілком обґрунтовано не відноситься і не може бути віднесений до передумови звільнення від відбування покарання у зв'язку з вагітністю.

Нарешті, останнім найбільш суворим основним видом покарання у КК є довічне позбавлення волі. Особливість змісту цього виду покарання полягає у тому, що воно обмежує особу в праві на особисту свободу без визначення

строку такого обмеження. За загальним правилом у тій моделі довічного позбавлення волі, яка реалізована в Україні, особа має відбувати його до закінчення її життя – до смерті. За чинним КК передбачено лише дві підстави можливого звільнення від довічного позбавлення волі. Перша – ст. 84 КК, яка передбачає можливість звільнення від відбування покарання за хворобою. Другий – заміна довічного позбавлення волі позбавленням волі на певний строк у порядку помилування, здійснюваного Президентом України. Жоден інший вид звільнення від покарання, так само як і інший вид заміни покарання за чинним українським кримінальним правом до довічно позбавлених волі, не застосовується.

Довічне позбавлення волі не можна віднести до передумов звільнення від покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Це пояснюється передусім тим, що зазначений вид покарання застосовується виключно за вчинення особливо тяжких злочинів, як правило, поєднаних із заподіянням смерті іншій людині за обтяжуючих обставин, і лише тоді, коли суд не визнає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк (ч. 1 ст. 64 КК). Отже, призначення особі саме довічного позбавлення волі свідчить про її особливу суспільну небезпечність і виняткову суспільну небезпечність вчинюваного нею злочину. Такий рівень суспільної небезпечності не може бути нейтралізований ні вагітністю жінки, ні народженням нею дитини. По-друге, довічне позбавлення волі не може бути віднесене до передумов звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років ще й тому, що законодавець не допускає можливості такого звільнення навіть для жінок, засуджених за вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину до позбавлення волі на строк більше п'яти років.

Таким чином, довічне позбавлення волі цілком обґрунтовано не належить і не повинно належати до передумови звільнення від відбування покарання, передбаченого ст. 83 КК. Разом із тим не можна не звернути увагу на те, що вагітність жінки на день винесення вироку унеможливорює призначен-

ня їй довічного позбавлення волі. Імперативну заборону призначати цей вид покарання вагітним жінкам встановлює ч. 2 ст. 64 КК. Якою б винятковою не була суспільна небезпечність жінки або вчинюваного нею злочину, стан її вагітності під час винесення вироку обумовлює те, що максимально можливим для неї покаранням є позбавленням волі строком на 15 років. У зв'язку з цим постає таке запитання: чим відрізняється фізіологічний і соціальний стан, і чому має відрізнитися правовий стан жінки, яка була засуджена до довічного позбавлення волі, але завагітніла під час відбування цього покарання? На наш погляд, оскільки законодавець не визнав за можливе призначати довічне позбавлення волі не тільки жінкам, які є вагітними на час винесення вироку, а й жінкам, що були вагітними на час вчинення злочину, він мав би прийти і до рішення про неможливість відбування цього виду покарання жінками, які завагітніли під час довічного позбавлення волі.

Як уже зазначалося вище, виняткова суспільна небезпечність вчиненого злочину і жінки, що його вчинила, унеможлиблює її звільнення від подальшого відбування покарання. Однак цілком обґрунтованим і послідовним з урахуванням тенденцій правового регулювання було б встановлення правила про обов'язковість заміни довічного позбавлення волі жінкам, які завагітніли під час його відбування, на максимально можливий строк позбавлення волі – 15 років. Ця пропозиція могла б бути реалізована шляхом доповнення ст. 64 КК новою частиною третьою, наприклад, такого змісту: «Жінці, яка стала вагітною або народила дитину під час відбування довічного позбавлення волі, суд замінює це покарання позбавленням волі строком на п'ятнадцять років».

Таким чином, викладене дало підстави запропонувати розширений перелік видів покарань, які складали б передумову звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років, за рахунок таких видів покарань, як службові обмеження для військовослужбовців та арешт. Також слід дослідити питання про визначення у кримінальному законі особливих кримінально-правових наслідків настання вагітності у

жінок, які відбувають довічне позбавлення волі або стосовно яких вирішується питання про заміну несплаченої суми штрафу іншим видом покарання. Однак ці питання є предметом самостійних подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Бажанов М. И. Наказание в проекте УК Украины. *Проблеми законності*. 1999. Вип. 38. С. 167–179.
2. Пономаренко Ю. А. Виды наказаний по уголовному праву Украины. Харьков: ФИНН, 2009. 344 с.
3. Пономаренко Ю. А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.). Харків: Право, 2012. 80 с.
4. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України. Харків: Право, 2009. 224 с.
5. Про загальний військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 18 червня 1999 р. № 766-XIV. *Відом. Верхов. Ради України*. 1999. № 33. Ст. 270.
6. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верхов. Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03> (дата звернення: 07.05.2018).
7. Трубников В. М., Шинкарьов Ю. В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості його застосування. Харків: Харків юрид., 2007. 288 с.
8. Шиян Д. С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.

Плахотник А. В. Перспективы усовершенствования законодательства об основаниях освобождения от отбывания наказания беременных женщин и женщин, имеющих детей в возрасте до трех лет

Статья посвящена исследованию оснований освобождения от отбывания наказания беременных женщин и женщин, имеющих детей в возрасте до трех лет, в аспекте de lege ferenda. Рассмотрены возможности отнесения к такому основанию видов наказаний, которые по УК Украины могут быть назначены как основные. Доказана целесообразность расширения перечня видов наказаний, которые являлись бы основанием для освобождения от отбывания за счет таких видов наказания, как служебные ограничения для военнослужащих и арест.

Ключевые слова: освобождение от отбывания наказания, штраф, лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью, служебные ограничения для военнослужащих, арест, содержание в дисциплинарном батальоне военнослужащих, пожизненное лишение свободы.

Plakhotnik A. Prospects for improving legislation about causes for discharge from punishment for pregnant women and women with children under three years of age

The article is devoted to research of the causes for discharge from punishment for pregnant women and women with children under three years of age of de lege ferenda. The possibility of attributing to such causes the types of punishments that, according to the Criminal Code of Ukraine, can be assigned as the main ones is considered. It is proved that it would be expedient to expand the list of types of punishment, which would be the cause for such types of punishment, as service restrictions for military servants and arrest.

Key words: *discharge from punishment, fine, deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities, service restrictions for military servants, arrest, custody of military servants in a penal battalion, life imprisonment.*

УДК 343.611.235 (045)

О. С. Олійник,
канд. юрид. наук, доцент кафедри
кримінального права та процесу
Київського національного
економічного університету
ім. Вадима Гетьмана

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ УМИСНОГО ВБИВСТВА З
ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ
(п. 4 ч. 2 ст. 115 КК УКРАЇНИ)**

У статті розглядаються питання кваліфікації вбивства з особливою жорстокістю як однієї з обставин, що обтяжує відповідальність за злочини проти життя особи. Проаналізовано існуючі точки зору на об'єктивні і суб'єктивні обставини розглядуваного виду вбивства. Проведеним дослідженням встановлено в яких з досліджуваних обставин вбачається особлива жорстокість.

***Ключові слова:** вбивство, особлива жорстокість, особливе мучення, фізичні або моральні страждання, суб'єктивна сторона.*

Вступна частина. Питання кваліфікації вбивства з особливою жорстокістю, його об'єктивних і суб'єктивних ознак вивчалось такими вченими, як П. П. Андрушко, В. О. Глушков, В. Г. Гончаренко, Я. Г. Смілянський, Н. Ф. Кузнєцова, В. О. Навроцький, В. К. Гришук, Ю. М. Антонян, А. П. Закалюк, С. В. Бородін, С. С. Яценко, С. Д. Шапченко, О. Ю. Михайлова, І. О. Рощина, В. В. Сташис, В. М. Мамчур, І. А. Уваров тощо.

Не зважаючи на таку увагу до поставленого питання, на нашу думку, серед точок зору згаданих вище вчених існує чимало суперечностей щодо змісту елементів юридичних складів кваліфікованих вбивств.

Постановка проблеми. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини, проголошене в Україні, є основним обов'язком держави, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю нашого суспільства (ст. 3 Конституції України).

Однак, статистичні дані про стан злочинності за останні кілька років свідчать про те, що питома вага злочинів проти особистості неухильно росте. Особливо помітний сплеск насильницьких злочинів проти особи.

Причини бурхливого росту насильницьких злочинів останнім часом доволі різноманітні. Їх варто шукати в нестабільній економічній ситуації і політичній сфері, у нерозв'язаності багатьох соціальних питань, таких як зuboжіння населення, зріст безробіття, внутрішня та зовнішня міграція тощо. У свою чергу, моральне спустошення суспільства також впливає на ситуацію зі злочинністю. У суспільстві набирає силу тенденція неповаги до права, закону, процвітає аморальність, губляться моральні цінності й установки, повідомлення засобів масової інформації рясніють заголовками про самосуд через зневіру до органів судової влади тощо.

Одним із найнебезпечнішим злочином проти особи було і залишається вбивство. Такий злочин зазіхає на життя людини – благо, що належить людині від народження і дається йому тільки один раз.

Метою статті є аналіз чинного законодавства про кримінальну відповідальність на предмет встановлення чинників та факторів, які впливають на кваліфікацію вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю.

Виклад основного матеріалу. Вчинення злочину з особливою жорстокістю є однією з обставин, що обтяжує покарання. Для встановлення факту її наявності/відсутності недостатньо констатувати ознаки об'єктивної сторони злочину. Не менш важливим тут є врахування особливостей та механізмів поведінки людини в момент вчинення злочину, що становить собою суб'єктивну сторону складу злочину.

Відповідальність за вбивство, вчинене з особливою жорстокістю, передбачено п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України. Особлива жорстокість є чинником, що суттєво підвищує ступінь суспільної небезпеки злочину, тому вона врахована законодавцем як кваліфікуюча ознака. Не дивлячись на те, що особлива жорстокість відноситься до обставин, що обтяжують відповідальність, КК Украї-

ни не визначає критеріїв, за якими вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю. Саме ж поняття «особлива жорстокість» уявляє певну складність в плані інтерпретації в правозастосовній практиці. Вбивства, вчинені з особливою жорстокістю, зазвичай мають великий суспільний резонанс через свою тяжкість, висвітлюються в засобах масової інформації, обговорюються громадськістю.

Особлива жорстокість у складі розглядуваного злочину характеризує як об'єктивну сторону (зокрема, спосіб та обстановку вчинення), так і суб'єктивну, а саме, вину, тобто психічне ставлення суб'єкта злочину до своїх дій (бездіяльності), що мають особливо жорстокий характер, передбачення їх злочинних наслідків й усвідомлене бажання або допущення їх настання (у даному випадку смерті потерпілого).

Відповідно, до абз. 1 п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ПВСУ) «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2, умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю, якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних (шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, тощо), психічних чи моральних (шляхом зганьблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глумління тощо) страждань, а також якщо воно було поєднане із глумлінням над трупом або вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань¹.

З наведеного вбачається, що: 1) особливо жорстокість може бути пов'язана з винятково тяжкими (особливими) стражданнями як самого поте-

¹ Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи: Постанова ПВСУ від 7 лютого 2003 р. № 2. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0002700-03> (дата звернення: 15.04.2018).

рпілого, так і інших осіб (близьких потерпілого); 2) страждання потерпілого можуть мати як фізичну форму, так і форму психічних переживань; страждання інших осіб заподіюються внаслідок впливу на їх психіку, насамперед, самого факту спостереження за вчиненням вбивства; 3) виняткові тяжкі фізичні страждання самого потерпілого спричиняються в процесі позбавлення життя (у цьому випадку вони визначаються способом вчинення вбивства, який можна назвати особливо жорстоким або особливо мученицьким); 4) виняткові психічні страждання потерпілого є наслідком глумління над ним і можуть спричинитись як безпосередньо перед, так і в процесі позбавлення життя; 5) особлива жорстокість у будь-яких її проявах повинна охоплюватись умислом винного.

Судячи із запропонованого у згаданій постанові розуміння особливої жорстокості, а також її визначення у науковій літературі, з усіх можливих об'єктивних обставин обов'язковим для її наявності є встановлення факту заподіяння при вбивстві особливих фізичних чи психічних страждань потерпілому або особливих психічних страждань його близьким. При цьому те, яким шляхом заподіюються такі страждання, в кінцевому підсумку не має значення. Водночас, перелік проявів особливої жорстокості і в наведеному роз'ясненні ПВСУ, і в доктрині кримінального права, залишається відкритим. Необхідно враховувати, що розглядуване поняття є оціночним. Отже, посилення кримінальної відповідальності за даний різновид вбивства, виходячи із загальноприйнятого розуміння поняття «особлива жорстокість», пов'язується тільки з винятковими стражданнями потерпілого або його близьких, які утворюють обов'язковий додатковий суспільно небезпечний наслідок досліджуваного виду вбивства².

Проблема жорстокості в кримінальному праві займає одне з головних місць при розгляді складів злочину, пов'язаних із посяганням на особисту

² Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи: Постанова ПВСУ від 7 лютого 2003 р. № 2. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0002700-03> (дата звернення: 15.04.2018).

безпеку. Зміст же жорстокості визначається у тлумачних словниках як «надзвичайно суворе, безжалісне, нещадне ставлення, вчинок»³. Жорстокість, на думку вітчизняних правників, представляє собою «різко негативну властивість характеру особи, що виявляється у заподіянні особі чи групі осіб, а також тваринам фізичних чи моральних страждань. Жорстокість може бути як самоціллю, так і засобом досягнення певної мети»⁴.

Аналізуючи склади злочинів, такі як: тяжке тілесне ушкодження законодавець використовує термін «особливе мучення» (ч. 2 ст. 121 КК); при викладенні диспозиції катування (ст. 127 КК) законодавець визначає, що даний злочин полягає в « умисному заподіянні сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення, або інших насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі»; в розділі XII «Злочини проти громадського порядку та моральності» також вживається термін «жорстокість». При цьому, як бачимо, що в юридичній науці немає єдиного підходу при формулюванні кримінально-правових норм. Щодо тлумачення змісту зазначених ознак жорстокості, мучення, знуцання, то аналіз науково-практичних коментарів чинного Кримінального кодексу України та точок зору різних авторів дозволяє дійти висновку, що майже всі науковці одностайні в їх тлумаченні.

Так, автори науково-практичного коментаря до КК України під редакцією М. О. Потєбенька та В. Г. Гончаренка зазначають, що особлива жорстокість полягає у спричиненні потерпілому особливих болісних відчуттів, якими можуть бути тортури, знуцання, що завдають страждання жертві, нанесення великої кількості тілесних ушкоджень, застосування отрути, яка приз-

³ Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Рос. акад. наук. Ин-т рус. языка им. В. В. Виноградова. 4-е изд., доп. Москва: Азбуковник, 1999. С. 192.

⁴ Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 1: А–Г, Т. 2: Д–Й, Т. 4: Н–П. Київ: Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1999. С. 441.

водить до особливих страждань, позбавлення волі, їжі⁵. З об'єктивної сторони особливу жорстокість характеризують як спричинення потерпілому особливих фізичних страждань, а з суб'єктивної – у навмисному спричиненні потерпілому таких страждань або в усвідомленні, що в процесі позбавлення життя такі страждання заподіюються⁶.

Один із авторів науково-практичного коментаря до КК України за редакцією С. С. Яценка, С. Д. Шапченка, зазначає, що під особливою жорстокістю слід розуміти, перш за все, спричинення потерпілому тяжких фізичних страждань шляхом тортур, мучення, нанесення великої кількості тілесних ушкоджень тощо. В окремих випадках особлива жорстокість може проявлятися і в спричиненні тяжких або моральних страждань як самому потерпілому, так і його близьким⁷.

Отже, під жорстокістю в кримінальному праві необхідно розуміти протиправну, суспільно небезпечну поведінку винної особи, яка полягає у застосуванні засобів фізичного впливу на тіло потерпілого або близьких йому осіб, що полягає в умисному нанесенні ударів, незначних тілесних ушкоджень, але на протязі тривалого часу, впливу на тіло потерпілої особи будь-якими предметами, засобами, речовинами, що спричиняє нестерпні фізичні страждання.

Поряд із способом вчинення злочину, об'єктивна сторона характеризується місцем, часом, обстановкою і засобами вчинення злочину.

Особлива жорстокість, як кваліфікуюча ознака, поєднує у собі характеристику як самого способу вчинення злочинного діяння, так й особистість винної особи, яка застосовує такий спосіб учинення вбивства. Саме тому, такі ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як місце, час, обстановка і за-

⁵ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / під заг. ред. М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка. У 2-х ч. Київ: Форум, 2001. Ч. 1. С. 301.

⁶ Там само. С. 42.

⁷ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / за ред. С. С. Яценка. Київ: А.С.К., 2002. С. 138.

соби вчинення злочину мають безпосереднє значення для констатації вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю.

Як свідчить практика, частіше умисні вбивства за цією ознакою вчиняються на ґрунті сімейно-побутових скандалів у присутності дітей. Тут має місце наруга над почуттями близьких потерпілому осіб, а також жорстокість виявляється у виключній безжалісності та відчутті повної переваги над іншими людьми.

Деякі вчені вважають, що вбивство, вчинене в присутності близьких потерпілому осіб, не можна вважати вчиненим з особливою жорстокістю. Ми підтримуємо А. І. Стрельнікова, на думку якого «вбивство – це позбавлення життя іншої людини, саме їй і заподіюється смерть, а перед її настанням мають місце фізичні і душевні страждання. Їхнє заподіяння іншим особам не охоплюється поняттям вбивства, страждання третіх осіб інші, ніж у потерпілого. Треті особи відчують не страх, як реакцію самозбереження, сигнал про небезпеку собі, а жах втрати близької людини, почуття жалю, краху любові. Вони будуть присутні ще довго після смерті потерпілого. От чому виникаючі в третіх осіб при вбивстві близької людини почуття, що стосуються тільки їх, перебувають за межами складу вбивства і не можуть впливати на кваліфікацію злочину, вчиненого винним»⁸.

Деякі науковці також зазначають, що особлива жорстокість буде відсутньою в діях винного, що вчиняє вбивство потерпілого в присутності близьких йому осіб, які не усвідомлюють, що відбувається в силу різних обставин⁹. З цією позицією не можна погодитися у силу такого.

Страждання потерпілого або близьких йому осіб мають значення для кваліфікації розглядуваного умисного вбивства лише з позиції усвідомлення можливості їхнього заподіяння винною особою. Який їхній характер, як дов-

⁸ Стрельников А. И. Ответственность за убийство, совершенное при обстоятельствах, отягчающих наказание ч. 2 ст. 105 Уголовного кодекса Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1997. С. 76.

⁹ Константинов П. Ю. Влияние жестокости преступного поведения на квалификацию убийства: дис. ... канд. юрид. наук. СПб, 2000. С. 99.

го вони матимуть місце після вчинення злочину і чи настали вони фактично, чи усвідомлювалося потерпілим що відбувається – знаходиться поза межами предмету доказування. Як вірно зазначив А. В. Наумов, поняття «особлива жорстокість» не обмежується тільки об'єктивним вираженням злочину, його способом, але одночасно служить характеристикою особистості винного, таких його якостей, як нещадність, безжалісність¹⁰. Саме ці особистісні характеристики винного і виявляються при вчинення ним вбивства в присутності близьких потерпілому осіб.

Специфіка змісту особливих психічних страждань близьких потерпілого, при його вбивстві, полягає в тому, що ці особи, додатково переживають ще й процес заповідання смерті останньому. Вони спочатку переживають жах смерті, яка загрожує близькій їм особі, потім окремі елементи механізму позбавлення її життя і тільки після цього – сам факт її смерті. При цьому тяжкість їх страждань посилюється переживаннями своєї неспроможності захистити життя потерпілого¹¹.

Обстановка вчинення умисного вбивства також може свідчити про його вчинення з особливою жорстокістю, якщо мав місце глум над трупом потерпілого.

Згідно з абз. 1 п. 8 постанови ПВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи», умисне вбивство також визнається вчиненим з особливою жорстокістю, якщо воно було поєднане із глумлінням над трупом. Це формулювання, на наш погляд, потребує уточнення. Тобто, умисне вбивство має кваліфікуватися за згаданою ознакою лише у разі, якщо глумління над трупом здійснювалося з метою знуцання над останнім, що свідчить про умисний прояв особливої жорстокості. При знуцанні над трупом або його розчленуванні необхідно встановити, що винний, здійс-

¹⁰ Наумов А. В. Мотиви убийств: учеб. пособие/под ред. Н. А. Огурцова. Волгоград: Изд-во ВСИ МВД СССР, 1969. С. 107.

¹¹ Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. С. 91.

нюючи такі дії, не усвідомлював, що вбивство вже вчинене, зазначає С. В. Бородин, з яким ми погоджуємось¹².

Про вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю може свідчити вчинення його численною групою осіб. Чим більше осіб бере участь у вчиненні умисного вбивства, тим воно жорстокіше і викликає у жертви злочину особливий жах, страждання навіть від безвихідності її стану¹³.

Вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю, на наш погляд, може мати місце у випадках, коли винний, усвідомлюючи, що завдає потерпілим особливі психічні страждання, вчиняє вбивство декількох осіб – одного за одним. У таких випадках потерпілі переживають особливі психічні страждання, пов'язані зі спостереженням процесу позбавлення життя іншої людини (людей) та фактом її (їх) смерті та з неспроможністю захистити своє життя та життя інших людей тощо.

Про вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю може свідчити також вчинення його щодо потерпілого, який знаходиться у безпорадному стані (через малолітній чи похилий вік, хворобу тощо). Як зазначає М. П. Короленко, безперечно, не є логічним факт невизнання кваліфікуючими обставинами ч. 2 ст. 115 КК такої особливої жорстокості в діях винного, коли він спричиняє особливі страждання самому потерпілому (дитині, престарілому, хворому), якого позбавляє життя, а той, хто, усвідомлюючи факт позбавлення його життя, через фізичні властивості не зміг чинити опір¹⁴.

Що стосується змісту суб'єктивної сторони розглядуваного виду умисного вбивства, то зазначимо, що складність порушеного питання обумовлена, насамперед, можливою складною багатоваріантністю сполучення прямого та непрямого умислу щодо заподіяння смерті потерпілому та завдання йому особливих мучень і страждань.

¹² Бородин С. В. Преступления против жизни. Москва: Юристъ, 1999. С. 114–115.

¹³ Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2002. С. 132–133.

¹⁴ Там само. С. 74–76.

На думку Н. Ф. Кузнецової, для кваліфікації вчиненого як вбивства з особливою жорстокістю необхідно встановити дві ознаки: 1) об'єктивно болісний для жертви процес її умиртвіння; 2) бажання або допущення суб'єктом саме такого способу вбивства¹⁵. А. М. Красиков прямо вказує, що реально є жорстокими тільки ті рідкі, одиничні випадки вбивства, для яких, крім мети позбавити потерпілого життя, характерний умисел, наявність спеціальної мети заподіяти потерпілому своїми діями особливі страждання¹⁶.

У свою чергу, на думку М. К. Аніянця, для визнання вбивства з особливою жорстокістю немає необхідності встановлювати, що спосіб був об'єктивно болісним для потерпілого. Достатньо встановлення того, що винний у множинності ударів виявив особливу жорстокість, що могла і не призвести до болісного для потерпілого процесу його умиртвіння в силу того, що потерпілий знепритомнів від перших ударів¹⁷. При цьому, як зазначають вчені, умисел при вбивстві з особливою жорстокістю може бути як прямим, так і непрямим, коли винний байдужний до того, що його дії заподіюють виняткову фізичну і (або) психічну травму. Можливо, що ставлення винного до особливої жорстокості характеризуватиметься прямим умислом, а до позбавлення життя – непрямим¹⁸. Такий підхід вважаємо правильним.

Отже, саме усвідомлений вибір особливо жорстокого способу позбавлення життя потерпілого (так само як і свідоме допущення особливих мучень і страждань), що відображає підвищену суспільну небезпеку особистості винного, є достатньою підставою для притягнення його за вчинення розглядуваного нами кваліфікованого виду умисного вбивства.

Таким чином, дослідження суб'єктивної сторони умисного вбивства з особливою жорстокістю показало, що її специфіка обумовлена можливою

¹⁵ Кузнецова Н. Ф. Вопросы квалификации умышленного убийства. *Вестник МГУ. Серия право.* 1961. № 2. С. 44–45.

¹⁶ Красиков А. Н. Ответственность за убийство по российскому уголовному праву. Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1999. С. 26

¹⁷ Аниянц М. К. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик. Москва: Юрид. лит., 1964. С. 59.

¹⁸ Антонян Ю. М. Жестокость в нашей жизни. Москва: ИНФРА-М, 1995. С. 241–242.

складною багатоваріантністю сполучення прямого та непрямого умислу щодо заподіяння смерті потерпілому та заподіяння йому особливих мучень та страждань. Для кваліфікації вирішальне значення має не наявність факту об'єктивного відчуття особливих мучень та страждань потерпілим або іншими особами, а встановлення суб'єктивного зв'язку між вбивством потерпілого й особливими мученнями та стражданнями потерпілого (іншої особи), тобто усвідомлення винним можливості їх спричинення.

Висновки. Відповідно до чинного законодавства та положень теорії кримінального права, можна визначити наступні ознаки вбивства, які дають підстави для кваліфікації його як такого, що вчинене з особливою жорстокістю.

1. Діяння, що вчинюється осудною особою, яка на момент вчинення злочину досягла віку кримінальної відповідальності, і наслідком якого є заподіяння смерті іншій людині.

2. Це діяння є надмірним з точки зору спричинення наслідку – смерті особи.

3. Безпосередньо перед, підчас або після вчинення злочину суб'єкт злочину вчинює діяння, яке має ознаки особливої жорстокості.

4. Умисел винної особи є обов'язковим і спрямований на завдання потерпілому особливих фізичних мучень та/або психічних страждань. Відношення винного до особливої жорстокості характеризується прямим умислом, а до позбавлення життя – можливий і непрямим умисел.

5. Умисел на заподіяння особливих страждань реалізовується шляхом застосування різних форм насильства (заподіяння тілесних ушкоджень, тортур, мордування, знущання, глуmlinня тощо).

Інтелектуальний момент умислу, в свою чергу, характеризується усвідомленням небезпечного характеру цих дій та способом, що характеризується особливою жорстокістю. Тобто, суб'єкт усвідомлює суспільну небезпечність таких дій, які порушують або ставлять під загрозу порушення суспільні відносини, що забезпечують охорону життя особи. У випадку, коли особа не

усвідомлює хоча б однієї із вказаних ознак суб'єктивної сторони, не існуватиме й складу розглядуваного злочину.

Список використаних джерел

1. Анианц М. К. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик. Москва: Юрид. лит., 1964. 212 с.
2. Антонян Ю. М. Жестокость в нашей жизни. Москва: ИНФРА-М, 1995. 318 с.
3. Бородин С. В. Преступления против жизни. Москва: Юристъ, 1999. 356 с.
4. Константинов П. Ю. Влияние жестокости преступного поведения на квалификацию убийства: дис. ... канд. юрид. наук. СПб, 2000. 185 с.
5. Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2002. 189 с.
6. Красиков А. Н. Ответственность за убийство по российскому уголовному праву. Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1999. 123 с.
7. Кузнецова Н. Ф. Вопросы квалификации умышленного убийства. *Вестник МГУ. Серия право*. 1961. № 2. С. 44–45.
8. Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 207 с.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / під заг. ред. М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка: у 2-х ч. Київ: Форум, 2001. Ч. 1. 386 с.
10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / за ред. С. С. Яценка. Київ: А.С.К., 2002. 934 с.
11. Наумов А. В. Мотивы убийств: учеб. пособие. под ред. Н. А. Огурцова. Волгоград: Изд-во ВСШ МВД СССР, 1969. 135 с.
12. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. Рос. акад. наук. Ин-т рус. языка им. В. В. Виноградова. 4-е изд., доп. Москва: Азбуковник, 1999. 944 с.
13. Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи: Постанова ПВСУ від 7 лютого 2003 р. № 2. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0002700-03> (дата звернення: 15.04.2018).
14. Стрельников А. И. Ответственность за убийство, совершенное при обстоятельствах, отягчающих наказание ч. 2 ст. 105 Уголовного кодекса Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1997. 183 с.

15. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 1: А–Г, Т. 2: Д–Й, Т. 4: Н–П. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999.

Олейник Е. С. Проблемные вопросы квалификации умышленного убийства с особой жестокостью (п. 4 ч. 2 ст. 115 УК Украины)

В статье изучаются вопросы квалификации убийства с особой жестокостью как одного из обстоятельств,отягчающих ответственность за преступления против жизни человека. Проанализированы существующие точки зрения на объективные и субъективные обстоятельства рассматриваемого вида убийства. Проведенным исследованием установлено в каких из исследуемых обстоятельств усматривается особая жестокость.

Ключевые слова: убийство, особая жестокость, особые мучения, физические или нравственные страдания, субъективная сторона.

Oliiynyk O. S. The problematic issues of the qualification of a quick murder with special cruelty (clause 4, part 2, article 115 of the Criminal Code of Ukraine)

The article examines the issues of the qualification of a murder with a particular cruelty as one of the circumstances that aggravates the responsibility for crimes against the life of the individual. The existing points of view on the objective and subjective circumstances of the considered type of murder are analyzed. The conducted research establishes in what circumstances a special cruelty is seen.

Key words: murder, special cruelty, special torment, physical or moral suffering, subjective side.

УДК 343. 54 (477)

Д. П. Євтєєва,
канд. юрид. наук, старший науковий
співробітник сектора дослідження
кримінально-правових проблем
боротьби зі злочинністю Науково-
дослідного інституту вивчення
проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук
України, асистент кафедри
кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ ПРО РІВНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА ПІДОПІЧНИХ В УКРАЇНІ

У статті за результатами аналізу норм Особливої частини КК України виділено загальний, спеціальний, особливий та окремий рівні кримінально-правової охорони сім'ї, дітей та підопічних залежно від конкретизованості їх захисту. Встановлено співвідношення цих рівнів. Зроблено висновок, що у разі виділення в Особливій частині КК України розділу, присвяченого злочинам у сфері сім'ї, дітей та підопічних, до нього мають увійти норми із особливого та окремого рівнів.

Ключові слова: злочини проти сім'ї та дітей; розділ Особливої частини Кримінального кодексу України; дитина; підопічний.

Постановка проблеми. Інститут сім'ї, опіки та піклування, а також життя, здоров'я, права, свободи, законні інтереси, безпека, нормальний розвиток дітей перебувають під особливою охороною держави. Останнім часом спостерігається активне реформування законодавства, зокрема й кримінального, що забезпечує відповідну сферу. У попередніх дослідженнях на підставі аналізу тенденцій законодавчого реформування спеціальних норм КК України, що закріплюють злочини, які посягають на життя, здоров'я, волю, честь, гідність, статеву недоторканість, нормальний розвиток, права та законні інтереси дітей, нами було зроблено висновок про посилення відповіда-

льності за більшість таких діянь¹. Разом із тим у 2017 р. Кабінет Міністрів України у концепції «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 р. відзначив, що хоча в межах виконання попередньої аналогічної програми і було досягнуто вагомих результатів у сфері забезпечення прав дітей, проте існуюча в Україні система захисту прав та інтересів дитини є недосконалою та не повною мірою відповідає вимогам часу².

Кримінально-правове забезпечення охорони інституту сім'ї, опіки та піклування, прав дітей та підопічних є важливою складовою у системі їх захисту. Актуальним вбачається дослідження сучасного стану кримінально-правової охорони сім'ї, дітей та підопічних від суспільно небезпечних посягань. Одним із критеріїв характеристики такого стану пропонуємо вважати рівні кримінально-правового забезпечення охорони сім'ї, дітей та підопічних, які будуть виділені та розглянуті нами при дослідженні норм Особливої частини КК України, що є **метою цієї статті**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексні дослідження норм, що закріплюють відповідальність за злочини проти сім'ї, дітей та підопічних, проводили у своїх дисертаціях О. І. Белова, І. О. Бандурка, В. В. Вітвіцька, Н. С. Юзікова, С. Г. Киренко. Окремі діяння цієї сфери вивчалися у працях таких вітчизняних вчених, як: В. В. Гальцова, Є. В. Даценко, С. Ф. Денисов, В. В. Дзундза, І. М. Доляновська, Л. В. Дорош, О. О. Житний, М. Г. Заславська, І. О. Зінченко, С. Я. Лихова, С. М. Морозюк, І. В. Семенов, І. О. Топольскова та ін. Разом із тим рівням кримінально-правового забезпечення охорони сім'ї, дітей та підопічних у працях зазначених науковців уваги приділено не було.

¹ Свтеева Д. П. Кримінально-правова охорона дитинства в Україні: тенденції законодавчого реформування та напрями подальших змін. *Вісник ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 1 (81). С. 101.

² Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 230-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

Виклад основного матеріалу. Однією з особливостей чинного КК України, що відрізняє його від кримінального законодавства низки зарубіжних держав, є відсутність у ньому розділу, присвяченого злочинам у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей. Норми, що закріплюють злочини, які посягають на відносини у цій сфері, розміщені у кількох розділах Особливої частини КК: у другому («Злочини проти життя та здоров'я особи»), третьому («Злочини проти волі, честі та гідності особи»), четвертому («Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи»), п'ятому («Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»), дванадцятому («Злочини проти громадського порядку та моральності»), а також тринадцятому («Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення»). Окрім того, розглядувані суспільні відносини охороняються й низкою загальних кримінально-правових норм.

Проведений аналіз норм Особливої частини КК дозволяє стверджувати, що у кримінально-правовому забезпеченні охорони сім'ї, дітей та підопічних можливо виділяти такі рівні залежно від конкретизованості їх захисту: *загальний, спеціальний, особливий та окремий*. Розглянемо особливості цих рівнів та їх взаємозв'язок детальніше.

На *загальному рівні* захист сім'ї, дітей та підопічних виражається у загальних кримінально-правових нормах, де потерпілою особою може виступати будь-яка особа безвідносно віку, сімейного або цивільного статусу (як повнолітня особа, так і неповнолітня, малолітня особа, член сім'ї або підопічний) (наприклад, ст. 121 КК – умисне тяжке тілесне ушкодження, ст. 129 КК – погроза вбивством, ст. 162 КК – порушення недоторканності житла, ст. 176 КК – порушення авторського права і суміжних прав, ст. 185 КК – крадіжка тощо). При цьому, якщо кваліфікація відбувається за такими нормами, суд обов'язково обтяжує покарання у разі вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини (виходячи з п. 6 ч. 1 ст. 67 КК), або щодо

особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах (виходячи з п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК).

Спеціальний рівень виражається в нормах, що передбачають виділені в межах загальних кримінально-правових норм обставини, які обтяжують кримінальну відповідальність за вчинення злочину щодо дитини, в її присутності, із примушуванням, втягненням чи залученням дитини до вчинення окремих діянь або заняття певною діяльністю (п. 2 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 120, ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 135, ч. 2 ст. 136, ч. 2 ст. 140, ч. 2 ст. 142, ч. 2 ст. 144, ч. 2 ст. 146, ч. 2 ст. 147, ч. 2, ч. 3 ст. 149, ч. 2 ст. 151² (має вступити у силу у 2019 р.), ч. 3, ч. 4 ст. 152, ч. 2, ч. 3 ст. 153, ч. 2 ст. 172, ч. 2 ст. 181, ч. 2 ст. 299, ч. 3 ст. 300, ч. 2, ч. 4 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3, ч. 4 ст. 303, ч. 2, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, ч. 2 ст. 365², ч. 2 ст. 369³ КК).

У цій групі злочинів дитина може виступати як:

а) потерпілий від вчинення злочину, про що можуть свідчити, зокрема, використання в тексті норм таких синтаксичних одиниць: щодо малолітнього (неповнолітнього), примушування малолітнього (неповнолітнього), втягнення малолітнього (неповнолітнього) та ін.;

б) посередній виконавець (якщо неповнолітній не досяг віку кримінальної відповідальності), на що можуть вказувати законодавчі формулювання: залучення малолітнього (неповнолітнього), втягнення малолітнього (неповнолітнього));

в) співучасник (якщо неповнолітній досяг віку кримінальної відповідальності), на що може вказувати формулювання в тексті норм: залучення неповнолітнього, втягнення неповнолітнього.

У цьому контексті доцільно зазначити, що при залученні або втягненні дітей до вчинення злочину (злочинної діяльності) вони можуть безпосередньо і не потерпати від цього, тобто дитині не завжди спричиняється шкода здоров'ю, майнова або моральна шкода (наприклад, у випадку втягнення ди-

тини у злочинну діяльність шляхом її підкупу, залучення дитини до збуту наркотиків шляхом забезпечення її подарунками тощо), тим не менше створюється реальна загроза її подальшому нормальному психологічному та соціальному розвитку, виникають великі ризики того, що дитина у майбутньому стане на кримінальний шлях.

Особливий рівень набуває прояв у захисті сім'ї, дітей та підопічних у самостійних кримінально-правових нормах. При цьому вони є спеціальними щодо інших норм Особливої частини КК й за відсутності перших ті або інші діяння кваліфікувалися б за другими, у зв'язку з чим відповідні суспільні відносини не втратили б кримінально-правової охорони.

До таких норм належать:

– ст. 117 КК (умисне вбивство матір'ю новонародженої дитини), що є спеціальною нормою відносно норми ст. 115 КК (умисне вбивство);

– ст. 135 КК (залишення в небезпеці), щодо якої загальною нормою є норма ст. 136 КК (ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані);

– норми ст. 164 КК (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей) та ст. 165 КК (ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків), відносно яких загальною нормою виступає ст. 212 КК (ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів));

– норма ст. 167 КК України (зловживання опікунськими правами), що є спеціальною щодо норм ч. 1 ст. 191 КК, в якій передбачено відповідальність за привласнення чи розтрату чужого майна, яке було ввірено особі чи перебувало в її віданні; а також ст. 192 КК (заподіяння майнової шкоди шляхом обману чи зловживання довірою);

– норма ст. 168 КК України (розголошення таємниці усиновлення («удочеріння»), стосовно якої загальною нормою є ст. 182 КК (порушення недоторканності приватного життя);

– норма ст. 126¹ «Домашнє насильство» (має вступити у силу у 2019 р.). Цю норму дещо умовно можливо віднести до Особливого рівня, адже хоча стосовно неї загальними нормами і виступають статті 121, 122, 125, 126, 129, 135, 136, 146, 166 КК, тим не менше діяння у формі психологічного насильства не повною мірою охоплюється іншими кримінально-правовими нормами.

Таким чином, три зазначені рівні являють собою так би мовити «матрешку», адже, якщо з КК виключити норми спеціального та особливого рівнів (менші матрешки), то це не залишить відповідні суспільні відносини поза кримінально-правовою охороною, оскільки таку функцію виконуватимуть норми загального рівня (найбільша матрешка).

Самостійне місце у кримінально-правовій охороні сім'ї, дітей та підопічних посідає *окремий рівень*, що не перебуває в ієрархії попередніх трьох рівнів. Як і особливий рівень, він виражається у захисті інституту сім'ї, опіки та піклування, а також дітей та підопічних у самостійних кримінально-правових нормах. Разом із тим, на відміну від особливого рівня, норми окремого рівня не співвідносяться з іншими нормами КК як спеціальні із загальними у чистому вигляді. Тож за відсутності зазначених норм у КК певні права та інтереси дітей перебували б поза кримінально-правовою охороною, а певні суспільно небезпечні діяння, що завдають дітям шкоди, – некараними.

Йдеться про норми, передбачені ст. 137 (неналежне виконання обов'язків щодо життя та здоров'я дітей), ст. 141 (порушення прав пацієнта)³, ст. 148 (підміна дитини), ст. 150 (експлуатація дітей), ст. 150¹ (використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом); ст. 151-2 (примушування до шлюбу, що має вступити в силу у 2019 р.), ст. 155 (статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцяти років), ст. 156 (розбещення неповнолітніх),

³ *Примітка.* У ч. 1 ст. 141 КК встановлено кримінальну відповідальність за проведення клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта або його законного представника, або стосовно неповнолітнього чи недієздатного, якщо ці дії спричинили смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки. Таким чином, однією з форм цього злочину за основним складом є порушення клінічних випробувань стосовно неповнолітнього.

ст. 166 (злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування), ст. 169 (незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння), ст. 304 (втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність)⁴, ст. 323 (спонукання неповнолітніх до застосування допінгу), ст. 324 КК (схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів) КК.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що Особлива частина КК України являє собою систему, норми якої об'єднані в розділи переважно за родовим об'єктом – основним критерієм її структуризації⁵. Злочинам у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей так само притаманний єдиний родовий об'єкт, з чим погоджується більшість їх дослідників, хоча правники й визначають його по-різному (суспільні відносини, які забезпечують нормальний розвиток та функціонування сім'ї⁶; сімейні відносини та відносини, що забезпечують нормальний розвиток неповнолітніх⁷; сімейні та опікунські правовідносини⁸ тощо). Сьогодні у літературі переважна більшість науковців підтримують позицію виділення злочинів у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей в окремий розділ Особливої частини КК України. При цьому думки щодо видів та кількості норм, що мають наповнити цей розділ, різняться. На наше переконання, до цього розділу мають увійти норми із вищезазначених особливого та окремого рівнів. Проте нині у законодавстві спостерігаються тенденції з розвитку розглянутих

⁴ *Примітка.* Віднесення деяких норм до того чи іншого рівня є умовним. Зокрема, умовне місце в окремому рівні посідає ст. 304, яка є загальною щодо низки інших норм спеціального рівня (ч. 3 ст. 300, ч. 4 ст. 301, частини 3, 4 ст. 302, частини 3, 4 ст. 303, частини 2, 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317). Тим не менше відсутність норми, передбаченої у ст. 304 КК, залишила б поза кримінально-правовою охороною важливий пласт суспільних відносин у сфері забезпечення нормального розвитку неповнолітніх.

⁵ Борисов В. І. Питання систематизації Особливої частини кримінального права. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 26. С. 37.

⁶ Гальцова В. В. Об'єкт та система злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина (Розділ V Особливої частини Кримінального кодексу України). *Право і безпека*. 2011. № 2 (39). С. 226.

⁷ Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. С. 162, 163, 169, 170.

⁸ Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. С. 62, 173–176.

норм у бік збільшення їх кількості на спеціальному, особливому та окремому рівнях.

Висновки. Одним із критеріїв характеристики стану кримінально-правової охорони сім'ї, дітей та підопічних є рівні її кримінально-правового забезпечення, які залежно від конкретизованості захисту цих осіб поділяються на загальний, спеціальний, особливий та окремий. Перші три рівні співвідносяться за принципом «матрьошки» – якщо з КК виключити норми спеціального та особливого рівнів, то це не залишить відповідні суспільні відносини поза кримінально-правовою охороною, оскільки таку функцію виконуватимуть норми загального рівня.

Не виникає сумнівів у необхідності виділення в Особливій частині КК України розділу, присвяченого злочинам у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей. До цього розділу мають увійти норми із особливого та окремого рівнів кримінально-правового забезпечення охорони сім'ї, дітей та підопічних.

Список використаних джерел

1. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 184 с.
2. Борисов В. І. Питання систематизації Особливої частини кримінального права. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 26. С. 29–41.
3. Гальцова В. В. Об'єкт та система злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина (Розділ V Особливої частини Кримінального кодексу України). *Право і безпека*. 2011. № 2 (39). С. 223–227.
4. Євтеєва Д. П. Кримінально-правова охорона дитинства в Україні: тенденції законодавчого реформування та напрями подальших змін. *Вісник ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 1 (81). С. 95–103.
5. Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 205 с.
6. Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 230-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

Евтеева Д. П. К вопросу об уровнях уголовно-правового обеспечения охраны семьи, детства и подопечных в Украине

В статье в результате анализа норм Особенной части УК Украины выделено общий, специальный, особый и отдельный уровни уголовно-правовой охраны семьи, детей и подопечных в зависимости от конкретизированности их защиты. Установлено соотношение этих уровней. Сделан вывод, что в случае выделения в Особенной части УК Украины раздела, посвященного преступлениям в сфере семьи, детей и подопечных, в него должны войти нормы из особого и отдельного уровней.

Ключевые слова: преступления против семьи и детей; раздел Особенной части Уголовного кодекса Украины; ребенок; подопечный.

Yevteyeva D. P. On the issue of the levels of criminal and legal support for protection of family, childhood and wards in Ukraine

In the article as the result of the analysis of the norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine the general, special, extra and separate levels of criminal and legal protection of family, children and wards are allocated, depending on the specificity of their protection. The relation of these levels is carried out. It is concluded that in case of allocation in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine the chapter on crimes in the sphere of family, children and wards, it should include norms from the special and separate levels.

Key words: crimes against family and minors; the chapter of the Special part of the Criminal Code of Ukraine; a child; wards.

УДК 343.34

В. В. Шаблистий,

докт. юрид. наук, доц., професор
кафедри кримінального права та
кримінології факультету підготовки
фахівців для органів досудового
розслідування Дніпропетровського
державного університету внутрішніх
справ

НЕЗАКОННИЙ ОБІГ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ: ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті на підставі результатів вивчення практики застосування ст. 263 КК України та інтерв'ювання працівників Національної поліції України встановлено, що досліджувана норма кримінального закону стала «розмінною монетою» у досягненні правоохоронними органами та судом необхідних показників результативності роботи – фактично діє не охоронна функція кримінального права, а забезпечувальна по відношенню до тих, хто її застосовує. З метою тимчасового вирішення проблеми відсутності встановленого законом дозволу на обіг зброї, запропоновано до прийняття закону «Про обіг зброї» суспільні відносини у сфері обігу зброї регулювати шляхом реалізації принципу верховенства права як основного для здійснення правосуддя в Україні.

***Ключові слова:** закон; дозвіл; регуляція; злочин; склад злочину; зброя; виправдувальний вирок; верховенство права.*

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 41 проголосила, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом¹.

Законодавець у ч. 2 ст. 178 Цивільного кодексу України закріпив положення, згідно з яким об'єктів цивільних прав, перебування яких у цивільному обороті не допускається (об'єкти, вилучені з цивільного обороту), мають бути прямо встановлені у законі².

¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення 14.04.2018).

² Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356. З наступними змінами та доповненнями.

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 13 грудня 2000 р. створив правову позицію, згідно з якою правовий режим власності, порядок і умови набуття та припинення права власності, а також права володіння, користування та розпорядження майном визначаються законами³.

Наведені однозначні вимоги свідчать про прогалини у законодавстві, оскільки з 2007 р. в Україні відсутній передбачений законом дозвіл/заборона щодо поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями. Мова йде про ст. 263 Кримінального кодексу України⁴ (далі – КК), яка до 2007 р. охороняла встановлений порядок обігу зброї. Ураховуючи російську збройну агресію проти України, постійні замаху проросійських терористів за допомогою вибухівки та кібератак на об'єкти критичної інфраструктури (сукупності об'єктів, які є стратегічно важливими для економіки і безпеки держави, суспільства, населення та порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам України)⁵, відсутність правового поля може звести нанівець усю запобіжну діяльність спецслужб у цій сфері.

Уже по суті академічний (такий, що має обов'язково бути у кожному підручнику з кримінального права) висновок П. Л. Фріса містить таке. Відсутність нормативного регулювання порядку обігу зброї в Україні виключає можливість суб'єкта бути ознайомленим із межами законності/незаконності власної поведінки. Відсутність усвідомлення цього свідчить про неможливість притягнення до кримінальної відповідальності, оскільки таке притягнення порушуватиме фундаментальний принцип кримінального права, яким

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства покупців членів трудового колективу перукарні № 163 «Черемшина» (м. Київ) щодо офіційного тлумачення окремих положень статті 7 Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» (справа про визначення способу малої приватизації) від 13 грудня 2000 р. Справа № 1-16/2000 № 14-рп/2000. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-00>. (дата звернення 14.04.2018).

⁴ Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення 14.04.2018).

⁵ Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 р. № 1009-р. URL: <http://ivano-frankovsk.cf/index.phtml>. (дата звернення 14.04.2018).

є принцип суб'єктивного ставлення у провину. Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 263 КК, є суспільні відносини у сфері обігу зброї в Україні. Відповідно до вимог п. 7 ст. 92 Конституції України, регулювання правового режиму власності на зброю має бути здійснено спеціальним законом України, який зараз відсутній. Отже, об'єкт злочину, передбаченого ст. 263 КК, відсутній, а отже і склад злочину також⁶.

Аналіз останніх досліджень. Питанням відповідальності за незаконне поводження зі зброєю як злочину проти громадської безпеки присвячені праці О. М. Бандурки, В. С. Батиргареєвої, А. М. Бойка, В. І. Борисова, Б. М. Головкина, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, С. Ф. Денисова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, В. П. Ємельянова, О. М. Костенка, Л. М. Кулик, О. М. Литвинова, В. І. Шакуна, П. Л. Фріса та багатьох інших. Разом з тим, відсутність в Україні з 2007 р. правового регулювання таких надважливих суспільних відносин, наявність збройного захисного конфлікту на Сході України як каталізатора незаконного переміщення зброї на мирну частину держави, зумовлюють пошук способів подолання прогалини правового регулювання обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв, що і є **метою** цієї статті.

Основний зміст. Практика застосування ст. 263 КК характеризується досить неоднозначними тенденціями.

Так, в Єдиному державному реєстрі судових рішень станом на квітень 2018 р. мною виявлено 23690 електронних копій вироків судів за ст. 263 КК (з них 10 виправдувальних, решта – обвинувальні) (див. таблицю 1).

⁶ Не може бути кримінальної відповідальності за незаконне поводження із зброєю (ст. 263 КК України): науковий висновок П. Л. Фріса. URL: http://kafedr.at.ua/publ/mnenie_eksperta/ne_mozhe_buti_kriminalnoji_vidpovidalnosti_za_nezakonne_povodzhennja_zi_zbroeju_st_263_kk_naukovij_visnovok/2-1-0-418. (дата звернення 14.04.2018).

Таблиця 1. Кількість обвинувальних вироків, винесених судами України протягом вересня 2001 р. – квітня 2018 р., за вчинення злочину, передбаченого ст. 263 КК України

№ з/п	Найменування області	Кількість обвинувальних вироків
1	Автономна Республіка Крим	486
2	Вінницька	848
3	Волинська	313
4	Дніпропетровська	3360
5	Донецька	2330
6	Житомирська	599
7	Закарпатська	683
8	Запорізька	1128
9	Івано-Франківська	399
10	Київська	565
11	Кіровоградська	459
12	Луганська	1771
13	Львівська	622
14	Миколаївська	1003
15	Одеська	1145
16	Полтавська	870
17	Рівненська	487
18	Сумська	576
19	Тернопільська	304
20	Харківська	1745
21	Херсонська	639
22	Хмельницька	337
23	Черкаська	1167
24	Чернівецька	325
25	Чернігівська	773
26	м. Київ	679
27	м. Севастополь	77
Всього		23690

Не може не звернути увагу на себе той факт, що понад 14 % з цих рішень судів – одна Дніпропетровська область, у якій тільки за 2017 р. винесено 422 рішення. Проте виправдувальні вирoki виносять інші суди.

Зокрема, 6 травня 2014 р. Новоодеський районний суд Миколаївської області виправдав раніше судиму (шість разів) ОСОБУ_1. Органом досудового розслідування згідно з обвинувальним актом, направленим до суду 14 квітня 2014 р., ОСОБА_1 обвинувачується в тому, що у невстановлені час та дату він знаходився на околиці м. Нова Одеса Миколаївської області – бі-

ля кар'єру, де на смітнику знайшов металевий виріб, зовні схожий на холодну зброю – тонфу. У цей же час, ОСОБА_1, *посягаючи на захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства і держави, маючи умисел на придбання, шляхом привласнення знайденого, холодної зброї, без передбаченого законом дозволу* (курсив мій – В. Ш.), підібрав вказану холодну зброю, яка складається з ударної частини, держака темляком та додаткового бокового держака. Придбану при вказаних обставинах холодну зброю ОСОБА_1 зберігав при собі та мав намір використати для самозахисту. 5 лютого 2014 р. працівниками міліції в ході виконання вироку Новоодеського районного суду Миколаївської області від 25 грудня 2013 р. в м. Нова Одеса Миколаївської області по вул. Торговій, б. 2, був затриманий ОСОБА_1, після чого в період часу з 18 год. 35 хв. до 19 год. 00 хв., у якого під час особистого обшуку було виявлено та вилучено холодну зброю – тонфу, який поміщено до пакету № 1, що прошитий та опечатаний в присутності понятих. Згідно з висновком експерта № 184 від 10 лютого 2014 р. предмет, наданий на експертизу є холодною зброєю – палкою з додатковим боковим держакком, виготовленою саморобним способом по типу «Тонфа»⁷.

Думається, що тут суд аргументував своє рішення саме відсутністю ознак носіння холодної зброї, проте боротьба правоохоронних органів за ефективність та результат своєї роботи просто вражає. Важко навіть уявити реальну кількість надуманих обвинувальних вироків судів про незаконне поводження зі зброєю осіб, які вже неодноразово порушували різні кримінально-правові заборони. На жаль, виправдувальних лише 10, проте кількість та характеристика засуджених за вчинення злочину, передбаченого ст. 263 КК, свідчить про те, що їх має бути в сотні разів більше.

За офіційними даними Державної судової адміністрації України, протягом 2011–2017 рр. за ч. 1 ст. 263 КК виправдано 33 особи (по роках відпо-

⁷ Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38565132>. (дата звернення: 14.04.2018 р.).

відно 3, 4, 1, 4, 10, 6, 7 осіб); за ч. 2 ст. 263 КК – всього три особи (по одній особі 2012 р., 2015 р. та 2016 р.); за ч. 1 ст. 263 КК за 2011 р. засуджено 3412 осіб; за 2012 р. – 4160 осіб; за 2013 р. – 2117 осіб; за 2014 р. – 2315 осіб; за 2015 р. – 2309 осіб; за 2016 р. – 849 осіб; за 2017 р. – 2106 осіб; за ч. 2 ст. 263 КК за 2011 р. засуджено 2492 особи; за 2012 р. – 2894 особи; за 2013 р. – 1768 осіб; за 2014 р. – 1200 осіб; 2015 р. – 729 осіб; 2016 р. – 228 осіб; 2017 р. – 557 осіб.

Як бачимо, лише впродовж останніх семи років судами винесено 27138 обвинувальних вироків, що свідчить про неповноту електронного реєстру судових рішень. Також привертає увагу той факт, що з 2013 р. кількість засуджених зменшується в рази. Більш того, лише у 2017 р. 1604 особи були звільнені від покарання з випробуванням за ч. 1 ст. 263 КК (більше 76 %!); з великим ступенем ймовірності стверджую, що значна частина таких рішень мали б бути виправдувальними вирокami.

Так, 19 лютого 2018 р. Печерський районний суд м. Києва виніс виправдувальний вирок за ч. 2 ст. 263 КК за наступних обставин (враховуючи значення, наведу його значну частину).

Згідно з пред'явленим обвинуваченням ОСОБА_2, перебуваючи на зупинці громадського транспорту зі сторони ТЦ «Оушен плаза» неподалік станції метро «Либідська» КП «Київський метрополітен», придбав у невстановленої досудовим розслідуванням особи холодну зброю, а саме бойову військову клинкову холодну зброю – багнет-ніж з номером на рукоятці А4080 з написами на лезі «Gnutti» та з іншої сторони леза СА, за гроші у сумі 2300 грн., який поклав до поліетиленового пакету синього кольору, який тримав у руках, і став його носити при собі без передбаченого законом дозволу. В подальшому, ОСОБА_2 переніс вказаний ніж в поліетиленовому пакеті до станції метро «Либідська» КП «Київський метрополітен».

Надалі 16 січня 2016 р. приблизно о 12.45 ОСОБА_2, перебуваючи у вестибюлі станції метро «Либідська» КП «Київський метрополітен», був за-

прошений співробітником поліції до кімнати поліції, і у присутності двох запрошених понять, при проведенні поверхневого огляду речей ОСОБА_2, вказаний поліцейський виявив та вилучив із поліетиленового пакету, який ОСОБА_2 тримав в руках, холодну зброю, а саме бойову військову клинкову холодну зброю – багнет-ніж з номером на рукоятці А4080 з написами на лезі «Gnutti» та з іншої сторони леза СА, який останній носив при собі без передбаченого законом дозволу.

У справі «Barbera, Messegu and Jabardo v. Spain» від 6 грудня 1998 р. (п. 146) Європейський суд з прав людини встановив, що принцип презумпції невинуватості вимагає серед іншого, щоби, виконуючи свої обов'язки, судді не починали розгляд справи з упередженої думки, що підсудний скоїв злочин, який ставиться йому в провину; обов'язок доведення лежить на обвинуваченні і всі сумніви повинні тлумачитися на користь обвинуваченого.

Так, зокрема, згідно зі статтями 8, 9, 17 КПК України кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Пункт 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁸ проголошує право на презумпцію невинуватості. В основі цього права лежить принцип, згідно з яким особа, яку обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, має право на виправдувальний вирок у разі нестачі доказів проти неї і тягар подання достатніх доказів для доведення вини покладається на сторону обвинувачення. Недопустимість порушення цього принципу Європейський суд з прав людини засвідчив у справі «Тель-

⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 14.04.2018).

фнер проти Австрії» від 20 березня 2001 р. та «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» від 8 лютого 1996 р.

У судовому засіданні встановлено факт переміщення, носіння ОСОБА_2 16 січня 2016 р. холодної зброї – багнета-ножа промислового виробництва.

Разом з тим, суд, на підставі досліджених доказів, наведених вище, приходять до висновку про *повну відсутність суспільної небезпеки* у таких діях ОСОБА_2.

ОСОБА_2 закінчив Київський державний художній інститут, асистентуру – стажування Української академії мистецтва, склав кандидатські іспити за спеціальністю «образотворче мистецтво» та є членом Спілки художників України, працює художником. Обвинувачений має колекцію старожитностей, зокрема, і зразки холодної зброї, які використовує у своїй творчості.

Основною характерною ознакою зброї, зокрема і холодної, як предмета злочину за ч. 2 ст. 263 КК, є її призначення для ураження живої цілі.

Саме цією характерною ознакою визначається суспільна небезпечність діяння, особа, яка носить холодну зброю із собою, з метою її застосування для ураження живої цілі не в залежності від правомірності чи неправомірності намірів, підлягає, за певних умов, відповідальності за ч. 2 ст. 263 КК. Досліджені докази прямо та беззаперечно стверджують про відсутність у ОСОБА_2 такої мети.

Дії ОСОБА_2 по переміщенню багнета-ножа у належній упаковці та у пакеті до квартири, де знаходиться його колекція, не заподіяли і не могли заподіяти будь-якої шкоди фізичній, чи тим більше юридичній особі, суспільству або державі. Суд погоджується зі стороною захисту: ОСОБА_2 придбав і ніс антикварну річ, щоб помістити її в свою колекцію, іншого шляху для колекціонерів, щоб поновлювати свою колекцію, законом не передбачено. ОСОБА_2 не мав наміру носити холодну зброю в розумінні її небезпеки та можливого застосування щодо самозахисту чи протиправних дій.

Суд приходять до висновку, що даним кримінальним провадженням неможливо виконати завдання кримінального провадження згідно зі ст. 2 КПК України в частині захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень.

Окрім цього, згідно з криміналістичними характеристиками, на відміну від інших зразків промислової холодної зброї (мисливський ніж, кинджал, фінський ніж, кортик, шабля, тощо), застосування багнета-ножа для ураження живої цілі передбачає, насамперед, приєднання його до гвинтівки.

Зазначені вище обставини виключають винесення обвинувального вироку щодо ОСОБА_2, оскільки подія злочину, передбаченого ч. 2 ст. 263 КК – незаконне носіння холодної зброї без передбаченого законом дозволу, відсутня.

Відповідно до ст. 7 Європейської Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним законом.

Згідно з ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (у попередній та у діючій редакції) висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду (України), враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Згідно з постановою ВСУ від 3 березня 2014 р. № 5-49к13, наявною в матеріалах судового провадження, зроблено висновок про те, що відсутність певного законодавства виключає можливість покарання за його порушення, оскільки не може бути покарання за порушення неіснуючого порядку.

Об'єктивна сторона злочину за ч. 2 ст. 263 КК полягає у носінні холодної зброї без передбаченого законом дозволу.

Таким чином, законодавець визнав необхідність існування закону, яким передбачено надання дозволу на носіння холодної зброї. Відтак відпо-

відні дії особи можуть вважатися злочинними за умови існування закону, який визначає порядок носіння холодної зброї, але особа без такого дозволу носить зброю.

Таким чином, держава не вправі застосовувати до особи процесуальний примус у вигляді кримінальної відповідальності за відсутності дозволу, передбаченого законом, поки немає закону, який передбачає отримання цього дозволу. Суд приходять до висновку про відсутність наразі Закону України, який би передбачав отримання дозволу на носіння холодної зброї. Відповідно слідчий та прокурор не зазначили в обвинувальному акті, на підставі якого Закону України обвинувачений мав отримати дозвіл для носіння холодної зброї.

Наявність підзаконних актів Кабінету Міністрів України, Міністерства внутрішніх справ України, зокрема, наказу МВС про затвердження відповідної Інструкції від 21 серпня 1998 р. № 622, не може свідчити про існування Закону України, яким передбачено порядок носіння холодної зброї як такого⁹.

Ураховуючи викладене, постає питання про спроможність спеціальних служб України запобігати посяганню на об'єкти критичної інфраструктури з метою нанести шкоду Україні – дуже часто ці злочини супроводжуються застосуванням вогнепальної зброї та різними вибуховими пристроями, обіг яких нічим не регулюється. Може мати місце ситуація, коли таких осіб неможливо буде притягнути до відповідальності навіть при їх затриманні із відповідними предметами.

Так, результати інтерв'ювання близько 2000 працівників Національної поліції України (слідчих, оперуповноважених, дільничних офіцерів поліції та патрульних), які проходили курси підвищення кваліфікації та спеціалізації у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ протягом 2015–2018 рр. та загалом представляють усю країну, свідчать про

⁹ Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72347132>. (дата звернення: 14.04.2018).

таке. Вже зараз має місце ситуація, коли від слідчого в усній формі вимагають закрити кримінальне провадження про незаконний обіг зброї, проте виключно у випадках, коли підозрюваний має належні матеріальний стан та соціальне становище. Стосовно інших пересічних громадян – виключно обвинувальні акти з направленням до суду. Більш того, мають місце випадки «спровокованих та домовлених» кримінальних проваджень за частинами 1 або 2 ст. 263 КК з гарантованим осудом, проте без реального відбування покарання за начебто вчинення цих злочинів.

Вважаю, що вихід можливий через застосування принципу верховенства права.

Другого травня 2016 р. Верховна Рада України прийняла два закони: «Про статус суддів та судоустрій» та «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Принцип верховенства права став ключовим при здійсненні правосуддя, що надає суду по суті необмежені дискреційні повноваження, оскільки вони тепер можуть керуватися і неписаними правилами, що було неможливим при дії принципу законності¹⁰.

У 2004 р. Конституційний Суд України розтлумачив принцип верховенства права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права

¹⁰ Шаблистий В. В. Конституційні основи реформування кримінального законодавства. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики*: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Миколаїв: НУК, 2016. С. 156.

об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України¹¹.

Якби не конституційні зміни у сфері правосуддя 2016 р., то верховенство права могло б залишитися лише декларацією намірів. Наразі всі випадки переміщення зброї в Україні є злочином навіть без передбаченого законом дозволу, проте кожен випадок потребує детального вивчення. Якщо це піднятий на смітнику предмет, схожий на холодну зброю, чи пачка цигарок, в якій виявили бойові припаси, з якими потенційного злочинця затримують майже одразу працівники поліції, то вирок має бути виключно виправдувальним, а не обвинувальним із застосуванням ст. 75 КК.

Висновки. Отже, немає таких звичаїв українського народу як демонстративно та агресивно поводитися із зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями. Певним виключенням може бути козацька доба, коли козаки обробляли землю із зброєю в руках з метою в будь-який момент захистити себе та сім'ю від нападів ворога.

Саме таким чином пропоную заповнити прогалину у законодавстві – до прийняття закону України «Про зброю» суспільні відносини у сфері обігу зброї можуть регулюватися шляхом реалізації принципу верховенства права. Його також слід застосовувати виважено – так, як це зроблено у наведеному рішенні Печерського районного суду м. Києва.

Питання про загальний дозвіл на придбання короткоствольної нарізної вогнепальної зброї мною спеціально не ставилося, оскільки це предмет одвічних дискусій та подальших наукових розвідок у цій сфері.

¹¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. *Урядовий кур'єр*. 2004. № 219.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства покупців членів трудового колективу перукарні № 163 «Черемшина» (м. Київ) щодо офіційного тлумачення окремих положень статті 7 Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» (справа про визначення способу малої приватизації) від 13 грудня 2000 р. Справа № 1-16/2000 № 14-рп/2000. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-00>. (дата звернення: 14.04.2018).
2. Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 р. № 1009-р. URL: <http://ivano-frankovsk.cf/index.phtml>. (дата звернення: 14.04.2018).
3. Не може бути кримінальної відповідальності за незаконне поводження із зброєю (ст. 263 КК України): науковий висновок П. Л. Фріса. URL: http://kafedr.at.ua/publ/mnenie_eksperta/ne_mozhe_buti_kriminalnoji_vidpovidalnosti_za_nezakonne_povodzhennja_zi_zbroeju_st_263_kk_naukovij_visnovok/2-1-0-418. (дата звернення: 14.04.2018).
4. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38565132>. (дата звернення: 14.04.2018).
5. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72347132>. (дата звернення 14.04.2018).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 14.04.2018).
7. Шаблистий В. В. Конституційні основи реформування кримінального законодавства. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики*: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Миколаїв: НУК, 2016. С. 156–160.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. *Урядовий кур'єр*. 2004. № 219.
9. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 14.04.2018).
10. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 14.04.2018).
11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356. З наступними змінами та доповненнями.

Шаблистый В. В. Незаконный оборот оружия в Украине: вопросы уголовной ответственности

В статье на основании результатов изучения практики применения ст. 263 УК Украины и интервьюирования работников Национальной полиции Украины установлено, что исследуемая норма уголовного закона стала «разменной монетой» в достижении правоохранными органами и судом необходимых показателей результативности работы – фактически действует не охранная функция уголовного права, а обеспечительная по отношению к тем, кто ее применяет. С целью временного решения проблемы отсутствия установленного законом разрешения на оборот оружия, предложено до принятия закона «Об обращении оружия» общественные отношения в сфере оборота оружия регулировать путем реализации принципа верховенства права как основного для осуществления правосудия в Украине.

Ключевые слова: закон; разрешение; регуляция; преступление; состав преступления; оружие; оправдательный приговор; верховенство права.

Shablystyj V. V. Illegal weapon circulation in Ukraine: issues of criminal liability

In the article based on the results of studying the practice of applying of the Art. 263 of the Criminal Code of Ukraine and interviewing of the officers of the National Police of Ukraine the author has found that the researched criminal law norm became «small coin» in achievement by law enforcement agencies and the court of the necessary indicators of effectiveness of their activity - in fact the protective function of criminal law does not work, and the security function does in relation to those who apply it. For temporarily solve the problem of absence of a legal permission for circulation of weapon, the author has proposed to regulate public relations in the sphere of weapon circulation before the adopting of the law «On the circulation of weapon» by realization the rule of law as the main principle for implementation of justice in Ukraine.

Key words: law; resolution; regulation; crime; corpus delicti; weapon; the acquittal; the rule of law.

УДК 343.344

В. В. Голубош,

здобувач наукового ступеня доктора філософії наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТІВ ДЕЯКИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена розкриттю особливостей предмета злочинів проти громадської безпеки, відповідальність за вчинення яких передбачається статтями 262, 263, 263¹, 264 Кримінального кодексу України. Зазначено, що поняття, сутність і ознаки предметів вказаних злочинів у положеннях Кримінального кодексу України не розкриваються. Висловлюється пропозиція щодо необхідності розміщення в структурі Кримінального кодексу України термінологічного апарату стосовно предметів злочинів даної групи, а також про необхідність розширення кола предметів злочинів, передбачених статтями 262 та 263 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: злочини проти громадської безпеки, предмет злочину, вогнепальна зброя, холодна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої.

Постановка проблеми. Беззаперечним позитивним моментом чинного Кримінального кодексу України (далі – КК), на відміну від КК УРСР 1960 р., є об'єднання злочинів проти громадської безпеки в розділі IX Особливої частини КК з однойменною назвою.

Серед вчених, які вивчали злочини проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої, а також посилено займалися питанням їх кримінально-правової кваліфікації, варто назвати таких, як А. О. Данилевський, Л. М. Демидова, П. К. Євдокімова, В. Ф. Кириченко, В. М. Куц, О. П. Литвин, В. Д. Малков, С. М. Мохончук, В. О. Навроцький, Т. М. Приходько, В. А. Робак, О. М. Сарнавський, В. П. Тихий, В. О. Тюнін, В. В. Українець, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, І. С. Шапкін та ін.

Такий предмет злочинів проти громадської безпеки, як зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої, в кримінально-правовому

аспекті самостійно не аналізувався. Нещодавно були оприлюднені результати дисертації, присвяченої громадській безпеці як об'єкту злочину загалом¹, періодично з'являються дослідження окремих складів злочинів проти громадської безпеки, передбачених розділом IX Особливої частини КК. Тому **метою даної статті** є встановлення та характеристика предмета деяких злочинів проти громадської безпеки (ст. ст. 262, 263, 263¹, 264 КК).

Саме формулювання «злочини проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої» містить вказівку на предмети зазначених злочинів: 1) вогнепальна зброя (ст. 262, ч. 1 ст. 263, ст. 263¹, ст. 264 КК); 2) холодна зброя (ч. 2 ст. 263 КК); 3) бойові припаси (ст. 262, ч. 1 ст. 263, ст. 263¹, ст. 264 КК); 4) вибухові речовини (ст. 262, ч. 1 ст. 263, ст. 263¹ КК); 5) вибухові пристрої (ст. 262, ч. 1 ст. 263, ст. 263¹). Особливістю зазначених предметів злочинів є те, що поняття і сутність жодного з них у положеннях КК не розкриваються, тому при подальшому визначенні їх предметів слід користуватися підзаконними нормативно-правовими актами.

Згідно з п. «а» ст. 3 Протоколу «Проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності» від 31 травня 2001 р., *вогнепальна зброя* – це будь-яка переносна ствольна зброя, що спричинює постріл, призначена або така, що може бути легко пристосована для спричинення пострілу чи прискорення кулі або снаряду за рахунок енергії вибухової речовини, за винятком старовинної вогнепальної зброї².

¹ Соколовський В. Л. Громадська безпека як об'єкт злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 262 с.

² Протокол «Проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності» від 31 травня 2001 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_792 (дата звернення: 12.02.2018).

Положення п. 8.2 Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 р. № 622 (далі – Інструкція) визначають, що вогнепальна зброя – це зброя, яка призначена для ураження цілей снарядами, що одержують спрямований рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які утворюються в результаті згорання металевого заряду) та мають кінетичну енергію для ураження цілі, що знаходиться на певній відстані³. До вогнепальної зброї відносяться усі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї як серійно виготовленої, так і саморобної чи переробленої, для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюються при згоранні вибухової речовини⁴.

Підсумовуючи проаналізовану інформацію щодо визначення вогнепальної зброї, ми пропонуємо власне визначення вогнепальної зброї як зброї, призначеної для оборони чи нападу або подачі звукових сигналів, для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюється при згоранні вибухової речовини.

Крім вогнепальної зброї, предметом деяких аналізованих злочинів (ст. 263¹, ст. 264) може бути також гладкоствольна мисливська зброя. В науці кримінального права довгий час тривають дискусії з приводу того, чи потрібно гладкоствольну мисливську зброю визнавати предметом злочинів, передбачених ст. ст. 262–263 КК. Так, В. П. Тихий виступає за необхідність за-

³ Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення і використання вогнепальної зброї, боєприпасів до неї і вибухових матеріалів: Інструкція, затверджена наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0051-93> (дата звернення: 12.02.2018).

⁴ Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26 квітня 2002 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02> (дата звернення: 12.02.2018).

конодавчого розширення предметів вказаних злочинів, підтверджуючи таку позицію тим, що гладкоствольна мисливська зброя є небезпечною для суспільства, призначена для ураження живих організмів і є предметом дозвільної системи, тобто має таке ж призначення і той же правовий статус, що і нарізна вогнепальна зброя⁵, що свідчить про необхідність встановлення відповідальності за діяння щодо вогнепальної гладкоствольної мисливської зброї⁶. В. І. Рибачук підтримує вказану пропозицію і теж вважає необхідним включення до кола предметів деяких злочинів проти громадської безпеки (ст. 263 КК) гладкоствольну мисливську зброю⁷. О. М. Сарнавський обґрунтовує розширення кола предметів злочинів, передбачених ст. ст. 262–263 КК, аргументуючи власну позицію такими моментами: а) гладкоствольна мисливська зброя здатна спричинити смерть або тяжкі тілесні ушкодження, б) виступає джерелом підвищеної небезпеки так само, як і нарізна мисливська вогнепальна зброя, в) призначена для ураження живої цілі, г) щодо неї встановлено відповідний особливий правовий режим⁸. Тому гладкоствольна мисливська вогнепальна зброя не має визнаватися менш небезпечною зброєю для суспільства порівняно з іншими зразками мисливської зброї, адже гладкоствольна вогнепальна зброя військових зразків, спортивна зброя та зброя іншого призначення предметом злочинів цієї групи визнається.

Відповідно до положень Наказу Міністерства екології та природних ресурсів України № 56/м від 31.03.2003 р. «Про затвердження Інструкції про порядок вилучення та передання на зберігання до органів внутрішніх справ вилученої у порушників природоохоронного законодавства вогнепальної та

⁵ Тихий В. П. Злочини проти громадської безпеки: науково-практичний коментар / АПН України. Ін-т вивчення проблем злочинності. СБ України. Ін-т дослідження проблем державної безпеки. Київ, 2010. С. 7.

⁶ Там само. С. 26.

⁷ Рибачук В. І. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби з незаконними діяннями при поводженні зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. С. 15.

⁸ Сарнавський О. М. Кримінально-правова характеристика викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. С. 52–53.

іншої зброї і боєприпасів», мисливська вогнепальна зброя поділяється на нарізну, гладкоствольну та комбіновану⁹. Але чомусь лише гладкоствольна мисливська зброя не є предметом злочинів, передбачених ст. ст. 262–263 КК. Тут вже спостерігається невідповідність законодавчої заборони ступеню суспільної небезпечності вчиненого: встановлюючи кримінальну відповідальність за недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК), законодавець визнав гладкоствольну мисливську вогнепальну зброю предметом даного злочину, натомість виключивши її з положень ст. ст. 262–263 КК. Виходить, що у ст. 264 КК не встановлено будь-яких виключень за характером вогнепальної зброї. Подібна ситуація спостерігається і в ст. 263¹ КК: кримінальна відповідальність наступає за незаконне виготовлення, переробку чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікацію, незаконне видалення чи зміну її маркування. Тобто законодавець прирівнює гладкоствольну мисливську зброю до всіх інших видів вогнепальної зброї: в кримінально-правовому значенні гладкоствольна мисливська і нарізна зброя є рівнозначними¹⁰.

Враховуючи вищевикладене, ми повністю підтримуємо висловлені пропозиції щодо розширення кола предметів злочинів, передбачених ст. ст. 262–263 КК, шляхом включення до них гладкоствольної мисливської вогнепальної зброї з урахуванням її підвищеної небезпеки для оточуючих¹¹.

Наступним предметом аналізованих злочинів є *холодна зброя*. При чому серед групи названих злочинів (статті 262, 263, 263¹, 264 КК) холодна зброя згадується лише в диспозиції ч. 2 ст. 263 КК. Така побудова норм КК, як вказує М. М. Майстренко, свідчить про прирівнювання законодавцем холодної зброї до вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин та

⁹ Про порядок вилучення та передання на зберігання до органів внутрішніх справ вилученої у порушників природоохоронного законодавства вогнепальної та іншої зброї і боєприпасів: Інструкція, затверджена наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 31 березня 2003 р. № 56/м. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0298-03> (дата звернення: 12.02.2018).

¹⁰ Тихий В. П. Злочини проти громадської безпеки: Науково-практичний коментар. С. 26.

¹¹ Соколовський В. Л. Громадська безпека як об'єкт злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. С. 133.

вибухових пристроїв через наявність у всіх зазначених предметів певного ступеня небезпеки¹². Слід погодитися з позицією В. П. Тихого, що віднесення холодної зброї до предмета злочину, передбаченого ч. 2 ст. 263 КК, пов'язано з її спеціальним призначенням – за своєю конструкцією та властивостями холодна зброя призначена для ураження живої цілі¹³.

Незважаючи на ґрунтовні дискусії з приводу дефініції холодної зброї, у сучасному кримінальному законодавстві до цього часу відсутнє її визначення. При визначенні її особливостей, що впливають зі змісту п. 8.11 Інструкції, встановлено, що холодна зброя – це предмети та пристрої, конструктивно призначені та за своїми властивостями придатні для неодноразового заподіяння шляхом безпосередньої дії тяжких (небезпечних для життя в момент спричинення) і смертельних тілесних ушкоджень, дія яких ґрунтується на використанні м'язової сили людини¹⁴. Положеннями Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26 квітня 2002 р. № 3 визначено предмети, які належать до холодної зброї. Це предмети, які відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам зброї чи інші предмети, що справляють колючий, колючоріжучий, рубаючий, роздроблюючий або ударний ефект (багнет, стилет, ніж, кинджал, арбалет, нунчаку, кастет тощо), конструктивно призначені для ураження живої цілі за допомогою м'язової сили людини або дії механічного пристрою¹⁵.

¹² Майстренко М. М. Кримінологічна характеристика та попередження органами внутрішніх справ злочинів проти громадської безпеки, предметами яких є зброя, бойові припаси та вибухові речовини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. С. 33.

¹³ Тихий В. П. Злочини проти громадської безпеки: Науково-практичний коментар. С. 14.

¹⁴ Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення і використання вогнепальної зброї, боеприпасів до неї і вибухових матеріалів: Інструкція, затверджена наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0051-93> (дата звернення: 12.02.2018).

¹⁵ Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02> (дата звернення: 12.02.2018).

При цьому слід відзначити, що поняття холодної зброї в розвинених країнах як таке відсутнє¹⁶. Але цей факт не є достатнім аргументом для вилучення аналізованого терміна з об'єктів регулювання кримінального законодавства і введення замість нього поняття «небезпечні предмети» як об'єктів регулювання адміністративного права, що пропонує С. В. Діденко¹⁷. Подібного роду пропозиція озвучувалася В. Н. Большаковим¹⁸. Така пропозиція має право на існування, але аргументація щодо зміни терміну «холодна зброя» на інші повинна бути посилена, крім вказівки на зарубіжне законодавство.

Виглядає цілком слушною пропозиція В. Л. Соколовського з приводу виключення зі змісту диспозиції ч. 2 ст. 263 КК словосполучення «кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї» та подальшою його заміною словосполученням «холодної зброї». Дослідник пояснює таку думку тим, що вказати абсолютно всі види холодної зброї неможливо¹⁹, тим паче, що припущення щодо пріоритетного значення вказаних в диспозиції ч. 2 ст. 263 КК предметів чи обумовленості їх законодавчого закріплення в результаті дослідження В. Л. Соколовським не були підтверджені. Матеріали слідчої та судової практики свідчать: не дивлячись на конкретний вид холодної зброї, кримінально-правова кваліфікація здійснюється за ч. 2 ст. 263 КК. Ми повністю погоджуємося із раніше висловленою пропозицією в частині внесення подібних змін до норм КК, адже запровадження до кримінального законодавства єдиного терміна «холодна зброя» замість вказівки на окремі її різновиди сприятиме виключенню можливостям довільного тлумачення положень чинного КК.

¹⁶ Свенссон А., Вендель О. Раскрытие преступлений: современные методы расследования уголовных дел. Москва: Изд. Ин. Лит. 1957. С. 208.

¹⁷ Діденко С. В. Адміністративно-правове забезпечення обігу та застосування зброї в Україні: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. С. 127.

¹⁸ Большаков В. Н., Голуб Ю. Н., Орлов Ю. Ю. Патент на корисну модель «Пристрій для визначення предмета як холодна зброя» від 10 грудня 2009 р. № 55326. URL: <http://uapatents.com/3-55326-pristriij-diagnostikipredmetu-yak-kholodno-zbro.html> (дата звернення: 12.02.2018).

¹⁹ Соколовський В. Л. Громадська безпека як об'єкт злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. С. 122.

Бойові припаси. Відповідно до положень чинного законодавства, у зв'язку з їх підвищеною небезпекою для оточуючих та спеціальним призначенням, обов'язково встановлюється особливий правовий режим цих предметів. У літературі існує цілком логічна думка, що саме боєприпаси і є зброєю, адже без боєприпасів озброєння абсолютно втрачає будь-який сенс²⁰. Варто вказати, що терміни «бойові припаси», «вибухові речовини», «вибухові матеріали» та «вибухові пристрої» використовуються в цілій низці законодавчих та підзаконних актів. Згідно з положеннями ст. 1 Закону України «Про державну підтримку підприємств, науково-дослідних інститутів і організацій, які розробляють та виготовляють боєприпаси, їх елементи та вироби спецхімії» від 21 вересня 2000 р. № 1991-III, бойові припаси – це вид озброєння, призначений для ураження живої сили противника, знищення його бойової техніки, руйнування укріплень, споруд, виконання інших завдань (освітлення місцевості, розкидання агітаційної літератури тощо)²¹. Як бачимо, в законі чітко відстежується віднесення бойових припасів саме до виду озброєння.

Натомість положення п. 8.9 Інструкції визначають, що боєприпаси – це спеціально виготовлені вироби одноразового використання, які призначені забезпечити ураження цілей в умовах збройної боротьби, самооборони, полювання, спорту²². Як зазначено в п. 5 Постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 3, бойові припаси охоплюють патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати та інші вироби в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрі-

²⁰ Хогг Я. Боєприпасы: патроны, гранаты, артиллерийские снаряды, минометные мины. Москва: ЭКСМО – Пресс, 2001. С. 1.

²¹ Про державну підтримку підприємств, науково-дослідних інститутів і організацій, які розробляють та виготовляють боєприпаси, їх елементи та вироби спецхімії: Закон України від 21 вересня 2000 р. № 1991-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1991-14> (дата звернення: 12.02.2018).

²² Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення і використання вогнепальної зброї, боєприпасів до неї і вибухових матеріалів: Інструкція, затверджена наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0051-93> (дата звернення: 12.02.2018).

льби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху²³. Положеннями Інструкції, затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ України 21 серпня 1998 р. № 622, до бойових припасів також належать заряджені патрони до гладкоствольних мисливських рушниць, мисливський порох і капсулі²⁴.

Отже, як випливає зі сказаного, на сьогодні розуміння терміна «бойові припаси» є неоднозначним, оскільки і в законодавстві, і в науковій літературі спостерігаються суперечності: положеннями Інструкції до бойових припасів віднесено, крім патронів до нарізної вогнепальної зброї, патрони для гладкоствольних мисливських рушниць, а Постановою ПВСУ до них віднесено лише патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів. Поняття «бойових припасів», що міститься в Інструкції, є ширшим і більш обґрунтованим, на відміну від передбаченого у Постанові ПВСУ: патрони та набої до гладкоствольної мисливської зброї, а також патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, також можуть бути предметом злочинів.

Як було зазначено вище, терміни «вибухові речовини», «вибухові матеріали» та «вибухові пристрої» використовуються в цілій низці законодавчих та підзаконних актів. *Вибухові речовини* як вид предмета аналізованих злочинів, відповідно до положень Закону України «Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення», – це хімічні речовини, здатні під впливом зовнішніх дій до швидкого хімічного перетворення, що відбувається з виділенням великої кількості тепла і газоподібних продуктів²⁵. Вибухові речовини – це хімічні сполуки чи суміші, здатні під впливом зовнішнього імпульсу до саморозповсюдження з великою швидкістю хімічної

²³ Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02> (дата звернення: 12.02.2018).

²⁴ Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення і використання вогнепальної зброї, боєприпасів до неї і вибухових матеріалів: Інструкція, затверджена наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0051-93> (дата звернення: 12.02.2018).

²⁵ Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення: Закон України від 23 грудня 2004 р. № 2288-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2288-15> (дата звернення: 12.02.2018).

реакції з утворенням газоподібних продуктів та виділенням тепла. Засоби ініціювання – це зовнішні джерела імпульсу для здійснення вибуху (електродетонатори, капсуль-детонатори, вогнепровідний та детонуючий шнури тощо)²⁶. У постанові ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 3 (п. 6) вказано, що до вибухових речовин належать порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин, інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню²⁷. Таке положення В. О. Навроцький вважає невдалим, адже воно не містить характерних ознак вибухових речовин²⁸.

У п. 13.1 Інструкції визначено, що термін «вибухові матеріали» поєднує два терміни – вибухові речовини та засоби ініціювання²⁹. Тобто вибухові речовини є складовим елементом вибухових матеріалів, до яких, у свою чергу, належать вибухові речовини, засоби їх ініціювання, а також вироби та пристрої, які містять вибухові речовини. З цього приводу І. С. Підпригора та О. С. Фролов зазначають, що всі терміни, які окреслюють аналізоване термінологічне поле («вибухові речовини», «засоби ініціювання (підриву)», «вибухові пристрої»), узагальнюються терміном «вибухові матеріали» саме у розумінні його означення. Тобто, «вибухові матеріали» – це зміст загального означення сукупності (та кожної з окремих її складових) усього того, за допомогою чого можна здійснити вибух³⁰.

Визначення *вибухових пристроїв*, – останнього предмета аналізованих злочинів, – міститься в п. 7 Постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 3. Так,

²⁶ Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення і використання вогнепальної зброї, боєприпасів до неї і вибухових матеріалів: Інструкція, затверджена наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0051-93> (дата звернення: 12.02.2018).

²⁷ Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02> (дата звернення: 12.02.2018).

²⁸ Навроцький В. Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я: лекції для студентів юридичного факультету. Львів, 1997. С. 16.

²⁹ Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення і використання вогнепальної зброї, боєприпасів до неї і вибухових матеріалів: Інструкція, затверджена наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0051-93> (дата звернення: 12.02.2018).

³⁰ Підпригора І. С., Фролов О. С. Типологія терміна «вибухові матеріали». *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2003. № 3 (24). С. 119.

вибуховими пристроями є саморобні чи виготовлені промисловим способом виробу одноразового застосування, спеціально підготовлені й за певних обставин спроможні за допомогою використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (вибуху, удару) створити вражаючі фактори – спричинити смерть, тілесні ушкодження чи істотну матеріальну шкоду – шляхом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин³¹. З вищенаведеного можна виділити головні ознаки вибухових пристроїв: а) одноразовість використання, що обумовлена конструктивною особливістю виробу; б) спроможність спричиняти тяжкі наслідки шляхом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин, що дає змогу відмежувати вибухові пристрої від гранат чи мін, вражаюча дія яких ґрунтується на механічному впливі³².

Висновки. За загальним правилом предмет злочину є факультативною ознакою об'єкта злочину. Разом із тим у випадках, коли ознаки предмета чітко передбачені у статті КК або випливають з її змісту, предмет злочину стає обов'язковою ознакою складу злочину. Таку ситуацію ми мали змогу спостерігати у проаналізованих злочинах проти громадської безпеки.

Підтримуючи раніше висловлену пропозицію, ми схилиємося до необхідності розміщення в структурі КК термінологічного апарату щодо злочинів цієї групи та закріплення його в примітках статей Розділу IX Особливої частини КК. Пропонується законодавчо закріпити авторське поняття вогнепальної зброї в такій редакції: «вогнепальна зброя – це вид зброї, що призначений для нападу, оборони, подачі звукових сигналів, для проведення пострілу з

³¹ Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02> (дата звернення: 12.02.2018).

³² Сарнавський О. М. Кримінально-правова характеристика викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. С. 63.

якої використовується сила тиску газів, що утворюється при згоранні вибухової речовини». Наведені у статті аргументи свідчать про необхідність розширення кола предметів злочинів, передбачених ст. ст. 262–263 КК, шляхом включення до них гладкоствольної мисливської вогнепальної зброї з урахуванням її підвищеної небезпеки для оточуючих.

Список використаних джерел

1. Большаков В. Н., Голуб Ю. Н., Орлов Ю. Ю. Патент на корисну модель «Пристрій для визначення предмета як холодна зброя» від 10 грудня 2009 р. № 55326. URL: <http://uapatents.com/3-55326-pristriij-diagnostikipredmetu-yak-kholodno-zbro.html> (дата звернення: 12.02.2018).
2. Діденко С. В. Адміністративно-правове забезпечення обігу та застосування зброї: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 443 с.
3. Майстренко М. М. Кримінологічна характеристика та попередження органами внутрішніх справ злочинів проти громадської безпеки, предметами яких є зброя, бойові припаси та вибухові речовини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 285 с.
4. Навроцький В. Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я: лекції для студентів юридичного факультету. Львів, 1997. 26 с.
5. Підпригора І. С., Фролов О. С. Типологія терміна «вибухові матеріали». *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2003. № 3. С. 118–126.
6. Про державну підтримку підприємств, науково-дослідних інститутів і організацій, які розробляють та виготовляють боєприпаси, їх елементи та вироби спец хімії: Закон України від 21 вересня 2000 р. № 1991-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1991-14> (дата звернення: 12.02.2018).
7. Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення: Закон України від 23 грудня 2004 р. № 2288-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2288-15> (дата звернення: 12.02.2018).
8. Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення і використання вогнепальної зброї, боєприпасів до неї і вибухових матеріалів: Інструкція, затверджена наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0051-93>.
9. Про порядок вилучення та передання на зберігання до органів внутрішніх справ вилученої у порушників природоохоронного законодавства вогнепальної та іншої зброї і боєприпасів: Інструкція, затверджена наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 31 березня 2003 р. № 56/м. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0298-03> (дата звернення: 12.02.2018).

10. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02> (дата звернення: 12.02.2018).

11. Протокол «Проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності» від 31 травня 2001 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_792 (дата звернення: 12.02.2018).

12. Рибачук В. І. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби з незаконними діями при поводженні зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 21 с.

13. Сарнавський О. М. Кримінально-правова характеристика викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 218 с.

14. Соколовський В. Л. Громадська безпека як об'єкт злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 262 с.

15. Тихий В. П. Злочини проти громадської безпеки: науково-практичний коментар / АПН України. Ін-т вивчення проблем злочинності. СБ України. Ін-т дослідження проблем державної безпеки. Київ, 2010. 71 с.

16. Хогг Я. Боєприпаси: патрони, гранати, артиллерийские снаряды, минометные мины. Москва: ЭКСМО – Пресс, 2001. 144 с.

Голубош В. В. Особенности предметов некоторых преступлений против общественной безопасности

Статья посвящена раскрытию особенностей предмета преступлений против общественной безопасности, ответственность за совершение которых предусматривается статьями 262, 263, 263¹, 264 Уголовного кодекса Украины. Определено, что понятие, сущность и признаки предметов указанных преступлений в положениях Уголовного кодекса Украины не раскрываются. Высказывается предложение о необходимости размещения в структуре Уголовного кодекса Украины терминологического аппарата относительно предметов преступлений данной группы, а также о необходимости расширения круга предметов преступлений, предусмотренных ст. 262 и ст. 263 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: *преступления против общественной безопасности, предмет преступления, огнестрельное оружие, холодное оружие, боевые припасы, взрывчатые вещества, взрывчатые устройства.*

Golubosh V. V. Features of the subjects of some crimes against public security

The article is devoted to the disclosure of peculiarities of the subject of crimes against public security, responsibility for the commission of which is stipulated by art. 262, 263, 263¹, 264 of the Criminal code of Ukraine. It is noted that the concept, essence and features of the objects of the specified crimes are not disclosed in the provisions of the Criminal code of Ukraine. The author suggests on necessity of placing the terminological apparatus in the structure of the Criminal code of Ukraine in relation to the crimes of this group, as well as on necessity of expanding the range of the crimes provided for in the art. 262–263 of the Criminal code of Ukraine.

Key words: *crimes against public security, subject of crime, firearms, cold weapons, weapons, explosives, explosive devices.*

УДК 343.35

Р. М. Гора,
здобувач Науково-дослідного
інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка
В. В. Сташиса Національної академії
правових наук України

ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 364¹ КК УКРАЇНИ

Стаття присвячена відмежуванню зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права від зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи публічного права. Питання розглянуто в межах вивчення об'єкта зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми. Проаналізовано цивільне, кримінальне законодавство та судову практику. Встановлено, що термін «юридична особа публічного права» у законодавстві про кримінальну відповідальність взагалі не зустрічається, але застосовується в антикорупційному законодавстві та судовій практиці. Така неоднозначність понятійної бази створює додаткові труднощі під час кваліфікації схожих за змістом складів злочинів, передбачених статтями 364 та 364¹ КК України, та потребує вирішення на рівні міжгалузевого законодавства.

Ключові слова: об'єкт злочину, родовий об'єкт, зловживання повноваженнями, службова особа, юридична особа приватного права.

Постановка проблеми. Аналізуючи визначення родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, звернемо увагу, що фахівці у галузі кримінального права вживають поняття «організаційно-правова форма підприємства» та «форма власності органів, підприємств, установ, організацій», що ставить питання про їх тотожність, взаємовиключність і розмежування, а також значення для кваліфікації службових злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблеми об'єкта злочину займалися такі вчені, як: В. Я. Тацій, С. В. Расторопов, С. Б. Гавриш, Є. В. Фесенко та багато інших. Об'єкт злочинів у сфері службової діяльності

та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, досліджувався в роботах С. Я. Лихової, В. Г. Хашева, К. П. Задой, М. М. Яциніної, Д. О. Сисоєва та інших науковців.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є відмежування зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права від зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи публічного права, в межах вивчення об'єкта зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми.

Виклад основного матеріалу. Чинна (на момент написання цієї роботи) редакція КК України 2001 року, містить такі посилання законодавця на поняття «організаційно-правової форми» та «форми власності». В дефініції ч. 1 ст. 364¹ КК наявне формулювання «... використання всупереч інтересам юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми службовою особою такої юридичної особи своїх повноважень...». У примітці до ст. 358 КК зазначено про *юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми*. Ще одна згадка про організаційно-правову форму міститься в ст. 368³ КК – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми. Ця вибірка дає можливість зробити наступний висновок. Диференціація за організаційно-правовими формами притаманна лише юридичним особам приватного права, але одночасно кримінальний закон не пов'язує відповідальність службової особи із її приналежністю до юридичної особи конкретної організаційно-правової форми. Коли ж у кримінальному законі йдеться про форму власності, то законодавець говорить про всіх службових осіб, чи то юридична особа приватного права, чи то державне або комунальне підприємство.

Але не все так однозначно, оскільки організаційно-правову форму може мати також і юридична особа публічного права.

Вбачається, що для з'ясування суті юридичної особи в межах кримінального права та визначення її видів доцільним є звернення до цивільного законодавства та напрацювань учених-цивілістів.

Відповідно до ст. 80 ЦК України, юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. У ч. 2 ст. 81 ЦК зазначено, що юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Далі визначено, що юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів відповідно до ст. 87 цього Кодексу. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування¹. Однак, О. О. Посикалюк вважає, що самого факту створення юридичної особи розпорядчим актом відповідного органу не достатньо для кваліфікації такої юридичної особи, як особи публічного права. Пояснюється це тим, що держава, Автономна республіка Крим, територіальні громади можуть створювати як юридичних осіб публічного права, так і юридичних осіб приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь у їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом (відповідно до частин 2, 3 статей 167, 168 та 169 ЦК). Тому цей критерій відмежування юридичних осіб публічного права від юридичних осіб приватного зазнає обґрунтованої критики².

С. Я. Лихова, зокрема, відзначає, що поняття «юридична особа приватного права» поки-що не має достатньої конкретизації та регламентації в теорії цивільного права³.

¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

² Посикалюк О. О. До питання про поняття юридичної особи публічного права. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1. С. 49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2015_1_7 (дата звернення: 26.03.2018).

³ Лихова С. Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 4. С. 131.

У Розділі XVII Особливої частини КК юридичні особи, залежно від приналежності до них службової особи, фактично поділені на дві групи:

- 1) юридичні особи приватного права (статті 364¹, 368³, 366, 367, 367 КК);
- 2) державні, комунальні підприємства та прирівняні до них юридичні особи (статті 364, 365, 366, 367, 368, 368², 369, 369², 370 КК).

Таким чином, критерієм уніфікації кримінальної відповідальності службових осіб, котрі є суб'єктами злочину, передбаченого ст. 364¹ КК, є приватна форма власності юридичної особи, в якій працює службова особа.

При цьому, у зазначеному розділі вказівка на юридичних осіб публічного права взагалі відсутня, попри очевидну тотожність з другою групою. В абз. 2 п. 1 примітки до ст. 364 КК визначено, що для цілей статей 364, 368, 368², 369 цього Кодексу до державних та комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких відповідно державна чи комунальна частка перевищує 50 відсотків або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства. Це фактично відповідає положенням ч. 2 ст. 22 ГК України, відповідно до якої, суб'єктами господарювання державного сектора економіки є суб'єкти, що діють на основі лише державної власності, а також суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів⁴. Слід також відмітити, що державних підприємств в Україні стає дедалі менше, спостерігається практика перетворення таких підприємств у публічні акціонерні товариства, прикладом може стати Державне підприємство «Укрпошта», яке на підставі Наказу міністра інфраструктури України від

⁴ Господарський Кодекс України: Закон України від 16 вересня 2003 р. № 436-IV. Відом. Верхов. Ради України. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.

16 лютого 2017 р. реорганізоване в Публічне акціонерне товариство «Укрпошта»⁵.

Можливо не дарма законодавець не дозволив собі вжити у даному випадку термін «юридична особа публічного права», адже державні та комунальні підприємства є лише різновидом, прикладом юридичних осіб публічного права. Досліджуючи правозастосовну практику, знаходимо, що судами у мотивувальних частинах вироків, якими засуджено осіб за службові злочини, використовується термін «юридична особа публічного права». Наприклад, у вироку від 13 травня 2015 р. Скадовського районного суду Херсонської області у кримінальній справі № 663/507/15-к, яким завідувачу аптеки № 1 «Лікарняна аптека» КЗ «Скадовська центральна районна лікарня» визнано винною у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 366, ч. 2 ст. 191 КК, у мотивувальній частині зазначено: «КЗ «Скадовська центральна районна лікарня» відповідно до ч. 2 ст. 81 Цивільного кодексу України є юридичною особою публічного права, а саме особою, яка створена розпорядчим актом органу місцевого самоврядування. Таким чином, завідувач аптеки № 1 «Лікарняна аптека» КЗ «Скадовська центральна районна лікарня», будучи службовою особою юридичної особи публічного права та відповідно до п/п «а» п. 2 ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції», який був чинним на час вчинення правопорушення, та будучи суб'єктом відповідальності за корупційні правопорушення вчинила кримінальне правопорушення за наступних обставин»⁶.

Фактично визначення юридичної особи публічного права дає тільки згадана вже ч. 2 ст. 81 ЦК і визначає її через критерій створення на підставі розпорядчого акту Президента України, органу державної влади, органу вла-

⁵ Наказ Міністерства інфраструктури України «Про реорганізацію Українського державного підприємства поштового зв'язку «Укрпошта» у публічне акціонерне товариство» № 465 від 11 листопада 2015 р. URL: <https://mtu.gov.ua/documents/391.html?PrintVersion> (дата звернення: 26.03.2018).

⁶ Вирок Скадовського районного суду Херсонської області у кримінальній справі № 663/507/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44149147> (дата звернення: 26.03.2018).

ди Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування⁷. Проте, в статті не йдеться про розмір частки державної або комунальної власності в статутному фонді. Вважаємо, що такого критерію як мінімум не достатньо, навіть з огляду на те, що так звана юридична особа публічного права може працювати і на підставі установчих документів. Як приклад, державні акціонерні холдингові компанії, що створюються у формі акціонерних товариств, 100 % акцій яких належить державі. Така юридична особа створюється з метою найбільш ефективного управління корпоративними правами держави у певній сфері економіки. Вона знаходиться в інституційній та організаційній залежності від органу, який її створив. Пакети акцій (часток, паїв) або інше майно, передане до статутного фонду державної холдингової компанії, знаходиться у державній власності та закріплюється за нею на праві господарського відання (ч. 13 ст. 6 ЗУ «Про холдингові компанії в Україні» від 15 березня 2006 р. № 3528-IV). При цьому, як зазначає Роман Майданик (завідувач кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік Національної академії правових наук України), частка у формі майна, коштів і нематеріальних активів, необхідних для забезпечення діяльності холдингової компанії, не повинна перевищувати 20 % статутного капіталу холдингової компанії (ч. 1 ст. 5 ЗУ «Про холдингові компанії в Україні» від 15 березня 2006 р. № 3528-IV)⁸.

Звідси виникає закономірне питання: куди слід віднести такий тип підприємства, а відтак і службову особу – до юридичної особи публічного права чи все ж таки до юридичної особи приватного права? Повертаючись до цивільного законодавства, знаходимо положення ЦК, присвячені визначенню організаційно-правових форм. Юридичні особи можуть створюватись у формі товариств, установ та в інших формах, установлених законом. Товариством є

⁷ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

⁸ Юридичні особи: публічне чи приватне право? (за матеріалами Матвеевських читань 2016 р.). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/events/yuridichni-osobipublichne-chi-privatne-pravo--.html> (дата звернення: 23.06.2018).

організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом. Товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі. Товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені лише як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи⁹. Тобто, виходить, що акціонерне товариство – це організаційно-правова форма юридичної особи приватного права, але 100 % акцій у випадку, що розглядається, належить державі. Далі, якщо слідувати абз. 2 п. 1 примітки до ст. 364 КК протиправні дії службової особи такого підприємства можуть бути кваліфіковані лише за статтями 364, 365, 366, 367, 368, 368², 369, 369², 370 КК. Такий висновок, звичайно, залишає відкритим питання на рівні кримінального або цивільного права.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У Законі України «Про запобігання корупції» – поняття «юридична особа публічного права» вживається поряд з органами державної влади та органами місцевого самоврядування¹⁰. Звідси можна зробити висновок про взаємовиключність цих понять. Тоді як КК України, чинний на момент написання статті, не містить жодної згадки про юридичних осіб публічного права, що породжує питання щодо правильної кваліфікації зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права, продемонстроване на прикладі Публічного акціонерного товариства. Така ситуація створює перспективи для подальшого наукового дослідження з метою вироблення єдиної понятійної бази антикорупційного законодавства.

⁹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435–IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

¹⁰ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700–VII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2014. № 49, Ст. 2056.

Проблема також проглядається у випадку відмежування схожих за змістом складів злочинів, наприклад, зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) та зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364¹ КК), коли зловживання вчинено службовою особою певного товариства, як виду юридичної особи приватного права, у якому частка держави у статутному капіталі становить більше ніж 50 %.

Віднесення тих чи інших службових осіб до юридичних осіб приватного права, а відтак розмежування юридичних осіб публічного та приватного права має дуже велике значення в межах кваліфікації і правозастосовної практики, визначення родового й безпосереднього об'єкта досліджуваного нами злочину, передбаченого ст. 364¹ «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» КК.

Список використаних джерел

1. Господарський Кодекс України: Закон України від 16 вересня 2003 р. № 436–IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44149147> (дата звернення: 26.03.2018).
3. Лихова С. Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 4. С. 128–132.
4. Наказ Міністерства інфраструктури України «Про реорганізацію Українського державного підприємства поштового зв'язку «Укрпошта» у публічне акціонерне товариство» № 465 від 11 листопада 2015 р. URL: <https://mtu.gov.ua/documents/391.html?PrintVersion> (дата звернення: 26.03.2018).
5. Посикалюк О. О. До питання про поняття юридичної особи публічного права. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1. С. 46–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2015_1_7 (дата звернення: 26.03.2018).
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700–VII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2014. № 49, Ст. 2056.
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435–IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

8. Юридичні особи: публічне чи приватне право? (за матеріалами Матвєєвських читань 2016 р.). URL: <http://jur-gazeta.com/publications/events/yuridichni-osobipublichne-chi-privatne-pravo--.html> (дата звернення: 23.06.2018).

Гора Р. М. Значение юридических лиц публичного права для изучения объекта преступления, предусмотренного ст. 364¹ УК Украины

Статья посвящена отграничению злоупотребления полномочиями должностным лицом юридического лица частного права от злоупотребления полномочиями должностным лицом юридического лица публичного права в рамках изучения объекта злоупотребления полномочиями должностным лицом юридического лица частного права независимо от организационно-правовой формы. Проанализировано гражданское, уголовное законодательство и судебную практику. Установлено, что термин «юридическое лицо публичного права» в уголовном законе вообще не встречается, но применяется в антикоррупционном законодательстве и уголовной судебной практике. Такая неоднозначность понятийной базы создает дополнительные трудности при квалификации похожих по содержанию составов преступлений, предусмотренных статьями 364 и 364¹ УК Украины и требует решения на уровне межотраслевого законодательства.

Ключевые слова: объект преступления, родовый объект, злоупотребление полномочиями, служебное лицо, юридическое лицо частного права.

Gora R. M. The importance of entities of public law for the study of the object of the crime, envisaged in the Article 364¹ of the Criminal Code of Ukraine

The article is devoted to delimitation of abuse of authority by an official of an entity of private law from abuse of authority by an official of an entity of public law, within the framework of studying the object of abuse of authority by an official of an entity of private law, irrespective of organizational and legal form.

The author analyzes civil, criminal law and judicial practice. It is established that the term «entity of public law» is absent in criminal law, but is applied in anti-corruption legislation and criminal court practice. Such ambiguity of conceptual framework creates additional difficulties during the qualification of similar crimes in accordance with the Article 364 of the Criminal Code of Ukraine and the Article 346¹ of the Criminal Code of Ukraine and requires resolution at the level of intersectoral legislation.

Key words: object of crime, generic object, abuse of authority, official, entity of private law.

УДК 343.353.328.185

А. Б. Старка,
аспірант кафедри кримінального
права Навчально-наукового
юридичного інституту
Прикарпатського національного
університету імені В. Стефаника

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 369³ КК УКРАЇНИ**

У статті висвітлюються об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 369³ КК України. Обґрунтована доцільність внесення змін до ст. 369³ КК України.

***Ключові слова** офіційні спортивні змагання, неправомірна вигода, корупція у спорті, ставки на спорт.*

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні спостерігається ситуація систематичного порушення цінностей у сфері спорту, у тому числі через корупцію, яка стає фактором реального ризику для подальшого розвитку спорту, негативно впливаючи при цьому на імідж держави. Збільшенню кількості корупційних проявів сприяє стрімка комерціалізація спорту, розвиток спортивного шоу-бізнесу у його найбільш спотворених формах. Усе більше спортивні змагання нагадують постановочні шоу, де результат залежить не від спортивної майстерності учасників, а від волі окремих заінтересованих осіб. Зважаючи на те, що корупційні діяння негативно впливають на усі без винятку сфери забезпечення людської життєдіяльності, руйнуючи правові й етичні відносини між людьми, активна їм протидія (у тому числі засобами кримінально-правового впливу) набуває все більшої актуальності. Особливо це стосується відносин у сфері спорту, кримінально-правову охорону яких ще немає підстав вважати повноцінною та ефективною.

Аналіз дослідження проблематики. Комплексному дослідженню різноманітних аспектів корупційної злочинності приділяли свого часу увагу такі вчені, як Ю. В. Баулін, М. Ю. Бездольний, В. І. Борисов, О. С. Бондаренко,

Б. В. Волженкін, В. В. Голіна, О. О. Дудоров, О. Г. Кальман, В. М. Киричко, О. М. Литвак, М. І. Мельник, А. М. Михненко, Є. В. Невмержицький, М. І. Хавронюк. Проблема протидії корупції у сфері спорту досліджувалася у працях К. П. Задой, О. В. Кришевич, А. В. Савченка, Ю. В. Гродецького та ін. Варто зауважити, що існуюча динаміка змін до кримінального закону обумовлює потребу його постійного моніторингу та аналізу у тому числі, у питаннях протидії корупційним правопорушенням у спорті.

Метою цієї статті є вивчення окремих аспектів кримінально-правової характеристики складу злочину, передбаченого ст. 369³ Кримінального кодексу України (далі – КК).

Виклад основного матеріалу дослідження. Відмітною рисою ст. 369³ КК є наявність у ній двох самостійних складів злочинів, передбачених у його ч. 1 та ч. 3. Зокрема, у ч. 1 ст. 369³ КК встановлено відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу, примушування або підбурювання чи вступу у змову щодо результатів офіційного спортивного змагання. Абсолютний рівень бланкетності ст. 369³ КК вимагає засвоєння положень нормативно-правових актів з інших галузей права, і, першочергово, при з'ясуванні понятійно-категоріального апарату. Як зазначено у ст. 1 Закону України «Про фізичну культуру і спорт», спортивне змагання – це захід, що проводиться організатором спортивних заходів із метою порівняння досягнень спортсменів та визначення переможців відповідно до правил спортивних змагань із видів спорту та затвердженого організатором спортивних заходів положення (регламенту) про ці змагання, що відповідає визначеним центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сфері фізичної культури та спорту, вимогам¹. Спортивні змагання можуть бути неофіційними та офіційними, тобто передбаченими Єдиним календарним планом фізкультурно-оздоровчих та

¹ Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3808-ХІІ (з наступними змінами і доповненнями; в редакції Закону № 1724-VI від 17.11.2009). Дата оновлення: 15 березня 2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3808-12> (дата звернення: 17.03.2018).

спортивних заходів України, які проводяться уповноваженими організаторами спортивних змагань із метою визначення переможців згідно з правилами спортивних змагань для відповідного виду спорту, визнаного в Україні, та положенням (регламентом) про це змагання².

У законі до числа корупційних правопорушень, що впливають на результати офіційних спортивних змагань, віднесено вчинення хоча б одного з таких діянь: 1) підкуп спортсменів, осіб допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадових осіб у сфері спорту, примушування або підбурювання їх до таких діянь чи вступання з ними у змову стосовно результату офіційного спортивного змагання (договірного поєдинку) або стосовно надання ними ексклюзивної спортивної інформації; 2) отримання спортсменами, особами допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадовими особами у сфері спорту грошей, цінних паперів, іншого майна, користування послугами майнового характеру, отримання інших вигод і переваг, чи несанкціонованого використання ними ексклюзивної спортивної інформації³.

Щодо кваліфікуючих ознак складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369³ КК, то ними виступає повторність та вчинення вищезгаданих дій щодо офіційних спортивних змагань неповнолітніх⁴. Під офіційними спортивними змаганнями неповнолітніх слід розуміти такі офіційні спортивні змагання, у яких беруть участь виключно спортсмени, що не досягли 18 років. Щодо змісту ознаки повторності, вона визначається ч. 1 ст. 32 КК. Хоча ця кваліфікуюча ознака «прив'язана» лише до поведінки, описаної у ч. 2 ст. 369³ КК, остання, з огляду на зміст ч. 1 ст. 32 КК, має визнаватись вчиненою повторно

² Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань: Закон України від 3 листопада 2015 р. № 743-VIII. Дата оновлення: 15 березня 2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/743-19/paran141#n141> (дата звернення: 17.03.2018).

³ Там само.

⁴ Задоя К. П. Науково-практичний коментар до статті 369³ Кримінального кодексу України «Противправний вплив на результати офіційних спортивних змагань». Дата оновлення: 12 березня 2018 р. URL: <http://lclaw.knu.ua/index.php/item/219-naukovo-praktychnyy-komentar-do-statti-369-3-kryminalnoho-kodeksu-ukrayiny-protuypravnyu-vplyv-na-rezultaty-ofitsiynykh-sportyvnykh-zmahhan-zadoia-k-p> (дата звернення: 12.03.2018).

й у випадку, якщо їй передувало вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369³ КК⁵.

Підкуп спортсмена, особи допоміжного спортивного персоналу, яка бере участь у спортивному змаганні, посадової особи у сфері спорту кваліфікується лише за відповідною частиною статті 369³ КК та не потребує додаткової оцінки. Якщо вплив на результати офіційних спортивних змагань, вчинений шляхом примушування, полягав в умисному завданні потерпілому тілесних ушкоджень, погрозі вбивством чи інших діяннях, які в поєднанні з відповідними обставинами, утворюють склад злочину іншого виду, скоєне слід кваліфікувати за правилами сукупності злочинів.

Як слушно зауважує О. С. Бондаренко, законодавче обмеження щодо можливості застосування повторності лише для ч. 1 ст. 369³ КК є необґрунтованим, оскільки виключається можливість застосування повторності до ч. 3 ст. 369³ КК, яка містить абсолютно самостійний склад злочину. Особлива увага законодавця до неправомірного впливу на результати офіційних спортивних змагань саме неповнолітніх є цілком виправданою, оскільки Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, одним із аспектів якого названо всебічний розвиток дитини, складовою частиною якого, зокрема, є фізична культура і спорт. Тому неправомірний вплив у цій сфері є вкрай згубним на формування молодшої особистості⁶. Отже, розкриття кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369³ та ч. 2 ст. 369³ КК, є досить обмеженим.

Із суб'єктивної сторони аналізований склад злочину характеризується прямим умислом та спеціальною метою одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи. На думку О. С. Бондаренка «одержанням» необхідно вважати як отримання майна чи коштів у власність, так і отримання в корис-

⁵ Задоя К. П. Науково-практичний коментар до статті 369³ Кримінального кодексу України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань».

⁶ Бондаренко О. С. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань: кримінально-правова характеристика. Дата оновлення: 10 березня 2018 р. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/1_2017/part_1/39.pdf (дата звернення: 12.03.2018).

тування (постійне та тимчасове), оскільки навіть отримавши лише правомочності володіння та користування, суб'єкт злочину може одержати для себе певний зиск. Окрім того, науковий інтерес, безперечно, становить і тлумачення поняття «третя особа», якою слід вважати як фізичну, так і юридичну особу⁷.

Кримінально-правовий інтерес викликає також з'ясування ознак діяння, передбаченого ч. 3 ст. 369³ КК, що виражається в порушенні заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням з одержанням в результаті цього неправомірної вигоди для себе або інших осіб у розмірі, що перевищує двадцять прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

Насамперед порушення заборони розміщення ставок на спорт як вид злочину, відповідальність за який передбачена ч. 3 ст. 369³ КК, слід відмежувати від адміністративного правопорушення, складу якого передбачено ст. 172-9-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення («Порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням»). Критерієм розмежування є розмір одержаної від розміщення ставок неправомірної вигоди – за умови, що він не перевищує двадцяти мінімальних зарплат, скоєне слід кваліфікувати як адміністративний проступок⁸.

Водночас неоднозначним є поняття «ставки на спорт», оскільки з огляду на юридичний зміст цього поняття відповідальність за вчинення порушення, передбаченого ч. 3 ст. 369³ КК, настає з моменту розміщення ставок, які пов'язані з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням, а відповідальність згідно зі ст. 172-9-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення настає за порушення заборони розміщення ставок на спорт заінтересо-

⁷ Бондаренко О. С. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань: кримінально-правова характеристика.

⁸ Задоя К. П. Науково-практичний коментар до статті 369³ Кримінального кодексу України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань».

ваними сторонами офіційного спортивного змагання, що теж дозволяє нам розрізняти ці два делікти.

Поняття «ставки на спорт» розкривається у ст. 1 Закону, відповідно до якої ставками на спорт є будь-яке парі із залученням грошових ставок в очікуванні виграшу у грошовому вираженні з урахуванням майбутнього і невідомого перебігу подій, пов'язаних із офіційним спортивним змаганням та його результатами⁹.

Об'єктивна сторона цього діяння полягає у порушенні заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних із маніпулюванням офіційним спортивним змаганням. Під порушенням заборони розміщення ставок на спорт необхідно розуміти розміщення суб'єктом злочину ставок на спорт саме у тому офіційному спортивному змаганні, в якому він безпосередньо бере участь або його команда. Маніпулюванням в офіційному спортивному змаганні є умисне вчинення корупційного правопорушення, спрямованого на некоректні зміни ходу спортивного змагання чи його результату шляхом повного або часткового виключення непередбачуваного характеру змагань і досягнення наперед визначеного їх наслідку, з метою отримання будь-якої неправомірної вигоди для себе або для інших¹⁰. Злочин у цій формі вчиняється виключно з прямим умислом.

Що стосується суб'єкта злочину, передбаченого частинами 1–3 ст. 369³ КК, згідно з приміткою до неї суб'єктом правопорушень у цій статті є особи, зазначені в ч. 2 ст. 17 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» (надалі по тексті – Закон). Суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення, що впливають на результати офіційних спортивних змагань, виступають особи, зазначені в ч. 3 ст. 6 цього Закону, які вчинили корупційне правопорушення;

⁹ Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань: Закон України від 3 листопада 2015 р. № 743-VIII. Дата оновлення: 15 березня 2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/743-19/paran141#n141> (дата звернення: 17.03.2018).

¹⁰ Там само.

особи, які порушили заборону, встановлену в ч. 4 ст. 8 цього Закону; особи, які примушували чи підбурювали цих суб'єктів до правопорушень або вступили з ними у змову. Відповідно у науці виділяють три групи суб'єктів досліджуваного злочину¹¹.

У частині 3 ст. 6 цього Закону, яка має назву «Правила чесної гри (Fair Play)», зазначено, що спортсмени, особи допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадові особи у сфері спорту повинні сумлінно виконувати свої спортивні, професійні та службові обов'язки, не допускати зловживань ними, не розголошувати і не використовувати в інший спосіб ексклюзивну спортивну інформацію, крім випадків, встановлених законом, утримуватися від виконання неправомірних рішень чи вказівок керівництва та від задоволення пропозицій інших осіб, що можуть протиправно вплинути на хід або результати офіційних спортивних змагань.

Системний аналіз положень чинного законодавства дає можливість виокремити такі категорії суб'єктного складу злочину, встановленого у ст. 369³ КК:

1) спеціальний суб'єкт злочину – фізична осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років, і яка відповідно до Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань», є: 1.1) спортсменом, тобто фізичною особою, яка систематично займається певним видом (видами) спорту, визнаним в Україні, та бере участь у спортивних заходах; 1.2) особою допоміжного спортивного персоналу, яка бере участь у спортивному змаганні (тренери, наставники агенти, працівники команди, офіційні її особи, медики тощо. Цей перелік не є вичерпним, що дає можливість підтвердити «статус» будь-якої іншої, крім вказаних, особи, як допоміжного спортивного персоналу, основ-

¹¹ Гродецький Ю. В. Неправомірна вигода як ознака злочинів, передбачених статтею 369³ Кримінального кодексу України. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*: зб. матеріалів IV міжнародної наук.-практ. конф. (15 квіт. 2016 р., м. Харків). Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Харків, 2016. С. 54–57; Гродецький Ю. В. Спортсмени як суб'єкти злочинів, що передбачені ст. 369³ КК. *Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти*: матер. Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Миколаїв, 26 травн. 2016 р.); упоряд. д. ю. н., доц. Є. О. Письменський. Миколаїв: Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2016. С. 42–45.

ними функціями якого виступає обслуговування спортсменів у процесі підготовки чи безпосередньої участі у змаганнях); 1.3) посадовою особою у сфері спорту (власники, акціонери, керівники чи працівники юридичної особи, яка організовує і сприяє спортивним змаганням, а також особи, уповноважені на проведення офіційного спортивного змагання; керівники і працівники міжнародної спортивної організації, інших компетентних спортивних організацій, що визнають змагання); 1.4) особою (спортсменом, особою допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадовою особою у сфері спорту), яка порушила заборону розміщування ставок на спорт щодо результатів офіційного спортивного змагання, у якому вони або їхня команда беруть участь;

2) загальний суб'єкт злочину – фізична осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років, що примушувала чи підбурювала спортсменів, осіб допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадових осіб у сфері спорту до правопорушень або вступили з ними у змову з метою протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань¹².

Суб'єкт одержання неправомірної вигоди для себе чи для третьої особи внаслідок впливу на результати офіційних спортивних змагань володіє загальними ознаками суб'єкта злочину. Дії спортсмена, особи допоміжного спортивного персоналу, яка бере участь у спортивному змаганні, або посадової особи у сфері спорту, що вчинили вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом пасивного підкупу, не потребують додаткової оцінки ще й як одержання неправомірної вигоди для себе.

Висновки. 1. Зважаючи на наявну недосконалість законодавчої конструкції норми ст. 369³ КК, необхідно доповнити її такими кваліфікуючими ознаками: діяння, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчи-

¹²Гродецький Ю. В. Неправомірна вигода як ознака злочинів, передбачених статтею 369³ Кримінального кодексу України. С. 54–57.

нені за попередньою змовою групою осіб, та діяння, передбачені частиною першою або другою цієї статті, предметом яких була неправомірна вигода у великому розмірі, особливо великому розмірі.

2. На цей час під протиправним впливом на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу слід розуміти лише надання та отримання неправомірної вигоди. У зв'язку з цим доцільно було б встановити у розглядуваній статті кримінальну відповідальність за пропозицію надання неправомірної вигоди, обіцянку надання неправомірної вигоди, прийняття пропозиції неправомірної вигоди, прийняття обіцянки неправомірної вигоди.

Список використаних джерел

1. Бондаренко О. С. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань: кримінально-правова характеристика. Дата оновлення: 10 березня 2018 р. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/1_2017/part_1/39.pdf (дата звернення: 12.03.2018).

2. Гродецький Ю. В. Неправомірна вигода як ознака злочинів, передбачених статтею 369³ Кримінального кодексу України. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*: зб. матеріалів IV міжнародної наук.-практ. конф. (15 квіт. 2016 р., м. Харків). Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Харків, 2016. С. 54–57.

3. Гродецький Ю. В. Спортсмени як суб'єкти злочинів, що передбачені ст. 369³ КК. *Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти*: матер. Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Миколаїв, 26 травн. 2016 р.); упоряд. д. ю. н., доц. Є. О. Письменський. Миколаїв: Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2016. С. 42–45.

4. Задоя К. П. Науково-практичний коментар до статті 369³ Кримінального кодексу України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань» Дата оновлення: 12 березня 2018 р. URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/219-naukovo-praktychnyy-komentar-do-statti-369-3-kryminalnoho-kodeksu-ukrayiny-protupravnyy-vplyv-na-rezultaty-ofitsiynykh-sportyvnykh-zmahanzadoia-k-p> (дата звернення: 12.03.2018).

5. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань: Закон України від 3 листопада 2015 р. № 743-VIII. Дата оновлення: 15 березня 2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/743-19/paran141#n141> (дата звернення: 17.03.2018).

6. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3808-ХІІ (з наступними змінами і доповненнями; в редакції Закону № 1724-VI від 17.11.2009). Дата оновлення: 15 березня 2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3808-12> (дата звернення: 17.03.2018).

Старка А. Б. Отдельные аспекты уголовно-правовой характеристики состава преступления, предусмотренного ст. 369³ УК Украины

В статье освещаются объективные и субъективные признаки состава преступления, предусмотренного ст. 369³ УК Украины. Обоснована целесообразность внесения изменений в ст. 369³ УК Украины.

Ключевые слова: официальные спортивные соревнования, неправомерная выгода, коррупция в спорте, ставки на спорт.

Starka A. B. Some aspects of criminal legal characteristic of the offense under the Art. 369³ of the Criminal Code of Ukraine

The article covers objective and subjective characteristics of corpus delicti, provided by the Art. 369³ of the Criminal Code of Ukraine. The expediency of amending the Art. 369³ of the Criminal Code of Ukraine is substantiated.

Key words: official sports, undue advantage, corruption in sport, sports betting.

УДК 341.4; 341.48/.49

Г. В. Грянка,

канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права,
процесу і криміналістики Київського
інституту інтелектуальної власності і
права Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті розглянуто головні напрями та форми міжнародного співробітництва при розслідуванні злочинів міжнародного характеру. Автором розкрито сутність міжнародної правової допомоги при досудовому розслідуванні злочинів міжнародного характеру, надано визначення міжнародного співробітництва у боротьбі з такими злочинами, а також охарактеризовано його принципи, напрями та форми.

Ключові слова: злочин міжнародного характеру, міжнародне співробітництво, взаємодія, міжнародна правова допомога, процесуальні дії, міжнародні організації.

XXI століття характеризується розширенням кола злочинних дій, які охоплюються узагальненим поняттям «злочини міжнародного характеру», їх «якісним» удосконаленням та кількісним зростанням. За таких умов міжнародне співробітництво у правоохоронній сфері, використання у службовій діяльності найкращих взірців вітчизняного та зарубіжного досвіду, є одним із невідкладних завдань Національної поліції та інших правоохоронних органів України.

Міжнародне співробітництво покликано вирішити одне із головних протиріч: злочинність стала інтернаціональною, а засоби боротьби з нею переважно залишаються національними.

Тлумачний словник сучасної української мови визначає співробітництво як «спільну діяльність, спільні дії»¹. Міжнародне співробітництво у боро-

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. Т. В. Бусел. Київ: Ірпінсь-Перун., 2002. С. 1170.

твбї зі злочинністю має значне історичне підґрунття: його становлення розпочалося в ті давні часи, коли ще не було системи норм міжнародного права, але вже з'явилися перші ознаки дипломатії.

Як відомо, принцип співробітництва держав є нормою *jus cogens* (неоспориме право, тверде право), одним із принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН 1945 р.², Конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.³, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р.⁴, Заключному акті Наради з безпеки й співробітництва в Європі 1975 р.⁵ та інших міжнародних документах.

Як зазначає В. Ф. Цепелев, міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю є складною системою відносин, що включають узгоджені політику, законодавство, правозастосовну, організаційно-управлінську, інформаційну, науково-дослідну діяльність держав, державних органів і посадових осіб, а також міжнародних організацій із попередження злочинності, боротьби з нею і поводження із правопорушниками⁶.

Міжнародне співробітництво ґрунтується на дотриманні низки принципів. Поняття «принцип», його зміст і значення є одним із основних і складних питань будь-якої галузі наукового знання, будь-якого виду людської дія-

² Статут ООН: прийнятий 26 черв. 1945 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_010 (дата звернення 22.04.2018).

³ Віденська конвенція про право міжнародних договорів: прийнята 23 трав. 1969 р.; ратифікована указом Президії Верховної Ради Української РСР від 14 квіт. 1986 р. із застереженнями і заявою. *Україна у міжнародно-правових відносинах*: зб. докум. (укр. та рос. мовами). Київ, 1996. Кн. 1: Боротьба зі злочинністю та взаємна правова допомога. С. 19–57.

⁴ Декларація о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций: принятая Резолюцией 2625 (XXV) на 1883-ем пленарном заседании ГА ООН 24 октября 1970 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_569 (дата звернення 22.04.2018).

⁵ Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1 августа 1975 г.). URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_055 (дата звернення 22.04.2018).

⁶ Цепелев В. Ф. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью: уголовно-правовые, криминологические и организационно-правовые аспекты: монография. Москва: Акад. управл. МВД России, 2001. С. 24.

льності. У науковій літературі відзначається, що принципами можуть виступати різні компоненти наукового знання⁷.

Принцип тлумачиться як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо; засада; основний закон якої-небудь точної науки; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства тощо; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці, канон.

Принципи міжнародного співробітництва детально розглянуті у науковій літературі. Наприклад, О. І. Виноградова класифікує їх на загальні та спеціальні. До загальних вона відносить такі принципи: міжнародного співробітництва; мирного вирішення міжнародних спорів; невтручання у внутрішні справи інших держав; суверенної рівності держав; добросовісного виконання міжнародних зобов'язань; недоторканості кордонів та територіальної цілісності держав; поваги до прав людини; принцип незастосування сили або погрози силою; принцип рівноправності та самовизначення народів. Спеціальними принципами є: взаємності та добровільності; додержання суверенітету і безпеки держав-учасниць міжнародного договору; уступки частини суверенітету (застосування іноземного законодавства); відповідності прохання сторони, яка звертається із запитом, законодавству держави, яка виконує запит, та реалізації умов договору за допомогою застосування національного законодавства; рівності повноважень судово-слідчих органів, які здійснюють взаємодію; забезпечення правового захисту рівності учасників кримінального процесу на території держав-учасниць міжнародного договору; обмеження застосування міжнародного договору територіями держав-учасниць цього договору; додержання прав і інтересів третіх держав (осіб) учасниками дого-

⁷ Кузьмічов В. С., Чорноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: монографія. Київ: Нічлава, 2005. С. 85–86.

вірних відносин; обов'язковості виконання умов міжнародного договору; взаємодії на основі права, передбаченого міжнародним договором⁸.

Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинами міжнародного характеру можна визначити як діяльність держав, їх компетентних органів, міжнародних організацій, що ґрунтується на нормах міжнародного і національного законодавства й спрямована на розслідування, кримінальне переслідування, судовий розгляд та попередження злочинів міжнародного характеру, зобов'язання держав, у боротьбі з якими закріплені відповідними міжнародними договорами.

Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю, важливою складовою якого є розслідування злочинів міжнародного характеру, реалізується згідно з певними *напрямами, рівнями та формами*. Вивчення законодавства, наукових робіт свідчить про відсутність єдиного узгодженого підходу до їх висвітлення. Вважаємо доцільним висловити свій погляд на з'ясування окресленого питання, визначивши основні напрями, рівні та форми міжнародного співробітництва при розслідуванні злочинів міжнародного характеру⁹.

Напряму у загальному значенні тлумачиться як «лінія руху або лінія розміщення кого-, чого-небудь; шлях діяльності, розвитку кого-, чого-небудь; спрямованість якоїсь дії, явища; спрямованість думок, інтересів»¹⁰.

На думку Л. Д. Тимченка, співробітництво у боротьбі з міжнародною злочинністю розвивається у трьох напрямках. Перший – це укладення двосторонніх договорів, у яких держави регламентують питання надання правової допомоги у кримінальних справах, видачі злочинців, передачі засуджених осіб для відбування покарання у держави, громадянами яких вони є. Другий напряму пов'язаний зі співробітництвом держав у боротьбі зі злочинністю на

⁸ Виноградова О. І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю (кримінально-процесуальний аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2000. С. 33–74.

⁹ Чорноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: монографія. Київ: Скіф, 2012. С. 336.

¹⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. Т. В. Бусел. С. 576.

регіональному рівні. Третій напрям охоплює співробітництво в універсальних міжнародних організаціях (ООН та її спеціалізовані установи, Інтерпол)¹¹.

Проте, на нашу думку, виділені автором положення вочевидь характеризують рівні співробітництва (двосторонній, регіональний, глобальний), про які мова піде далі.

Л. Н. Галенська до напрямів міжнародного співробітництва держав у сфері боротьби зі злочинністю відносить: визнання небезпечності для держав певних кримінальних діянь і необхідність застосування спільних заходів для їх припинення; надання допомоги в розшуку правопорушників, що переходять на чужій території, та передача їх заінтересованій державі; допомога в отриманні необхідних матеріалів у кримінальній справі; вивчення проблем злочинності і боротьби з нею, питань пенітенціарної системи; надання практичної допомоги окремим державам у вивченні та вирішенні проблем злочинності; обмін інформацією¹².

Ураховуючи наведені вище положення, зазначимо, що дійсно обмін інформацією можна розглядати як окремий напрям міжнародного співробітництва. Крім того, обмін інформацією є невід'ємною складовою інших напрямів співробітництва, супроводжує вирішення будь-яких практичних завдань.

О. М. Джужа та Ю. Ф. Іванов до головних напрямів міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю відносять: а) прийняття і реалізацію договорів про боротьбу зі злочинами, що складають міжнародну небезпеку; б) надання правової допомоги у кримінальних справах, включаючи екстрадицію; в) розробку міжнародних норм і стандартів, що забезпечують захист прав людини у сфері охорони правопорядку; г) регламентування питань

¹¹ Тимченко Л. Д. Международное право: учеб. для юрид. спец. вузов МВД. Харьков: Консум, 1999. С. 430.

¹² Галенская Л. Н. Международная борьба с преступностью. Москва: Междунар. отношения, 1972. С. 6–8.

національної і міжнародної юрисдикції; д) взаємодію у попередженні, виявленні, припиненні і розкритті злочинів міжнародного характеру¹³.

Поділяючи думку авторів, хочемо зауважити, що, керуючись гл. 44 КПК України, екстрадицію (видачу особи, яка вчинила кримінальне правопорушення) не слід включати до міжнародної правової допомоги, а доцільно виділяти в окрему форму співробітництва у кримінальному провадженні. Більш детально це питання буде розглянуто далі.

У контексті тлумачення напрямів як шляхів розвитку заслуговують на увагу погляди О. Г. Волеводза, що стосуються міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства. До таких напрямів він відносить: встановлення кримінальної караності певних суспільно небезпечних діянь (криміналізації) та уніфікації на цій основі кримінального законодавства; припинення злочинів, у тому числі тих, що готуються, застосовуючи в необхідних випадках оперативно-розшукові дії; надання допомоги у розслідуванні кримінальних справ і здійсненні кримінального переслідування; організації діяльності міжнародних судових органів, що пов'язані із розслідуванням міжнародних злочинів, здійсненням кримінального переслідування і покаранням осіб, винних у їх вчиненні; забезпечення виконання кримінальних покарань; постпенітенціарного впливу; надання професійної технічної допомоги і попередження злочинів¹⁴.

У цілому погоджуючись з автором, хочемо зауважити, що стосовно злочинів міжнародного характеру слід вести мову про встановлення їх міжнародної протиправності, а конкретна кримінальна караність окреслених діянь визначається національним законодавством держав.

Отже, виходячи з тлумачення *напрямку* як лінії руху, шляху розвитку, враховуючи наведені та інші праці вчених, вважаємо, що можна визначити

¹³ Джужа О. М., Іванов Ю. Ф. Роль міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 5. С. 61.

¹⁴ Волеводз А. Г. Международный розыск, арест и конфискация полученных преступным путем денежных средств и имущества (правовые основы и методика); науч. ред. проф. А. Б. Соловьев. Москва: Юрлитинформ, 2000. С. 35–41.

такі напрями міжнародного співробітництва при розслідуванні злочинів міжнародного характеру:

1) встановлення міжнародної протиправності певних суспільно небезпечних діянь та закріплення зобов'язань держав установити їх кримінальну караність у національному законодавстві;

2) закріплення міжнародних стандартів у кримінальному провадженні щодо дотримання прав і свобод людини;

3) укладення міжнародних договорів щодо реалізації заходів міжнародного співробітництва у сфері кримінального провадження;

4) застосування заходів, передбачених міжнародними договорами та національним законодавством держав, із метою розслідування злочинів міжнародного характеру;

5) обмін інформацією та досвідом роботи, проведення навчально-методичних, наукових заходів, надання відповідної допомоги;

б) спільне вивчення проблем розслідування злочинів міжнародного характеру.

Згідно із загальним тлумаченням *рівень* може бути визначений як умовна горизонтальна лінія або площина, що служить межею висоти, яку має або на якій міститься хто-, що-небудь¹⁵.

Н. В. Пронюк з позицій міжнародного права розглядає такі рівні міжнародного співробітництва держав у сфері боротьби зі злочинністю: а) рівень двостороннього співробітництва між державами; б) регіональний рівень; в) співробітництво на універсальному (загальносвітовому) рівні¹⁶.

Поряд із терміном «рівень» вчені використовують термін «масштаб». Наприклад, на думку Л. Н. Галенської, боротьба зі злочинністю ведеться у світовому масштабі, на регіональному рівні, на двосторонній основі.

¹⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. Т. В. Бусел. С. 932.

¹⁶ Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право: навч. посіб. Київ: КНТ, 2008. С. 228.

Проте використання терміну «рівень» при розгляді питань міжнародного співробітництва при розслідуванні злочинів міжнародного характеру, на нашу думку, більш доцільно, що узгоджується із його загальним тлумаченням та поділяється більшістю науковців.

Отже, до рівнів міжнародного співробітництва при розслідуванні злочинів міжнародного характеру можна віднести:

1) рівень двостороннього співробітництва між державами, що полягає у взаємодії між центральними (уповноваженими), компетентними органами держав, дипломатичними представництвами, консульськими установами та іншими уповноваженими суб'єктами;

2) співробітництво на регіональному рівні, що відбувається за сприяння міжнародних організацій регіонального рівня. Так, Україна є членом Ради Європи (з 1995 р.), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) (з 1992 р.), СНД (з 1991 р.). Слід відзначити й взаємодію з Європейським Союзом, Європолем, Організацією американських держав (ОАД), з якими Україна співпрацює на окремих засадах;

3) співробітництво на світовому (глобальному) рівні, що відбувається за сприяння відповідних міжнародних організацій. Мова йде про ООН (членство з 1945 р.) та її спеціалізовані установи, Інтерпол (членство СРСР з 1990 р., України – з 1992 р.) та інші.

Форма може бути охарактеризована як обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд; тип, будова, спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом; спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вигляд¹⁷.

На думку Н. В. Пронюк, існують такі форми міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю: укладення міжнародних угод (про правову допомогу у кримінальних справах, конвенції щодо боротьби з окремими зло-

¹⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. Т. В. Бусел. С. 1028.

чинами міжнародного характеру); створення міжнародних організацій (Інтерпол, ООН, ОБСЄ, Рада Європи та ін.).

Таким чином, необхідно виділити такі форми міжнародного співробітництва: 1) профілактика і припинення злочинів, щодо яких укладені спеціальні угоди між державами; 2) передача осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання в державі їх громадянства або постійного місця проживання; 3) передача органам іншої держави нагляду за умовно засудженими чи умовно звільненими правопорушниками; 4) видача злочинців іншій державі або передача міжнародному органу для кримінального переслідування; 5) захист прав і свобод громадян держави при здійсненні правосуддя в іншій країні; 6) спільне вивчення причин та інших проблем злочинності, а також обмін досвідом роботи поліцейських та інших органів; 7) підготовка кадрів, надання експертних послуг, поставка спеціальних технічних засобів і надання матеріально-технічної допомоги іншим державам; 8) обмін оперативною, правовою та іншою інформацією тощо.

Виходячи із наведеного переліку, вважаємо, що стосовно міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинами міжнародного характеру слід додати й таку важливу форму, як «міжнародна правова допомога».

Як висновок, необхідно зазначити, що міжнародне співробітництво за вказаних умов характеризується низкою ознак. Одна з них полягає в тому, що відповідні заходи можуть проводитися як на підставі багатосторонніх міжнародних договорів з питань міжнародної правової допомоги та інших форм міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні (Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р. з Додатковим протоколом 1975 р. та Другим додатковим протоколом 1978 р. та ін.), так і на підставі багатосторонніх міжнародних договорів з питань боротьби зі злочинами міжнародного характеру (Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р.; Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом

1990 р.; Конвенція про кіберзлочинність 2001 р. з Додатковим протоколом 2003 р.; Конвенція ООН проти корупції 2003 р. та ін.). Остання група міжнародних договорів максимально враховує специфіку розслідуваних злочинів міжнародного характеру, передбачає додаткові заходи співробітництва.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. Т. В. Бусел. Київ: Ірпінь-Перун., 2002. 1440 с.
2. Виноградова О. І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю (кримінально-процесуальний аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2000. 216 с.
3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: прийнята 23 трав. 1969 р.; ратифікована указом Президії Верховної Ради Української РСР від 14 квіт. 1986 р. із застереженнями і заявою. *Україна у міжнародно-правових відносинах*: зб. докум. (укр. та рос. мовами). Київ, 1996. Кн. 1: Боротьба зі злочинністю та взаємна правова допомога. С. 19–57.
4. Волеводз А. Г. Международный розыск, арест и конфискация полученных преступным путем денежных средств и имущества (правовые основы и методика); науч. ред. проф. А. Б. Соловьев); науч. ред. проф. А. Б. Соловьев. Москва: Юрлитинформ, 2000. 477 с.
5. Галенская Л. Н. Международная борьба с преступностью. Москва: Междунар. отношения, 1972. 168 с.
6. Декларация о принципах сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций: принятая Резолюцией 2625 (XXV) на 1883-ем пленарном заседании ГА ООН 24 октября 1970 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_569 (дата звернення: 22.04.2018).
7. Джужа О. М., Иванов Ю. Ф. Роль міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 5. С. 59–67.
8. Заключительный акт Сопещения по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1 августа 1975 г.) URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_055 (дата звернення: 22.04.2018).
9. Кузьмічов В. С., Черноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: монографія. Київ: Нічлава, 2005. 446 с.
10. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право: навч. посіб. Київ: КНТ., 2008. 344 с.
11. Статут ООН: прийнятий 26 черв. 1945 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_010 (дата звернення: 22.04.2018).

12. Тимченко Л. Д. Международное право: учеб. для юрид. спец. вузов МВД. Харьков: Консум, 1999. 528 с.

13. Цепелев В. Ф. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью: уголовно-правовые, криминологические и организационно-правовые аспекты: монография. Москва: Акад. управл. МВД России, 2001. 137 с.

14. Черноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: монографія. Київ: Скіф, 2012. 448 с.

Грянка Г. В. Вопросы международного сотрудничества при расследовании преступлений международного характера

В статье рассмотрены основные направления и формы международного сотрудничества при расследовании преступлений международного характера. Автором раскрыта сущность международной правовой помощи при досудебном расследовании преступлений международного характера, дано определение международного сотрудничества в борьбе с такими преступлениями, а также охарактеризованы его принципы, направления и формы.

Ключевые слова: преступление международного характера, международное сотрудничество, взаимодействие, международная правовая помощь, процессуальные действия, международные организации.

Hrianka H. V. The issues of international cooperation in the investigating of crimes of international character

In the article the main directions and forms of international cooperation in investigating of crimes of international character are considered. The author reveals the essence of international legal assistance at pre-trial investigation of crimes of international character, defines international cooperation in combating crimes of international character, as well as describes its principles, directions and forms.

Key words crime of international character, international cooperation, interaction, international legal assistance, procedural actions, international organizations.

УДК 343.9(477)

Т. Є. Дунаєва,
канд. юрид. наук, науковий
співробітник сектора дослідження
проблем судової, слідчої та
прокурорської діяльності Науково-
дослідного інституту вивчення
проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук
України

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ СУБ'ЄКТИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЇХ РОЛЬ У МІНІМІЗАЦІЇ РІВНЯ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті охарактеризовані спеціалізовані суб'єкти протидії корупції в Україні та досліджена їх роль у мінімізації рівня корупційної злочинності. Зроблений висновок про те, що до вказаних суб'єктів належать: НАБУ, САП, НАЗК, АРМА, а також Спеціалізований антикорупційний суд, який наразі планується створити. Одним із напрямів діяльності СБУ, а в майбутньому ДБР і СФР є протидія корупційним злочинам. Для ефективної діяльності цих органів необхідно забезпечити: активізацію й ефективне застосування заходів запобігання корупційним правопорушенням, мінімізацію некомпетентності і непрофесіоналізму у діяльності співробітників правоохоронних органів і суду, належне фінансове, матеріально-технічне та інше ресурсне забезпечення функціонування спеціалізованих суб'єктів протидії корупції, чітке й узгоджене правове регулювання їх діяльності. Проведений аналіз доводить, що у структурі державних спеціалізованих органів у сфері протидії корупції доцільно створити Спеціалізований антикорупційний суд України, пришвидшити початок роботи ДБР та СФР.

Ключові слова: *корупція, протидія корупції, спеціалізовані суб'єкти протидії корупції, судові та правоохоронні органи.*

Постановка проблеми. Демократичні перетворення у суспільстві, інші позитивні зміни в Україні на шляху до інтеграції у світове співтовариство, наслідком яких є розвиток та зміцнення нашої країни, призводять водночас і до того, що спрощується порядок перетину кордонів, збільшуються міграційні процеси, частіше виникають загрози тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інші

явища, які безпосередньо створюють небезпеку життєво важливим інтересам України тощо, що потребує ефективної роботи відповідних суб'єктів протидії корупційній злочинності. Однією зі складових боротьби зі злочинністю є ефективна робота спеціалізованих суб'єктів протидії корупції, які покликані захищати гарантовані Конституцією України права і свободи громадян та інтереси держави. Реформування судової і правоохоронної систем, налагодження роботи спеціалізованих суб'єктів з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн є необхідним кроком підвищення ефективності запобігання корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема функціонування спеціалізованих органів у сфері протидії корупції набуває дедалі більшої актуальності у загальному процесі демократизації суспільства та держави.

Окремим науковим і прикладним проблемам реформування та функціонування судових і правоохоронних органів у сфері протидії корупції приділялась певна увага у роботах зарубіжних і вітчизняних вчених: В. І. Борисова, О. Ю. Бусол, Ю. М. Грошевого, В. С. Зеленецького, О. Г. Кальмана, В. В. Лунєєва, М. І. Мельника, Є. В. Невмержицького, М. Превезера, О. С. Проневича, С. Роуз-Аккерман, О. В. Сердюка, М. І. Сірого, П. А. Скоблікова, Є. Д. Скулиша, В. Я. Тація, В. І. Шакуна, О. Ю. Шостко та ін.

Постановка завдання. Необхідність реформування органів кримінальної юстиції зумовлюється міжнародними зобов'язаннями України, зокрема, з членства у Раді Європи¹ та згідно з низкою міжнародних конвенцій та угод щодо протидії корупції, міжнародній злочинності, відмиванню «брудних» грошей, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, до яких приєдналась Україна. У зв'язку з цим підвищеної уваги потребують питання рефор-

¹ Дунаєва Т. Є. Європейський досвід реформування судових та правоохоронних органів. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. ІВПЗ НАПрН України. Вип. 20. Х.: Право, 2010. С. 226; Концепція реформування кримінальної юстиції в Україні / Затв. Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 15 лютого 2008 р. № 311. *Офіційний вісник Президента України*. 2008. № 12. Ст. 486.

мування системи судових і правоохоронних органів, зокрема, Генеральної прокуратури України, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України тощо.

Метою статті є визначення спеціалізованих суб'єктів протидії корупції в Україні та дослідження напрямів їх діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою створення цілісної, внутрішньо узгодженої системи протидії корупції в Україні до законів, що регулюють діяльність правоохоронних органів, були внесені зміни, що послуговували нормативним забезпеченням діяльності низки нових суб'єктів такої діяльності.

Законом України від 14 жовтня 2014 р. утворено Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ)², яке здійснює оперативно-розшукові заходи, здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, вживає заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, та здійснює іншу передбачену законом діяльність.

Станом на 31 грудня 2017 р. детективи НАБУ проводять досудове розслідування у 489 кримінальних справах. Сума збитків від злочинів, які розслідують детективи НАБУ, склала 153,3 млрд. грн., з них відшкодовано 253,3 млн. грн., попереджено розкрадання 2,25 млрд. грн.; 131,6 млн. грн. становили кошти, стягнуті за рішенням суду. Детективами оголошено 149 повідомлень про підозру та винесено обвинувальних актів стосовно 165 осіб, 107 справ скеровані до суду, обвинувальні вирoki винесені стосовно 19 осіб. У той же час з-поміж 107 справ, направлених НАБУ та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП) до суду, 42 справи перебувають на стадії розгляду, щодо 38 – судовий розгляд не

² Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. Відом. Верхов. Ради України. 2014. № 47. Ст. 2051.

розпочато, рішення прийняті у 27, законної сили набули 18 обвинувальних вироків, у яких розмір предмета злочинів – 4,05 млрд. грн. Судовий розгляд не розпочато у третині справ, в яких детективи НАБУ завершили досудове розслідування, а прокурори САП направили обвинувальний акт до судових органів³. Це свідчить про неефективність роботи судів та необхідність створення окремої інституції для пришвидшення розгляду антикорупційних проваджень.

Саме правоохоронна і судова системи покликані захищати права людини та надбання демократії цивілізованої держави. Проте реформування судових і правоохоронних органів залежить не лише від концептуального та нормативно-правового забезпечення їх діяльності. Реформуючи ці системи, потрібно розв'язати низку нагальних проблем, зокрема: зменшити корупцію у судових і правоохоронних органах та їх комерціалізацію, запобігти впливу та втручання в їх діяльність кримінальних і бізнесових структур; забезпечити прозорість діяльності усієї вертикалі правоохоронних органів для громадських інституцій; скоротити чисельність працівників правоохоронних органів з метою підвищення ефективності їх діяльності та рівня матеріального забезпечення; розробити механізм цивільного демократичного контролю за діяльністю правоохоронних органів (це забезпечить парламентський контроль та участь у призначеннях і звільненнях керівників правоохоронної системи, а також їх звітність). Зменшенню рівня корупції сприятиме і реструктуризоване бюджетне планування, а також постійне фінансування судових і правоохоронних органів у повному обсязі⁴.

На думку міжнародних експертів, зневіра в спроможності традиційного механізму правосуддя належним чином зменшити рівень корупційних

³ Звіт про діяльність Національного антикорупційного бюро України за II півріччя 2017 р. *Національне антикорупційне бюро України*. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit_ii_pivrichchya.pdf (дата звернення: 31.03.2018).

⁴ Дунаєва Т. С. Європейський досвід реформування судових і правоохоронних органів. *Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи*: матеріали наук.-практ. конф., 14 травня 2010 р., м. Харків / ред. колегія: В. В. Сташис (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Одиссей, 2010. С. 434.

правопорушень спонукає багато країн створити спеціалізовані антикорупційні установи. Антикорупційні відомства (агентства, установи, органи), до функцій яких належить ведення розслідування та/або переслідування, набувають все більшого значення. Як ознака національної стратегії антикорупційної реформи судова спеціалізація стає найпоширенішою, тому що швидкий та ефективний розгляд справ про корупцію є одним із чинників, який свідчить про ефективну протидію корупції в країні. Слід зазначити, що в умовах сьогодення йде експертне обговорення щодо доцільності створення Спеціалізованого антикорупційного суду в Україні⁵. На нашу думку, такий крок завершить вертикаль спеціалізованих органів, призначених протидіяти цьому явищу.

За результатами опитування українських респондентів експерти GRECO (Групи держав проти корупції) зазначили, що НАБУ та САП розслідували й ініціювали притягнення до відповідальності низки топ-корупціонерів, але процес зупинився на рівні судів. Після березня 2014 р. жоден високопосадовець (державні службовці, які займають посади державної служби категорії «А» тощо) досі не був засуджений за корупційний злочин. На думку GRECO, створення антикорупційних спеціалізованих судів є винятковим кроком і тимчасовим (запроваджується на особливий період), який в Україні зробити доцільно. Як наголошують експерти, важливо забезпечити, щоб спеціалізовані судді для розгляду корупційних справ високопосадовців обирались прозоро та були захищені від зовнішнього впливу. Поточний четвертий раунд оцінювання (антикорупційного моніторингу) GRECO, що триває з 1 січня 2012 р., присвячено питанням запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів. На переконання західних партнерів України, діяльність спеціалізованих суб'єктів протидії корупції, наприклад, такого відомства, як

⁵ Стівенсон М. К., Шютте С. А. Спеціалізовані антикорупційні суди. Порівняльний аналіз. *Anti-corruption resource centre*. U4 ISSUE. Лютий 2017, № 5. С. 26.

НАБУ, не буде ефективною, якщо не створити в Україні антикорупційних судів⁶. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено Вищий антикорупційний суд (ст. 31)⁷. На нашу думку, суттєвим кроком з мінімізації корупційної злочинності в Україні є посилення гарантій незалежності суддів.

Важливим суб'єктом запобігання корупції є САП. Згідно з п. 3 Положення про САП Генеральної прокуратури України, затвердженого наказом Генеральної прокуратури України від 12 квітня 2016 р. № 149, до її основних завдань та функцій належать: здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування НАБУ; виконання вимог закону під час приймання, реєстрації, розгляду та вирішення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, своєчасне внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування НАБУ кримінальних правопорушень та оскарження незаконних судових рішень на стадії досудового розслідування і судового розгляду; здійснення у межах реалізації функцій САП міжнародного співробітництва та інші повноваження⁸. Органи прокуратури як суб'єкти протидії організованій злочинності та корупції мають вагомий статус у запобіганні цим видам злочинності майже в усіх європейських країнах.

Крім НАБУ і САП, до спеціалізованих суб'єктів запобігання корупції належить Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), яке забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику. До повноважень Національного агентства належать проведення аналізу стану

⁶ НАБУ: група GRECO рекомендує створити антикорупційні суди в Україні. *Радіо Свобода* [10 серпня 2017 р.; 11:03]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28669006.html> (дата звернення: 05.03.2018).

⁷ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

⁸ Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України: Наказ Генеральної прокуратури України від 12 квітня 2016 р. № 149. *Генеральна прокуратура України*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=198845 (дата звернення: 05.03.2018).

запобігання та протидії корупції в Україні, здійснення моніторингу та контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб, здійснення контролю та перевірки декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зберігання та оприлюднення таких декларацій, проведення моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; здійснення у порядку та в межах, визначених законом, державного контролю за дотриманням встановлених законом обмежень щодо фінансування політичних партій та інші повноваження. Оцінюючи важливість НАЗК як суб'єкта запобігання корупційних правопорушень GRECO закликає Україну гарантувати незалежність НАЗК⁹. GRECO також підкреслює важливість координації між НАЗК та Центральною виборчою комісією щодо забезпечення ефективного моніторингу партійного фінансування та виборчих кампаній¹⁰.

До суб'єктів протидії корупційним правопорушенням належить і Служба безпеки України (далі – СБУ). Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» до завдань служби також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України¹¹. Разом із тим проведений системний аналіз функцій таких державних органів, як СБУ і НАБУ, свідчить про часткове дублювання їх завдань та повноважень. З одного боку, монополія на ро-

⁹ Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/> (дата звернення: 05.03.2018).

¹⁰ GRECO: Україна має ефективно впровадити антикорупційні закони. *Європейська правда* [25 липня 2017 р.; 13:26]. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/07/25/7068981/> (дата звернення: 05.03.2018).

¹¹ Про Службу безпеки України: Закон України від 7 липня 1992 р. № 2229-ХІІ. *Відом. Верхов. Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

зслідування корупційних злочинів та зловживань може створити корупційні ризики, з іншого, – дублювання функцій може негативно позначитись на ефективності їх діяльності.

Новостворене *Державне бюро розслідувань* (далі – ДБР) буде вирішувати завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування (ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань»):

- 1) злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої – третьої категорій посад державної служби, судьями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів НАБУ;
- 2) злочинів, вчинених службовими особами НАБУ, заступником Генерального прокурора – керівником САП або іншими прокурорами САП, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю НАБУ¹². На цей час ДБР ще не розпочало свою роботу, оскільки призначений лише директор, його перший заступник та заступники.

З урахуванням рекомендацій експертів в нашій державі нещодавно було створене *Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів* (далі – Агентство розшуку та менеджменту активів або АРМА), яке також виконує функції спеціалізованого суб'єкта протидії корупції. Основними напрямками його діяльності є виявлення, розшук та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, формування та реалізація державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами; надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги слідчим, детективам, прокурорам та суддям з питань, пов'язаних із виявленням,

¹² Про державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.

розшуком, проведенням оцінки та управління активами; формування та ведення Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, міжнародне співробітництво із зазначених питань та ін.¹³.

Останнім часом у державі активно обговорюються питання про створення нового спеціального державного органу з протидії корупції і злочинності у сфері економіки – *Служби фінансових розслідувань* (далі – СФР). Відповідно до законопроекту «Про СФР» в Україні створюється державний правоохоронний орган зі спеціальним статусом, який має замінити Податкову міліцію. Серед функцій фінансової поліції буде і боротьба з відмиванням доходів та корупцією¹⁴. На нашу думку, створення і функціонування СФР доцільно прискорити, оскільки цей орган має такі ж повноваження, що й податкова міліція і вони не притаманні іншим державним органам.

Спеціалізовані суб'єкти протидії корупції здійснюють міжнародне співробітництво з Інтерполом¹⁵ та Європолем (Європейське поліцейське відомство)¹⁶. Підписання Україною у м. Гаазі (Нідерланди) 14 грудня 2016 р. Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне і стратегічне співробітництво (набула чинності 12 липня 2017 р.)¹⁷ дозволить істотно розширити формат співпраці, зокрема, активізувати обмін оперативною інформацією в рамках кримінальних проваджень та створення

¹³ Про АРМА: основні напрямки діяльності. *Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів* URL: <https://arma.gov.ua/areas-of-activity> (дата звернення: 05.03.2018).

¹⁴ Кабмін схвалив законопроект про службу фінансових розслідувань. *Економічна правда* [22 березня 2017 р.; 14:14]. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/03/22/622940/> (дата звернення: 05.03.2018).

¹⁵ Про національне Центральне бюро Інтерполу: постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 р. № 220. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=220-93-%EF&p=1309939222309358> (дата звернення: 05.03.2018).

¹⁶ Шостко О. Нові європейські ініціативи. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 2(53). С. 217.

¹⁷ Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво: Закон України від 12 липня 2017 р. № 2129-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2017. № 33. Ст. 361.

можливостей для спільних заходів із розслідування злочинів та пошуку осіб, причетних до скоєння злочинів; здійснювати обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, брати участь у навчальних заходах, а також надавати консультації та підтримку в рамках кримінальних проваджень.

Недосконалість внутрішнього законодавства, міжвідомче розмежування державних органів, проблеми національного суверенітету, корпоративні інтєреси й банківська таємниця, низький рівень взаємодії українських правоохоронців із зарубіжними партнерами, зволікання в отриманні оперативної інформації від зарубіжних правоохоронних органів є причинами недостатньо ефективної роботи правоохоронних органів у сфері протидії корупції в Україні¹⁸.

Головною складовою протидії поширенню корупції є зміцнення інституту державної служби. На нашу думку, для стабілізації становища в органах державної влади й місцевого самоврядування доцільно вжити такі спеціально-кримінологічні заходи запобігання корупційним діям: під жорсткий соціальний контроль необхідно поставити не лише центральні органи управління, а й їхні структурні підрозділи, функції, повноваження, порядок роботи тощо. Особливою незахищеністю перед проявами корупції вирізняються нові структури влади, в яких внутрішні механізми блокування проявів корупції слабкі або навіть зовсім відсутні. У такій ситуації контроль має супроводжуватися ще й організаційною підтримкою; робота службових осіб має бути відкрита або прозора через систему обов'язкових звітів, інформування та спілкування, зокрема через засоби масової інформації; необхідно визначити перелік посад, які потенційно найбільше можуть зазнати корозії хабарництва, протекціонізму, незаконного лобізму та інших

¹⁸ Дунаєва Т. Є. Правове регулювання діяльності правоохоронних структур попередження службової недбалості та корупції відповідно до законодавства країн ЄС та України. *Матеріали наукових семінарів та «круглих столів», проведених Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого спільно з Академією правових наук України в рамках Фестивалю науки 15–16 травня 2007 року* / Упорядн. А. П. Гетьман, О. В. Петришин. Харків: Право, 2007. С. 186.

проявів корупції. Слід максимально розвантажити ці посади від таких розпорядчих функцій, які можна здійснити через інші механізми і структури. Поведінка державного службовця має демонструвати, що він не терпить будь-яких проявів корупції, відхиляє пропозиції про незаконні послуги, чітко розмежовує службу і приватне життя, за найменших ознак корумпованої поведінки інформує свого керівника або державний орган вищого рівня. Державний службовець зобов'язаний декларувати свої доходи та доходи своєї сім'ї в порядку та у строки, визначені законодавством України; ретельно виконувати свої громадянські обов'язки, у тому числі фінансові зобов'язання в порядку і розмірах, установлених законом¹⁹. Нагляд за дотриманням держслужбовцями норм закону мають здійснювати спеціалізовані суб'єкти протидії корупції.

Висновки. Отже, до спеціалізованих суб'єктів протидії корупції в Україні належать: НАБУ, САП, НАЗК, АРМА та Спеціалізований антикорупційний суд, який планується створити наразі. Одним із напрямів діяльності СБУ, а в майбутньому ДБР і СФР є протидія корупційним злочинам. Для ефективної діяльності цих органів необхідно забезпечити: активізацію й ефективне застосування заходів запобігання корупційним правопорушенням, мінімізацію некомпетентності і непрофесіоналізму у діяльності співробітників правоохоронних органів і суду, наявність належного фінансового, матеріально-технічного та іншого ресурсного забезпечення функціонування спеціалізованих суб'єктів протидії корупції, наявність чіткого й узгодженого правового регулювання їх діяльності. Проведений аналіз доводить, що доцільно створити у структурі державних спеціалізованих органів у сфері протидії корупції Спеціалізований антикорупційний суд України, пришвидшити початок роботи ДБР та СФР.

¹⁹ Дунаєва Т. Є. Службова недбалість: проблема запобігання. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ, 2007. № 17. С. 329–330.

Список використаних джерел

1. GRECO: Україна має ефективно впровадити антикорупційні закони. *Європейська правда* [25 липня 2017 р.; 13:26]. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/07/25/7068981/> (дата звернення: 05.03.2018).
2. Дунаєва Т. Є. Службова недбалість: проблема запобігання. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ, 2007. № 17. С. 325–331.
3. Дунаєва Т. Є. Правове регулювання діяльності правоохоронних структур попередження службової недбалості та корупції відповідно до законодавства країн ЄС та України. *Матеріали наукових семінарів та «круглих столів», проведених Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого спільно з Академією правових наук України в рамках Фестивалю науки 15–16 травня 2007 року* / Упорядн. А. П. Гетьман, О. В. Петришин. Харків: Право, 2007. С. 185–187.
4. Дунаєва Т. Є. Європейський досвід реформування судових і правоохоронних органів. *Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи*: матеріали наук.-практ. конф., 14 травня 2010 р., м. Харків / ред. колегія: В. В. Сташис (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Одиссей, 2010. С. 434–435.
5. Дунаєва Т. Є. Європейський досвід реформування судових та правоохоронних органів. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. ІВПЗ НАПрН України. Вип. 20. Харків: Право, 2010. С. 222–230.
6. Звіт про діяльність Національного антикорупційного бюро України за II півріччя 2017 р. *Національне антикорупційне бюро України*. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit_ii_pivrichchya.pdf (дата звернення: 31.03.2018).
7. Кабмін схвалив законопроект про службу фінансових розслідувань. *Економічна правда* [22 березня 2017 р.; 14:14]. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/03/22/622940/> (дата звернення: 05.03.2018).
8. Концепція реформування кримінальної юстиції в Україні / Затв. Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 15 лютого 2008 р. № 311. *Офіційний вісник Президента України*. 2008. № 12. Ст. 486.
9. НАБУ: група GRECO рекомендує створити антикорупційні суди в Україні. *Радіо Свобода* [10 серпня 2017 р.; 11:03]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28669006.html> (дата звернення: 05.03.2018).
10. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/> (дата звернення: 05.03.2018).

11. Про АРМА: основні напрямки діяльності. *Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів* URL: <https://arma.gov.ua/areas-of-activity> (дата звернення: 05.03.2018).

12. Про державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.

13. Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України: Наказ Генеральної прокуратури України від 12 квітня 2016 р. № 149. *Генеральна прокуратура України*. UR: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=198845 (дата звернення: 05.03.2018).

14. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

15. Про національне Центральне бюро Інтерполу: постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 р. № 220. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=220-93-%EF&p=1309939222309358> (дата звернення: 05.03.2018).

16. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво: Закон України від 12 липня 2017 р. № 2129-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2017. № 33. Ст. 361.

17. Про Службу безпеки України: Закон України від 7 липня 1992 р. № 2229-XII. *Відом. Верхов. Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

18. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

19. Стівенсон М. К., Шютте С. А. Спеціалізовані антикорупційні суди. Порівняльний аналіз. *Anti-corruption resource centre*. U4 ISSUE. Лютий 2017, № 5. 32 с.

20. Шостко О. Нові європейські ініціативи. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 2(53). С. 212–221.

Дунаева Т. Е. Специализированные субъекты противодействия коррупции в Украине и их роль в минимизации коррупционной преступности

В статье охарактеризованы специализированные субъекты противодействия коррупции в Украине и исследована их роль в минимизации уровня коррупционной преступности. Сделан вывод о том, что к указанным субъектам принадлежат: НАБУ, САП, НАЗК, АРМА, а также Специализированный антикоррупционный суд, который сейчас планируется создать. Одним из направлений деятельности СБУ, а в будущем ГБР и СФР является противодействие коррупционным преступлениям. Для эффективной деятельности этих органов необходимо обеспечить: активизацию и эффективное применение мер

предупреждения коррупционных правонарушений, минимизацию некомпетентности и непрофессионализма в деятельности сотрудников правоохранительных органов и суда, надлежащее финансовое, материально-техническое и иное ресурсное обеспечение функционирования специализированных субъектов противодействия коррупции, четкое и согласованное правовое регулирование их деятельности. Проведенный анализ показывает, что в структуре государственных специализированных органов в сфере противодействия коррупции целесообразно создать Специализированный антикоррупционный суд Украины, ускорить начало работы ГБР и СФР.

Ключевые слова: *коррупция, противодействие коррупции, специализированные субъекты противодействия коррупции.*

Dunaieva T. E. The specialized subjects of anti-corruption in ukraine and their role in minimizing the level of corruption criminality

In the article the specialized subjects of anti-corruption in Ukraine are described and their role in minimization of the level of corruption criminality is researched. It is concluded that to the indicated subjects belong: National anti-corruption bureau of Ukraine, Specialized anti-corruption Prosecutor's Office, National agency on corruption prevention, National agency of Ukraine for finding, tracing and management of assets derived from corruption and other crimes and also the Specialized anticorruption court that it is planned to create now. One of directions of activity of Security Service of Ukraine, and in the future State bureau of investigations and Financial investigation Service is counteraction to the corruption crimes. For the effective operation of these bodies it is necessary to ensure: the activation and effective application of measures to prevent corrupt practices, minimizing incompetence and lack of professionalism in the activities of law enforcement officials and the courts, proper financial, material and other resources for operation of subjects of anti-corruption, clear and harmonized legal regulation their activities. The analysis shows that in the structure of state specialized agencies in the sphere of counteraction to corruption, it is expedient to create the Specialized Anti-Corruption Court of Ukraine, to speed up the start of the work of the State bureau of investigations and Financial investigation Service.

Key words: *corruption, counteraction to corruption, specialized subjects of anti-corruption, judicial and law-enforcement agencies.*

УДК 351.741:343.97(477)+314.151.3-054.73

Ю. М. Тарасенко,

аспірант Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук
України

СТАН ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АНКЕТУВАННЯ СПІВРОБІТНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ)

У статті з позиції кримінологічної науки аналізується думка співробітників Національної поліції стосовно злочинності внутрішньо переміщених осіб. Вказано на проблеми, з якими стикаються поліцейські під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, суб'єктом вчинення яких є внутрішньо переміщені особи. Запропоновано напрями покращення роботи Національної поліції, суду, органів виконавчої влади стосовно запобігання злочинності внутрішньо переміщених осіб в Україні та вдосконалення проведення досудового розслідування.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, Національна поліція, анкетування, кримінальне правопорушення, досудове розслідування.

Постановка проблеми. А. М. Геррі, А. Кетле, Маурі та Полетті свого часу зробили революцію у кримінології, використавши під час проведення своїх досліджень статистичні дані. А. Кетле дійшов висновку, що злочин – не механічна сума випадкових діянь. Там, де на перший погляд все залежить лише від рішення лихої людини, виявляється дія якихось прихованих сил. Учений встановив, що майже всі явища у суспільстві взаємопов'язані й взаємообумовлені. Стабільність соціальних умов обумовлює стабільність і соціальних процесів. На переконання дослідника, немає сумніву, що достатньо було б змінити причини, які керують нашою соціальною системою, щоб змінилися також негативні результати, що можна зустріти в літописах вбивств та самогубств... для змін треба діяти на маси, а не на окремих осіб. Наскільки реформи корисні і позитивні, покаже нам майбутня статистика¹.

¹ Иншаков С. М. Зарубежная криминология: учеб. пособие для вузов, 2-е изд., М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. С. 26, 27, 28.

У 2013 р. Україну сколихнула Революція гідності. Після вказаної події перед нашим суспільством постали нові життєві виклики. Російська Федерація, ігноруючи норми міжнародного права, порушила територіальну цілісність та суверенітет України. Нашій державі у відповідь довелося захищати свій східний кордон, приймати внутрішньо переміщених осіб та проводити реформи з метою інтеграції України до сучасної розвиненої світової спільноти.

Вищезазначені процеси беззаперечно вплинули на повсякденне життя громадян України, а також на звичну нам картину злочинності. Так, починаючи з 2013 р. зросла кількість злочинів, вчинених проти основ національної безпеки та проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів). У державі збільшилися в рази нелегальний обіг зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. І. О. Кисельов зазначає, що для того, щоб зрозуміти реальний масштаб погіршення ситуації, необхідно поглянути на питому вагу тяжких злочинів в загальній структурі злочинності. Якщо у 2013 р. було зареєстровано 563560 злочинів, з яких 156131 були тяжкі, їх питома вага сягала 27,7 % від загальної кількості, що, до речі, вже досить тривожний показник. З огляду на статистичні дані 2017 р., протягом якого було зареєстровано 523911 злочинів (тобто менше, ніж у 2013 р.), з яких 198074 злочини були тяжкими, їх питома вага складає 37,8 %. Наведені дані лише в загальному вигляді демонструють якісно негативні зміни, які відбулися протягом останніх п'яти років у структурі та характері злочинності². І вся ця зміна показників злочинності відбувається на фоні реформування правоохоронної системи, судової влади та адвокатури.

У 2014 р. було прийнято нові Закони України «Про прокуратуру», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про запобігання корупції»; у 2015 р. – Закони України «Про національну поліцію», «Про Націона-

² Кисельов І. О. Сучасні тенденції злочинності в Україні. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 256.

льне агентство з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», «Про Державне бюро розслідувань»; у 2016 р. було знову прийнято новий Закон стосовно функціонування судової системи – «Про судоустрій та статус суддів». Також зазначимо, що під реформування наразі підпадають і органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади, які є суб'єктами правовідносин стосовно внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО).

Отже, про стабільність соціальних умов і процесів ми можемо згадувати лише в рамках історії. Тепер перед кримінологами постає нове завдання – дослідження нових причин і умов вчинення злочинів, аналіз характеру злочинних діянь, особи злочинця. Наприклад, з'явилася нова недосліджена категорія правопорушників у кримінології – ВПО.

У 2016–2017 рр. нами було проведено опитування громадської думки (безпосередньо та через мережу Інтернет) стосовно злочинності внутрішньо переміщених осіб у містах концентрації ВПО (переселенців). Результат опитування громадської думки вказав на те, що злочинність ВПО (переселенців) факт не надуманий. Також у більшості випадків респонденти погодилися з тим, що внутрішнє переміщення сприяло погіршенню криміногенної обстановки та багато респондентів знають про кримінальні правопорушення, суб'єктами вчинення яких були ВПО (переселенці). У подальшому для отримання об'єктивних висновків стосовно злочинності ВПО виявилось необхідним проведення анкетування серед співробітників провідного правоохоронного органу України по боротьбі зі злочинністю – Національної поліції (в областях концентрації ВПО (переселенців)), з метою вивчення ставлення співробітників Національної поліції до проблеми злочинності ВПО.

Аналіз останніх досліджень. Проблематику правового статусу внутрішньо переміщених осіб досліджували багато сучасних вчених, зокрема Г. О. Христова, Ж. В. Лук'яненко, О. О. Первомайський, Т. А. Гришина,

Л. С. Нецька, Б. В. Бабін, В. Ф. Нестерович, О. Я. Рогач, М. В. Менжул, С. О. Белікова, Н. С. Наулік та багато інших.

З позиції кримінологічної науки у 2016 р. на проблемі внутрішнього переміщення загострила увагу В. С. Батиргарєєва та у 2017 р. В. М. Бесчастний. Однак у сучасній кримінології проблемами вчинення злочинів ВПО українські вчені комплексно не займалися. Тому виявляється актуальним продовжувати дослідження такої проблеми в Україні, зважаючи на досвід роботи співробітників Національної поліції.

Метою статті є оприлюднення результатів анкетування співробітників Національної поліції стосовно злочинності ВПО.

Основний зміст. Соціологічні та статистичні методи дослідження є різновидом окремо наукових методів кримінологічних досліджень. До соціологічних методів належать опитування у вигляді анкетування та інтерв'ювання. Анкетування або анкетне опитування є ефективним і широко використовуваним у кримінології методом одержання даних. Зважаючи на відсутність до 2017 р. офіційної статистичної інформації від правоохоронних органів стосовно злочинності ВПО, дані про злочинність внутрішньо переміщених осіб формувалися на основі масиву інформації, яка була зібрана та проаналізована нами у 2017 р. шляхом проведення масштабного анкетування працівників Національної поліції в областях найбільшої концентрації ВПО, а саме: у неокупованій частині Донецької області, неокупованій частині Луганської області, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській, Одеській, Полтавській, Київській областях, а також у м. Київ. Для більшої об'єктивності отримання даних анкетування було проведено також у Львівській, Черкаській та Чернігівській областях, до яких перемістилась менша кількість ВПО у порівнянні з вищезазначеними областями.

Згідно з даними Міністерства соціальної політики, за період з 2014 до початку 2017 рр. найбільша кількість ВПО перемістилась до: підконтрольної частини Донецької області (567023 особи), підконтрольної частини Лугансь-

кої області (292764 особи), Харківської області (192179 осіб), міста Київ (154101 особа), Запорізької області (98797 осіб), Дніпропетровської області (76986 осіб), Київської області (56381 особа), Одеської області (42013 осіб), Полтавської області (29765 осіб); Черкаської області (13899 осіб), Львівської області (12016 осіб) та Чернігівської області (9585 осіб)³.

Тож проаналізуємо отримані нами відповіді від співробітників Національної поліції.

Загалом нами було оброблено 837 анкет співробітників Національної поліції. В анкетуванні взяли участь 406 слідчих, 206 оперативних працівників карного розшуку, 170 дільничних офіцерів поліції, 29 інспекторів сектору регування патрульної поліції, 3 техника-криміналіста та 23 особи з керівного складу Національної поліції. Похибка отриманих результатів становить 1,5 %⁴.

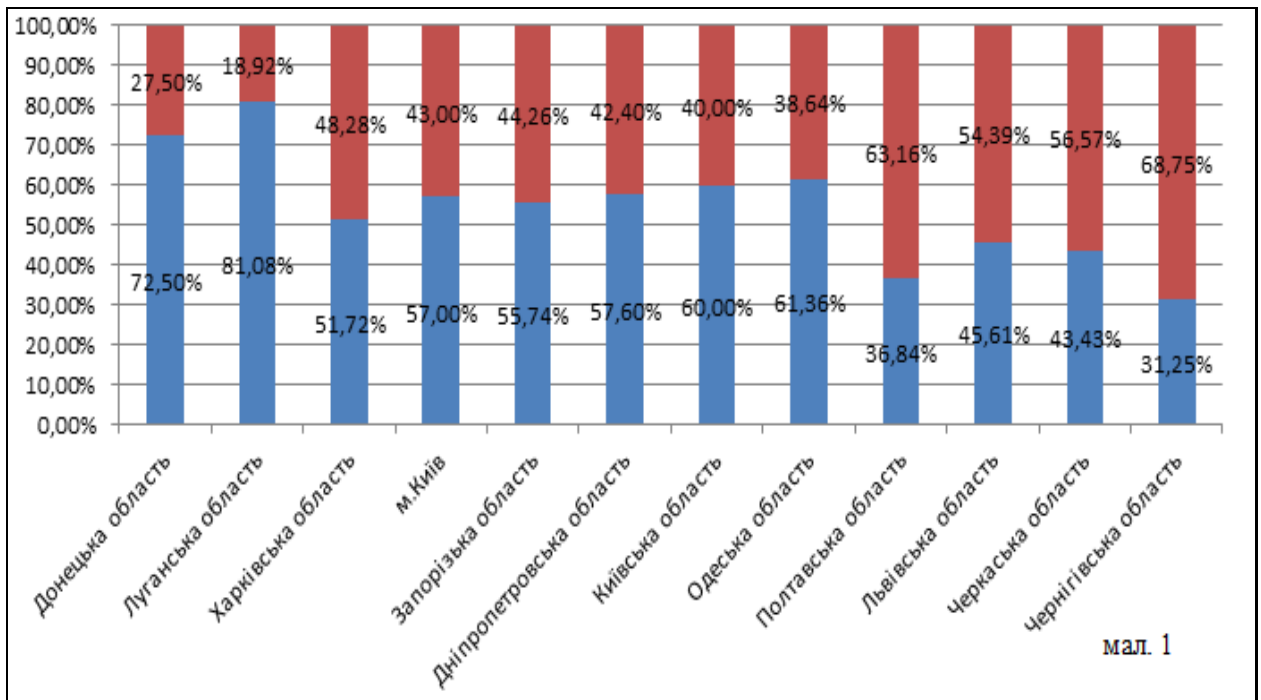
Досвід роботи респондентів у правоохоронній сфері загалом по Україні становив: до 5 років – 34 %; від 5 до 10 років – 31 %; понад 10 років – 35 %.

На запитання чи стикаються у своїй професійній діяльності співробітники Національної поліції з категорією правопорушників зі статусом «внутрішньо переміщена особа» було отримано такі результати: 1) з підконтрольної Україною частини Донецької області отримано такі відповіді – 72,50 % поліцейських зазначили, що стикаються з такою категорією та, відповідно, 27,50 % відповіли «ні» на задане питання; 2) з підконтрольної Україною частини Луганської області отримано такі відповіді – 81,08 % поліцейських зазначили, що стикаються з такою категорією та, відповідно, 18,92 % відповіли «ні»; 3) у Харківській області – 51,72 % поліцейських зазначили, що стикаються з такою категорією та, відповідно, 48,28 % відповіли «ні»; 4) у столиці України м. Київ – 57 % поліцейських зазначили, що стикаються з такою категорією та, відповідно, 43 % відповіли «ні»; 5) у Запорізькій області – 55,74 %

³ Відповідь Міністерства соціальної політики України від 21 березня 2017 р. № 34/о/208-17/221.

⁴ Лунеев В. В. Юридическая статистика. URL: <http://www.vuzlib.su/beta3/html/1/19309/19339/> (дата звернення: 12.03.2018).

поліцейських зазначили, що стикаються з такою категорією та, відповідно, 44,26 % відповіли «ні»; 6) у Дніпропетровській області – 57,6 % поліцейських зазначили, що стикаються з такою категорією та, відповідно, 42,4 % відповіли «ні»; 7) у Київській області – 60 % поліцейських зазначили, що стикаються з такою категорією та, відповідно, 40 % відповіли «ні»; 8) в Одеській області – 61,36 % поліцейських зазначили, що стикаються з такою категорією та, відповідно, 38,64 % відповіли «ні»; 9) у Полтавській області – 36,84 % поліцейських зазначили, що стикаються з такою категорією та, відповідно, 63,16 % відповіли «ні»; 10) у Львівській області – 45,61 % поліцейських зазначили, що стикаються з такою категорією та, відповідно, 54,39 % відповіли «ні»; 11) у Черкаській області – 43,43 % поліцейських зазначили, що стикаються з такою категорією та, відповідно, 56,57 % відповіли «ні»; 12) у Чернігівській області – 31,25 % поліцейських зазначили, що стикаються з такою категорією та, відповідно, 68,75 % відповіли «ні». Результати відображені у діаграмі (мал. 1).

Потім поліцейським пропонувалося письмово відповісти на відкрите запитання: «Як впливає процес внутрішнього переміщення на криміногенну обстановку в державі?». Нами було отримано такі відповіді:

- процеси внутрішнього переміщення вплинули на злочинність, оскільки в окупованих областях рівень злочинності був найбільшим;
- по Донецькій області зросла кількість адміністративних та кримінальних правопорушень, зросла кількість повідомлень по лінії «102»;
- на території Харківської області процес внутрішнього переміщення загострив конфліктність громадян на тлі політичних, національних, мовних тощо причин;
- у Запорізькій області активізувалася діяльність організованих злочинних груп, такі групи складаються із місцевих громадян та переселенців;
- до Дніпропетровської області перемістилась велика кількість осіб із антисоціальними установками; з моменту внутрішнього переміщення зросла кількість вчинених злочинів на Дніпропетровщині, злочинці-ВПО провозять із собою зброю та наркотики;
- збільшення кількості населення тягне за собою збільшення кількості злочинів;
- стрімко зросла корислива злочинність;
- із числа ВПО перемістились особи, які не вміють адаптуватися до нових умов життя, деякі з них вчиняють злочини;
- у більшості випадків перемістились колишні злочинці, які принципово не працюють і продовжують вчиняти злочини на новій для них території;
- слабке матеріальне забезпечення, відсутність власного житла, відсутність роботи можуть спонукати ВПО вчинити кримінальне правопорушення на мирній території;
- зміна умов звичайного способу життя спонукає людину шукати нові джерела доходу, інколи джерелом доходу стає вчинення злочинів;

– у ВПО, які вчинили кримінальне правопорушення, є можливість повернутися на окуповану територію з метою уникнення кримінальної відповідальності;

– внутрішнє переміщення потребує асигнувань на утримання ВПО з боку держави, така обставина сприяє зловживанням при використанні бюджетних коштів на кожному рівні розпорядників.

Потім поліцейським пропонувалося охарактеризувати ВПО, які вчинили кримінальне правопорушення. Узагальнюючи дані по всіх областях, ми отримали такі результати: 6 % зазначили, що ВПО, які вчинили кримінальне правопорушення, є достатньо освіченими, толерантними громадянами, які заповзято намагаються закріпитися на новому місці; наполегливо працюють та підтримують українські цінності, є порядними та прагнуть своїми силами досягти успіху; 40 % зазначили, що ВПО, які вчинили кримінальне правопорушення є пасивно налаштованими до всього, не мають бажання працювати, ведуть здебільшого паразитарний спосіб життя, переслідують лише особисті інтереси; 24 % зазначили, що ВПО, які вчинили кримінальне правопорушення, озлоблені на державу та всіх оточуючих громадян, мають установку в поведінці, сформульовану за принципом «мені всі винні», у таких осіб немає бажання працювати, вони нетерпимі до державної політики, нехтують законодавством і негативно налаштовують до себе оточуючих; 30 % зазначили, що ВПО, які вчинили кримінальне правопорушення, є жертвами обставин, внаслідок ведення бойових дій їм довелося покинути своє місце проживання і вчитися виживати у нових умовах.

У подальшому поліцейським пропонувалося письмово відповісти на відкрите запитання: «З якими труднощами Ви стикалися під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених внутрішньо переміщеними особами?». Поліцейські вказали на такі проблеми:

– відсутність у ВПО документів;

– складнощі із виявленням місця знаходження, проживання ВПО; відсутність у ВПО місця реєстрації; складнощі з викликом та приводом ВПО до відділів Національної поліції, прокуратури та суду; складнощі зі збором даних, що характеризують особу, адже необхідні відомості на таких осіб зберігаються на окупованій території (наприклад, інформація щодо обліку ВПО у наркодиспансерах та психдиспансерах); відсутність інформації за попередніми вироками стосовно ВПО;

– повернення ВПО на окуповану територію з метою уникнення покарання; проблеми із застосуванням запобіжних заходів. Ефективність лише одного запобіжного заходу – тримання під вартою, оскільки є ризик, що особа може повернутися на окуповану територію;

– мовний бар'єр;

– агресивне ставлення до поліції;

– складнощі із встановленням наявності майна.

Оскільки статистичні дані стосовно вчинення злочинів ВПО до Єдиного реєстру досудових розслідувань почали вносити лише з 2017 р., то працівникам поліції було задано запитання: «Зважаючи на Ваш практичний досвід, зазначте, будь ласка, які види злочинів найчастіше вчиняють внутрішньо переміщені особи?». Було отримано такі відповіді: а) злочини проти основ національної безпеки – 3 %; б) злочини проти життя та здоров'я особи – 15 %; в) злочини проти волі, честі та гідності особи – 4 %; г) злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи – 3 %; д) злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина – 1 %; е) злочини проти власності – 34 %; є) злочини у сфері господарської діяльності – 3 %; ж) злочини проти довкілля – 1 %; з) злочини проти громадської безпеки – 9 %; и) злочини проти безпеки виробництва – 0.5 %; і) злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту – 3 %; ї) злочини проти громадського порядку та моральності – 7 %; й) злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші зло-

чини проти здоров'я населення – 10 %; к) злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації – 1 %; л) злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів – 2 %; м) злочини у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку – 1 %; н) злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг – 0.5 %; о) злочини проти правосуддя – 0.5 %; п) злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) – 0.5 %; р) злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – 1 %.

Далі, поліцейським пропонувалося відповісти на таке запитання: «На Вашу думку, основними причинами вчинення кримінальних правопорушень ВПО є»: а) 28 % зазначили, що основними причинами вчинення кримінальних правопорушень ВПО є проблеми адаптації внутрішньо переміщеної особи на мирній території із вини самої особи (відсутність бажання працювати, ведення паразитарного способу життя, схильність до вчинення кримінальних правопорушень, правовий нігілізм, зловживання алкоголем, психотропними речовинами тощо); б) 14 % зазначили, що основними причинами вчинення кримінальних правопорушень ВПО є проблеми адаптації внутрішньо переміщеної особи на мирній території з вини окремих членів суспільства, у т.ч. посадових осіб (свідоме ігнорування та негативне або навіть вороже ставлення до таких осіб за їх новим місцем проживання, відмова у допомозі з працевлаштуванням, житлом через упереджене ставлення до внутрішньо переміщених осіб тощо); в) 35 % зазначили, що основними причинами вчинення кримінальних правопорушень ВПО стала – нестача матеріальних ресурсів у внутрішньо переміщених осіб, щоб облаштуватися на новому місці проживання, що поставило таку особу у безвихідну ситуацію; г) 17 % вказали на психологічні причини, що виникли в особі внаслідок переміщення та сприя-

ли вчиненню кримінального правопорушення (наприклад, озлобленість на державу через неможливість ефективно захиститись від військової агресії, втрати внаслідок антитерористичної операції своїх близьких, майна та ін.; наявність у внутрішньо переміщеної особи думки, що внаслідок проведення АТО або окупації її населеного пункту «тепер всі мені винні» на мирній території тощо); д) 6 % вказали на неможливість (неспроможність) адаптуватися до укладу життя, світогляду, менталітету, традицій тощо, того чи іншого регіону України, до якого переїхали ВПО.

З метою виявлення схильності у ВПО вчиняти кримінальні правопорушення ще до переміщення на мирну територію, нами було поставлено співробітникам Національної поліції таке запитання: «Вкажіть, у більшості випадків внутрішньо переміщені особи, які вчиняють кримінальні правопорушення, вчиняють їх вперше на мирній території або такі особи вчиняли кримінальні правопорушення ще до моменту внутрішнього переміщення?». 71 % поліцейських зазначили, що ВПО вчиняли кримінальні правопорушення ще до моменту внутрішнього переміщення, та, відповідно, 29 % зазначили, що такі особи вчиняють кримінальні правопорушення вперше.

І, наприкінці, поліцейським пропонувалося висловити свою думку стосовно ефективних заходів запобігання злочинності ВПО в Україні. Нами було отримано такі відповіді: а) слід позбавляти соціальної допомоги тих внутрішньо переміщених осіб, які постійно зловживають своїм правом, а при вчиненні правопорушень такими особами слід мінімально застосовувати пільгові норми Кримінального кодексу України – 20 %; б) необхідно якомога ширше застосовувати пільгові норми Кримінального кодексу України. Також слід гарантувати нормами адміністративного, трудового та іншого законодавства пільгові норми для внутрішньо переміщених осіб, оскільки вони постраждали внаслідок конфлікту та повинні отримати максимальну підтримку від держави – 10 %; в) посилення державою соціально-економічної підтримки внутрішньо переміщених осіб (наприклад, встановлення квоти на робочі

місця, сприяння наданню постійного житла з нормальними умовами проживання, надання інших пільг тощо) – 38 %; г) виховання державою і суспільством у цілому почуття толерантності один до одного – 13 %; д) всебічне посилення у внутрішньо переміщених осіб адаптаційних здібностей до життєвих труднощів (психологічна допомога, будь-які тренінги, курси, створення свого роду асоціацій переселенців тощо) – 19 %.

Висновки. За результатами дослідження можна зробити такі висновки.

1. У неокупованих частинах Донецької та Луганської областей співробітники Національної поліції найбільше стикнулися із проблемою злочинності ВПО. До неокупованої частини Донецької області з 2014 до 2017 рр. перемістилося лише офіційно 567023 особи, і відповідно, 72,5 % поліцейських зазначили, що вони стикалися із ВПО, які вчиняли кримінальні правопорушення. До неокупованої частини Луганської області з 2014 до 2017 рр. перемістилося офіційно 292764 особи і відповідно, 81,08 % поліцейських зазначили, що вони стикалися із ВПО, які вчиняли кримінальні правопорушення. У Запорізькій, Дніпропетровській, Київській, Одеській, Харківській областях та м. Київ більше половини опитаних працівників Національної поліції вказали на те, що вони стикаються з ВПО, які вчинили кримінальні правопорушення. У Черкаській, Полтавській, Львівській та Чернігівській областях менше половини опитаних співробітників Національної поліції зазначили, що стикаються із ВПО, які вчинили кримінальні правопорушення. Знову ж таки, до Полтавської, Львівської, Чернігівської та Черкаської областей перемістилась не досить значна кількість ВПО у порівнянні з іншими областями, в яких проводилося дослідження.

2. Більшість поліцейських охарактеризували ВПО, які вчиняють кримінальні правопорушення, як осіб, що не мають бажання працювати, ведуть здебільшого паразитарний спосіб життя, пасивно налаштовані до українських та європейських цінностей і переслідують лише особисті інтереси.

3. За інформацією від поліцейських, більшість злочинців-ВПО за період з 2014 по 2017 рр. вчинили 34 % злочинів проти власності. Це можна пояснити тим, що особа, яка перемістилась на нове місце проживання, не може забезпечити себе достойним заробітком з об'єктивних та/або суб'єктивних причин.

4. Більшість поліцейських причини вчинення кримінальних правопорушень ВПО вбачають у нестачі матеріальних ресурсів у внутрішньо переміщених осіб. Також 71 % поліцейських зазначили, що ВПО, які вчинили кримінальне правопорушення на мирній території, до окупації вже вчиняли кримінальні правопорушення. Тобто підтверджується теза стосовно того, що особи, які мали антисоціальну поведінку та були схильні до вчинення кримінальних правопорушень, не змінили своєї поведінки, перемістившись після збройної агресії на мирну територію.

5. Найефективніший засіб запобігання злочинності ВПО поліцейські вбачають у посиленні державою соціально-економічної підтримки внутрішньо переміщених осіб (наприклад, встановлення квоти на робочі місця, сприяння наданню постійного житла з нормальними умовами проживання, надання інших пільг тощо).

6. Підбиваючи підсумки дослідження, наведемо практичні рекомендації стосовно проблем, з якими стикаються поліцейські, коли суб'єктом вчинення злочину є ВПО. Перша група проблем – відсутність конкретних документів (паспорта, документів, які характеризують особу, інформації щодо попередніх вироків, інформації стосовно наявності майна). На нашу думку, у профільних органів має бути удосконалена система електронних реєстрів інформації стосовно кожного суб'єкта правовідносин, які належать до їх правового регулювання. Приклади того, що інформація була втрачена, мають послугувати уроком на майбутнє й уповноважені працівники повинні подбати про збереження дублюючої інформації стосовно документів особи та інформації про неї у загальнодержавних реєстрах. Слід передбачити також

спеціальний доступ, за запитом поліцейських до таких реєстрів задля всебічного, повного та неупередженого проведення досудового розслідування.

Наступною передбачуваною перепорою під час проведення досудового розслідування є проблема мовного бар'єра. Виявляється досить дивним, коли громадянин України, потрапивши під кримінальне переслідування, робить заяву, що він не розуміє державної мови, хоча іноземець або особа без громадянства, які бажають отримати громадянство України, відповідно до Закону України «Про громадянство», мають розуміти державну мову в обсязі, достатньому для спілкування. Отже, для забезпечення прав і свобод громадян України, які за 27 років незалежності не вивчили державну мову (та для можливо інших ситуацій під час проведення досудового розслідування), слід удосконалити діяльність Довідково-інформаційного реєстру перекладачів, трансформувавши його в Державний реєстр перекладачів, який би функціонував по типу центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Метою діяльності такого реєстру додатково стало б забезпечення проведення досудового розслідування у встановлені законом строки, також цей реєстр допоміг би Генеральній прокуратурі України, Міністерству юстиції України у швидкому залученні перекладача за державні кошти під час міжнародного співробітництва. Крім того, ця система стала б додатковою можливістю отримання заробітку для людей з відповідною освітою перекладача.

При виникненні труднощів із виявленням місця проживання, перебування особи, з викликом та приводом Національній поліції слід впроваджувати програми співпраці з місцевим населенням, як у США. Проте такі програми впроваджуватимуться нелегко, адже, наприклад, у США 85 % громадян задоволені роботою поліції та цілком і повністю довіряють їй⁵; натомість Українській реформованій поліції за одним соціологічним опитуваннями довіряють

⁵ Citizens to Police: Let's Work Together. URL: https://www.huffingtonpost.com/jody-weis-/citizens-to-police-lets-w_b_7126788.html (дата звернення: 12.03.2018).

43,5 % громадян, за іншим опитуванням – 22.9 %⁶. Цікавим є також визначення готовності громадян співпрацювати з поліцейськими для розкриття кримінального правопорушення. Результатом запровадження програм співпраці населення США з поліцією стало поінформування громадянами місця перебування розшукуваної або підозрілої особи, обмін інформацією з поліцейськими через мобільні додатки та онлайн-програми. Більше половини громадян США виявили бажання брати участь у програмі допомоги поліцейським. На нашу думку, такі програми полегшують роботу самим поліцейським, окрім того, громадяни, спілкуючись із поліцією, укріплюють порядок на своїй місцевості. Наразі в Україні необхідно насамперед удосконалити роботу дільничних офіцерів поліції, наприклад, займатися підбором кваліфікованих співробітників на певну посаду, забезпечувати в подальшому їх достойним заробітком та кар'єрним зростанням, щоб запобігти відтоку професійних кадрів. Можливо, слід намагатися запроваджувати схожі програми співпраці з громадянами (як у США), але які б ефективно працювали у нашій державі.

Під час обрання запобіжного заходу суддям слід зважати на суспільну небезпечність діяння, яке вчинив підозрюваний-ВПО та розуміти що у такої особи, на відміну від інших, є можливість повернутись на окуповану територію. Соцмережі містять купу варіантів того, як можна переміститись на окуповану територію в обхід блокпостів. У зв'язку з цим правоохоронним та іншим уповноваженим органам слід детально вивчати такі незаконні способи перетину лінії розмежування та перешкоджати і запобігати незаконним переміщенням.

Список використаних джерел

1. Citizens to Police: Let`s Work Together. URL: https://www.huffingtonpost.com/jody-weis-/citizens-to-police-lets-w_b_7126788.html (дата звернення: 12.03.2018).
2. Відповідь Міністерства соціальної політики України від 21 березня 2017 р. № 34/о/208-17/221.

⁶ Примус до реформи: чого домоглася поліція України за два роки роботи. URL: <https://narodna-pravda.ua/2017/08/04/prymus-do-reformy-chogo-domoglasya-politsiya-ukrayiny-za-dva-roky-roboty/> (дата звернення: 12.03.2018).

3. Иншаков С. М. Зарубежная криминология: учеб. пособие для вузов, 2-е изд., М.: ЮНИТИ-ДАНА. Закон и право, 2003. 383 с.

4. Кисельов І. О. Сучасні тенденції злочинності в Україні. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 254–256.

5. Лунеев В. В. Юридическая статистика. URL: <http://www.vuzlib.su/beta3/html/1/19309/19339/> (дата звернення: 12.03.2018).

6. Примус до реформи: чого домоглася поліція України за два роки роботи. URL: <https://narodna-pravda.ua/2017/08/04/prymus-do-reformy-chogo-domoglasya-politsiya-ukrayiny-za-dva-roky-roboty/> (дата звернення: 12.03.2018).

Tarasenko Yu. N. Состояние преступности среди внутренне перемещенных лиц в Украине (на основе материалов анкетирования сотрудников Национальной полиции)

В статье с позиции криминологической науки анализируется отношение сотрудников Национальной полиции к преступности внутренне перемещенных лиц. Акцентировано внимание на проблемах, с которыми сталкиваются полицейские во время проведения досудебного расследования уголовных правонарушений, субъектом совершения которых являются внутренне перемещенные лица. Предложено пути усовершенствования работы Национальной полиции, суда, органов исполнительной власти в отношении предупреждения преступности внутренне перемещенных лиц в Украине и усовершенствования проведения досудебного расследования касательно вышеупомянутых лиц.

Ключевые слова: *внутренне перемещенные лица, Национальная полиция, анкетирование, уголовное правонарушение, досудебное расследование.*

Tarasenko Yu. M. The state of criminal activity among internally displaced persons in Ukraine (based on materials of the National Police questionnaire)

The article analyzes opinions of National Police officers of Ukraine regarding criminal activity of internally displaced persons from criminological science view. It has been pointed out to the problems police face on pre-trial investigation when internally displaced persons are crime offenders. The ways to improve the work of the National Police, courts, executive authorities in preventing criminality of internally displaced persons in Ukraine and improving of pre-trial investigation of the above-mentioned persons were proposed.

Key words: *internally displaced persons, National Police, questionnaires, criminal offenses, pre-trial investigation.*

УДК 347.965

О. О. Шандула,

канд. юрид. наук, доц., доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВА ОСОБИ НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

У науковій статті аналізується нормативна регламентація забезпечення права особи на безоплатну правову допомогу у Республіці Казахстан. Розглядаються поняття, види і суб'єкти надання правової допомоги в Республіці Казахстан, наводиться їх порівняння з українським досвідом. Формулюються пропозиції щодо можливостей запозичення досвіду Республіки Казахстан у сфері надання безоплатної правової допомоги для України.

Ключові слова: *правова допомога, адвокатура, адвокатська діяльність, Республіка Казахстан.*

Актуальність теми дослідження. Створення в Україні дієвої системи безоплатної правової допомоги, яка є принципово новою для нашої держави, вимагає вивчення міжнародних стандартів, кращих світових практик та досвіду окремих іноземних держав у цій сфері. На сьогодні вітчизняні вчені доволі активно досліджують європейський досвід надання безоплатної правової допомоги. У цьому контексті залишається без належної уваги позитивний досвід пострадянських держав з цих питань. У зв'язку із цим набуває актуальності дослідження досвіду Республіки Казахстан у наданні безоплатної правової допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпеченні права особи на правову допомогу була предметом досліджень таких вітчизняних учених, як Н. М. Бакаянова, О. А. Банчук, Т. В. Варфоломеева, Т. Б. Вільчик, С. О. Іваницький, Т. В. Омельченко, О. Г. Яновська та ін. Серед зарубіжних авторів, які розглядали цю проблему, варто відмітити напруження у галузі організації й діяльності адвокатури Р. Давида, М. Молло, К. Штерна, Д. Гарета, Дж. Гороя, В. Бернама, А. Патерсона та ін.

У той же час питання забезпечення права особи на безоплатну правову допомогу у пострадянських країнах було предметом нечисленних наукових публікацій, зокрема С. В. Гончаренка¹, А. М. Присяжненко², Ю. Т. Шрамко³. При цьому досвід Казахстану у цій сфері не був предметом самостійних наукових досліджень.

Мета і завдання дослідження. Метою наукової статті є проведення аналізу забезпечення права особи на безоплатну правову допомогу в Республіці Казахстан, а також вивчення досвіду останньої, який може бути корисним для удосконалення системи безоплатної правової допомоги в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання надання безоплатної правової допомоги в Республіці Казахстан регламентується на конституційному рівні. Згідно з ч. 3 ст. 13 Конституції цієї держави, кожен має право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги. У випадках, передбачених законом, юридична допомога надається безоплатно⁴. Загалом указана норма відповідає змісту положень ч. 1 ст. 59 Конституції України, яка закріпила, що «кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав». Разом із тим необхідно враховувати, що лише в результаті Конституційної реформи щодо правосуддя від 2016 р. в Основному Законі України з'явилася вказівка на те, що правнича допомога має бути професійною, про що ми писали в попередніх публікаціях⁵. Тоді як у Конституції Республіки Казахстан, яка була прийнята майже на рік раніше, ніж Кон-

¹ Гончаренко С. В. Напрями реформування адвокатури у пострадянському просторі. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. Вип. 10. С. 55–62.

² Присяжненко А. М. Конституційно-правова регламентація права на правову допомогу в Україні, країнах СНД і Балтії. *Адвокат*. 2010. № 4. С. 30–38.

³ Шрамко Ю. Т. Законодавче регулювання інституту безоплатної правової допомоги в країнах СНД та Балтії (порівняльний аналіз). *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 232–238.

⁴ Конституція Республіки Казахстан (прийнята на республіканском референдуме 30 августа 1995 года). URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (дата обращения: 28.04.2018).

⁵ Шандула О. О. Роль адвокатури в реалізації права особи на професійну правничу допомогу. *Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр.* Харків: Право, 2017. № 3 (90). С. 110–119.

ституція України, норма про обов'язковий характер саме «кваліфікованої» юридичної допомоги була закріплена одразу.

Аналізуючи нормативну регламентацію вказаних питань, можна зробити висновок, що до 2010-х років законодавець Республіки Казахстан не приділяв належної уваги проблемам практичної реалізації наведених положень Конституції. Проте з часом ситуація у цій сфері почала змінюватися на краще. Зокрема, питання забезпечення громадян юридичною допомогою стали предметом досить детальної уваги у Концепції правової політики Республіки Казахстан на період з 2010 р. до 2020 р., затвердженій Указом Президента Республіки Казахстан від 24 серпня 2009 р. № 858⁶. У п. 3.3 Концепції підкреслювалося, що провідну роль у системі правозахисних інститутів відіграє адвокатура, яка є ядром системи надання громадянам юридичної допомоги. Реалізація громадянами конституційного права на отримання кваліфікованої юридичної допомоги є умовою і гарантією доступу до правосуддя. Механізми реалізації цього права потребують удосконалення, зокрема, система надання юридичної допомоги. Наголошувалося, що передусім необхідно покращити систему надання правової допомоги особам із низьким рівнем доходів. Також необхідно послідовно вирішувати проблему нерівномірності забезпечення адвокатськими послугами у міській і сільській місцевості. Крім того, потребує корекції система адміністрування оплати праці адвокатів, які надають безоплатну юридичну допомогу. Цю систему слід зробити консолідованою і прозорою, що дозволить більш ефективно використовувати бюджетні кошти. Відповідні положення заклали програму дій із реформування системи юридичної допомоги в Республіці Казахстан, яка відбулася в останні роки.

⁶ Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года: Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858. *Казахстан. правда*. 2009. Т. 27. URL: vmo.kst-goо.kz (дата обращения: 28.04.2018).

Так, 3 липня 2013 р. у Республіці Казахстан було прийнято Закон «Про гарантовану державою юридичну допомогу»⁷ (далі – Закон Республіки Казахстан), який врегулював суспільні відносини, що виникають у сфері надання гарантованої державою юридичної допомоги, і визначає правові механізми реалізації прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб при наданні їм гарантованої державою юридичної допомоги. Вказаний Закон визначив гарантовану державою юридичну допомогу як юридичну допомогу, що надається фізичним і юридичним особам, що мають право на її отримання на підставах і в порядку, передбачених законами Республіки Казахстан на безоплатній основі.

Порівнюючи це визначення із тим, яке міститься у п. 1 ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» і передбачає, що безоплатна правова допомога – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел, можна дійти висновку, що вони мають деякі відмінності. По-перше, законодавство Республіки Казахстан передбачає надання «юридичної», а не «правової» допомоги. Хоча ці поняття окремими дослідниками розглядаються як тотожні⁸, проте ми погоджуємось із поглядами тих науковців, які проводять їх розмежування, вказуючи на вузький обсяг поняття «юридична допомога» порівняно з терміном «правова допомога»⁹. Фактично, терміну «юридична допомога» відповідає і закріплене нині в Конституції України поняття «правнича допомога». Тож у перспективі, після приведення Закону України «Про безоплатну правову допомогу» у відповідність до Конституції України, фактично буде й усунуто різницю в обсягах розглядуваних понять у законодавстві України й Казахстану. По-друге, відмінність полягає у тому, що відповідний Закон Республіки Казах-

⁷ О гарантированной государством юридической помощи: Закон Республики Казахстан от 3 июля 2013 года № 122-V. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31414229#pos=0;0 (дата обращения: 28.04.2018).

⁸ Головань І. В. До питання про поняття адвокатської діяльності *Адвокат*. 2012. № 1. С. 12.

⁹ Омельченко Т. В. Законодавче закріплення терміну «правова допомога». *Форум права*. 2012. № 3. С. 501.

стан регламентує надання юридичної допомоги лише на безоплатній основі, тоді як Закон України передбачає як повне, так і часткове її фінансування. По-третє, законодавство Казахстану передбачає гарантування такої допомоги державою та її фінансування з бюджетних коштів. Водночас Закон України допускає фінансування безоплатної правової допомоги як з Державного бюджету України, так і за рахунок коштів місцевих бюджетів та інших джерел, тобто джерела її забезпечення є більш диференційованими.

Принципами надання гарантованої державою юридичної допомоги, згідно зі ст. 4 Закону Республіки Казахстан, є: 1) законність; 2) пріоритет прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які потребують безкоштовної гарантованої державою юридичної допомоги; 3) рівна доступність і якість гарантованої державою юридичної допомоги, що надається; 4) забезпечення конфіденційності питання, за яким надається гарантована державою юридична допомога; 5) ефективне державне регулювання і контроль за додержанням особами, які надають гарантовану державою юридичну допомогу, якості надання такої допомоги. Порівнюючи їх із системою принципів, передбачених ст. 5 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», можна відмітити, що останній передбачає принципи верховенства права та гарантованого державного фінансування, проте не згадує принципів конфіденційності та пріоритету прав осіб, які потребують такої допомоги. З огляду на важливе значення цих положень, можна запропонувати доповнити ними систему принципів реалізації державної політики України у сфері надання безоплатної правової допомоги.

До видів гарантованої державою юридичної допомоги ст. 6 Закону Республіки Казахстан включає:

1) правове інформування. Цей вид юридичної допомоги надається невизначеному колу осіб шляхом надання інформації з питань законодавства Республіки Казахстан в усній, письмовій формах, у формі електронного до-

кумента, засвідченого електронним цифровим підписом, або у виді візуального ознайомлення;

2) правове консультування. Цей вид юридичної допомоги надається фізичним і юридичним особам, які мають право на її отримання, у формі усних і письмових консультацій, у т. ч. стосовно питання складання заяв, скарг, клопотань та інших документів правового характеру;

3) захисту й представництва інтересів фізичних осіб у судах, органах кримінального переслідування, інших державних органах і недержавних організаціях у випадках і в порядку, встановлених цим та іншими законодавчими актами Республіки Казахстан;

4) вжиття примусових заходів до виконання виконавчих документів приватними судовими виконавцями щодо стягнення аліментів та заробітної плати в порядку, передбаченому Законом Республіки Казахстан «Про виконавче провадження та статус судових виконавців».

При цьому перші три види юридичної допомоги визнаються мінімальними соціальними стандартами у сфері надання гарантованої державою юридичної допомоги відповідно до Закону Республіки Казахстан «Про мінімальні соціальні стандарти та їх гарантії»¹⁰. Відповідно до ст. 37 цього Закону, встановлюються три мінімальні соціальні стандарти у цій сфері: 1) «Правове інформування»; 2) «Правове консультування»; 3) «Захист і представництво адвокатами фізичних осіб». Зміст кожного із цих мінімальних соціальних стандартів визначається наказами Міністра юстиції Республіки Казахстан.

Порівнюючи вказані види юридичної допомоги із тими, які визначені Законом України «Про безоплатну правову допомогу», слід відмітити, що останній проводить більш поглиблене її структурування. Безоплатна правова допомога поділяється на два види: первинну і вторинну. Безоплатна первинна правова допомога, яка визначається як вид державної гарантії, що полягає

¹⁰ О минимальных социальных стандартах и их гарантиях: Закон Республики Казахстан от 19 мая 2015 года № 314-V. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37608800#pos=0;0 (дата обращения: 28.04.2018).

в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, включає такі види правових послуг: 1) надання правової інформації; 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань; 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації (ст. 7 Закону). Безоплатна вторинна правова допомога, яка являє собою вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя, згідно зі ст. 13 цього Закону, включає такі види правових послуг: 1) захист; 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складення документів процесуального характеру.

При цьому наведені види безоплатної первинної правової допомоги відповідають таким визначенням Законом Республіки Казахстан видам гарантованої державою юридичної допомоги, як інформування та консультування. Натомість захист і представництво інтересів фізичних осіб відповідно до української моделі мали б бути віднесені до безоплатної вторинної правової допомоги. При цьому законодавство України не передбачає такого різновиду юридичної допомоги, як вжиття примусових заходів до виконання виконавчих документів у відповідних випадках, що віднесено до юридичної допомоги у Республіці Казахстан. Однак у цілому види безоплатної правової допомоги в Україні визначені більш детально, що можна вважати перевагою вітчизняного законодавства.

Суб'єктами надання гарантованої державою юридичної допомоги в Республіці Казахстан визнаються: 1) державні органи в межах своєї компетенції; 2) адвокати у випадках та в порядку, встановлених законодавством;

3) нотаріуси у випадках та в порядку, встановлених Законом Республіки Казахстан «Про нотаріат»; 4) приватні судові виконавці у випадках і в порядку, встановлених Законом Республіки Казахстан «Про виконавче провадження і статус судових виконавців» (ст. 7 Закону Республіки Казахстан). Порівнюючи їх із переліком суб'єктів надання безоплатної правової допомоги за законодавством України, необхідно звернути увагу, що останні розподіляються залежно від різновиду безоплатної правової допомоги. Якщо безоплатну первинну правову допомогу надають органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права та спеціалізовані установи, то безоплатну вторинну правову допомогу мають право надавати лише центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги та адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу¹¹. При цьому Закон України «Про безоплатну правову допомогу» не виокремлює як суб'єктів її надання нотаріусів та приватних виконавців, хоча їх можна розглядати в контексті суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги, коло яких є невизначеним.

Однією з найважливіших відмінностей системи безоплатної правової допомоги в Україні є створення спеціально уповноважених на її надання суб'єктів, якими виступають центри безоплатної вторинної правової допомоги. Ці центри об'єднують адвокатів, включених до спеціального Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу. Таким чином, на думку дослідників, держава покладає на адвокатуру забезпечення якості виконуваної адвокатами діяльності, обмежуючи коло суб'єктів надання юридичної допомоги лише адвокатами, тобто особами, для яких передбачається спеціальний порядок набуття такого статусу¹².

¹¹ Лапкін А. В. Організація судових та правоохоронних органів України: навч. посіб.; 6-те вид., змін. і допов. Харків: Право, 2017. С. 144.

¹² Гончаренко С. В. Напрями реформування адвокатури у пострадянському просторі. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. Вип. 10. С. 57.

У Республіці Казахстан участь адвокатів у наданні гарантованої державою юридичної допомоги забезпечується колегією адвокатів області, міста республіканського значення, столиці. Республіканська колегія адвокатів затверджує критерії відбору адвокатів, які беруть участь в системі надання гарантованої державою юридичної допомоги. При цьому колегії адвокатів взаємодіють із територіальними органами юстиції, які укладають із адвокатами відповідні угоди. Отже, система надання гарантованої державою юридичної допомоги у Республіці Казахстан є менш організаційно оформленою, ніж в Україні, і порівняно більш децентралізованою, що має деякі переваги стосовно активнішого залучення органів адвокатського самоврядування до участі у формуванні системи надання такої юридичної допомоги.

По-іншому, ніж в Україні, визначається у Республіці Казахстан і коло осіб, які мають право на отримання гарантованої державою юридичної допомоги. Правом на отримання такої допомоги у виді правового інформування, відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону Республіки Казахстан, наділяються всі фізичні та юридичні особи. Право на безкоштовне отримання інших видів юридичної допомоги встановлюється не згаданим законом, а законодавством про адміністративні правопорушення, кримінально-процесуальним, цивільним процесуальним законодавством, Законом Республіки Казахстан «Про адвокатську діяльність» тощо. Наприклад, згідно зі ст. 6 Закону Республіки Казахстан «Про адвокатську діяльність»¹³, адвокати надають юридичну допомогу безкоштовно: 1) позивачам при розгляді судами справ про відшкодування шкоди, завданої смертю годувальника, каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним із роботою; 2) позивачам і відповідачам, які є учасниками Великої Вітчизняної війни й особами, які прирівняні до них, військовослужбовцями строкової служби, інвалідами I і II груп, пенсіонерами за віком, якщо спір, що розглядається судом, не пов'язаний із підприємницькою діяльні-

¹³ Об адвокатской деятельности: Закон Республики Казахстан от 5 декабря 1997 г. № 195-І. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1008408#pos=0;0 (дата обращения: 28.04.2018).

стю; 3) фізичним особам із питань стягнення аліментів, призначення пенсій і допомоги, реабілітації, отримання статусу біженця, неповнолітнім, які залишилися без батьківської опіки, у разі необхідності складають письмові документи правового характеру.

Водночас визначення всіх категорій осіб, які мають право на отримання безоплатної правової допомоги в Україні здійснено в єдиному законодавчому акті – ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Така модель уявляється більш виправданою, ніж регламентація цих питань у галузевому законодавстві, оскільки дозволяє сформувати єдиний підхід і виробити загальні критерії визначення суб'єктів права на отримання безоплатної юридичної допомоги.

Висновки. Вивчення досвіду Республіки Казахстан у нормативному врегулюванні питань безоплатної юридичної допомоги і проведення його порівняльного аналізу із визначенням відповідних питань за законодавством України дає підстави для висновку, що в обох державах формування системи безоплатної юридичної допомоги розпочалося у 2010-х роках і триває дотепер. В Україні передбачено більш складну і структуровану систему надання безоплатної правової допомоги залежно від її видів і суб'єктів надання. Водночас у Республіці Казахстан надання гарантованої державою юридичної допомоги включається до набору мінімальних соціальних стандартів, які гарантуються державою. Її система є простішою і забезпечується за активної участі колегій адвокатів.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С. В. Напрями реформування адвокатури у пострадянському просторі. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. Вип. 10. С. 55–62.
2. Головань І. В. До питання про поняття адвокатської діяльності *Адвокат*. 2012. № 1. С. 12–15.
3. Конституція Республіки Казахстан (принята на республіканському референдуме 30 августа 1995 года). URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (дата обращения: 28.04.2018).

4. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года: Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858. *Казахстан. правда*. 2009. Т. 27. URL: vmo.kst-go.kz (дата обращения: 28.04.2018).

5. Лапкін А. В. Організація судових та правоохоронних органів України: навч. посіб.; 6-те вид., змін. і допов. Харків: Право, 2017. 168 с.

6. Об адвокатской деятельности: Закон Республики Казахстан от 5 декабря 1997 г. № 195-І. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1008408#pos=0;0 (дата обращения: 28.04.2018).

7. О гарантированной государством юридической помощи: Закон Республики Казахстан от 3 июля 2013 года № 122-V. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31414229#pos=0;0 (дата обращения: 28.04.2018).

8. Омельченко Т. В. Законодавче закріплення терміну «правова допомога». *Форум права*. 2012. № 3. С. 500–504.

9. О минимальных социальных стандартах и их гарантиях: Закон Республики Казахстан от 19 мая 2015 года № 314-V. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37608800#pos=0;0 (дата обращения: 28.04.2018).

10. Присяженко А. М. Конституційно-правова регламентація права на правову допомогу в Україні, країнах СНД і Балтії. *Адвокат*. 2010. № 4. С. 30–38.

11. Шандула О. О. Роль адвокатури в реалізації права особи на професійну правничу допомогу. *Вісник Національної академії правових наук України*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2017. № 3 (90). С. 110–119.

12. Шрамко Ю. Т. Законодавче регулювання інституту безоплатної правової допомоги в країнах СНД та Балтії (порівняльний аналіз). *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 232–238.

Шандула О. О. Опыт Республики Казахстан в обеспечении права человека на бесплатную правовую помощь

В научной статье анализируется нормативная регламентация обеспечения права человека на бесплатную правовую помощь в Республике Казахстан. Рассматриваются понятие, виды и субъекты оказания помощи в Республике Казахстан, приводится их сравнение с украинским опытом. Формулируются предложения относительно возможностей заимствования опыта Республики Казахстан в сфере предоставления бесплатной правовой помощи для Украины.

Ключевые слова: правовая помощь, адвокатура, адвокатская деятельность, Республика Казахстан.

Shandula O. O. Experience of the Republic of Kazakhstan in ensuring human right on free legal aid

The scientific article is devoted to research of experience of the Republic of Kazakhstan in ensuring human right on free legal aid. The standard regulation of the specified questions in the Republic of Kazakhstan is analyzed. The concept,

types and subjects of assistance of the Republic of Kazakhstan is considered, their comparison with the Ukrainian experience is given. Offers concerning opportunities of loan of experience of the Republic of Kazakhstan in the sphere of providing free legal aid for Ukraine are formulated.

Key words: *legal aid, legal profession, lawyer activity, Republic of Kazakhstan.*

УДК 347.963

В. С. Бабкова,

канд. юрид. наук, доц., доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОРГАНІЗАЦІЯ І ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ПРОКУРОРСЬКИХ ПЕРЕВІРОК ДОДЕРЖАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Наукову статтю присвячено дослідженню прокурорських перевірок додержання кримінально-виконавчого законодавства. Розглядаються основні етапи проведення таких перевірок. Формулюються пропозиції щодо організації роботи прокурора щодо підготовки до проведення перевірки, реалізації його повноважень під час перевірки, а також оформлення результатів за наслідками проведення перевірки.

Ключові слова: прокурор, нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, перевірки додержання кримінально-виконавчого законодавства, установи виконання покарань.

Актуальність теми дослідження. В умовах реформування функцій прокуратури і віднесення прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян, до числа тимчасових функцій прокуратури набуває актуальності дослідження питань реалізації цього напряму діяльності прокуратури на перехідному етапі. З огляду на це заслуговують уваги проблеми організації і проведення прокурорських перевірок різних аспектів додержання законності в установах виконання кримінальних покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання прокурорського нагляду за виконанням кримінальних покарань досліджувалося такими вітчизняними ученими, як П. М. Каркач, М. П. Курило, М. Й. Курочка, А. В. Лапкін, Р. В. Лемак, В. І. Прищепа та ін. Разом із тим у працях цих та інших дослідників не було приділено належної уваги проблемам проведення прокурорських перевірок додержання кримінально-виконавчого законодавства.

Мета і завдання дослідження. Метою наукової статті є формулювання теоретичних пропозицій щодо тактико-методичного забезпечення прокурорських перевірок додержання кримінально-виконавчого законодавства, зокрема щодо підготовки до таких перевірок, основних етапів її проведення, виявлення прокурором порушень закону під час перевірки та належного реагування на такі порушення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обсяг роботи прокуратури на цьому напрямі є доволі значним. Так, за офіційними даними Державної кримінально-виконавчої служби України станом на 1 квітня 2018 р. у сфері її управління перебуває 113 кримінально-виконавчих установ, у т. ч. 7 колоній максимального рівня безпеки, 32 колонії середнього рівня безпеки для неодноразово засуджених, 27 колоній середнього рівня безпеки для вперше засуджених, 7 колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами для тримання чоловіків, 4 колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами для тримання чоловіків, 11 колоній для тримання жінок, 21 виправний центр, 6 виховних колоній (для неповнолітніх), у яких утримуються 37528 засуджених¹.

З'ясування додержання кримінально-виконавчого законодавства відбувається за допомогою прокурорських перевірок. Можливість їх проведення передбачена ч. 2 ст. 26 Закону України «Про прокуратуру», згідно з положеннями якої, прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян в органах та установах, шляхом проведення регулярних перевірок. Коментуючи цю норму, дослідники вказують, що основною формою здійснення нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового

¹ Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075> (дата звернення 10.05.2018).

характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян є прокурорська перевірка – регламентований Законом і відомчими актами Генерального прокурора процес з'ясування реального стану додержання законності, який передбачає застосування наданих прокуророві повноважень, що спирається на відповідну методику і тактичні прийоми та засоби².

Питання проведення прокурорських перевірок в межах цієї функції регламентується і відповідними відомчими актами. Згідно із п. 8 Наказу Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» (далі – Наказ № 161)³, прокурорам належить забезпечувати нагляд шляхом проведення регулярних перевірок, які здійснювати самостійно або із залученням у встановленому порядку необхідних спеціалістів (комплексні перевірки), а також за зверненнями, іншими повідомленнями, у тому числі у засобах масової інформації, мережі Інтернет або які надійшли на телефони «гарячої лінії», щодо захисту прав в'язнів, за матеріалами органів державного нагляду (контролю) або з власної ініціативи за наявності даних про порушення закону.

Відповідно до Плану першочергових заходів Генеральної прокуратури України на I квартал 2018 р., перевірки додержання вимог кримінально-виконавчого законодавства в органах та установах Державної кримінально-виконавчої служби України щодо визначення особам, засудженим до довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк, виду колонії, направлення для відбування покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк, арешту й обмеження волі, та

² Лапкін А. В. Закон України «Про прокуратуру». Науково-практичний коментар. Харків: Право, 2015. С. 253.

³ Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян: Наказ Генерального прокурора від 20 квітня 2016 р. № 161. URL: www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html (дата звернення 10.05.2018).

їх переведення, були визначені в якості одного із пріоритетних заходів⁴. Це свідчить про значну увагу, яка приділяється розглядуваним перевіркам керівництвом Генеральної прокуратури України.

Перевірки додержання законності в установах виконання покарань можуть бути як регулярними, тобто такими, що проводяться із визначеною періодичністю, так і позачерговими. Наприклад, згідно з вимогами Генерального прокурора, керівникам місцевих та регіональних прокуратур необхідно негайно інформувати відповідних керівників прокуратур вищого рівня телефоном, електронним зв'язком та упродовж доби письмовим повідомленням про запровадження режиму особливих умов в установах виконання покарань, особливого режиму в місцях попереднього ув'язнення або про надзвичайні ситуації, зокрема: акти протесту та оголошення голодувань в'язнями, навмисні самоушкодження, вчинення ними самогубств, тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень; масові заворушення серед в'язнів; втечу осіб, госпіталізованих у примусовому порядку, з психіатричних закладів під час застосування примусових заходів медичного характеру, з-під варти або з установ виконання покарань, самовільне залишення меж цих установ чи закладів; заподіяння службовими особами установ попереднього ув'язнення та виконання покарань тілесних ушкоджень в'язням, застосування до них жорсткого поводження чи катування; вчинення службовими особами злочинів та правопорушень, пов'язаних з корупцією; нещасні випадки з тяжкими наслідками на виробничих об'єктах установ виконання покарань; порушення прав ув'язнених чи засуджених під час проведення в установах Державної кримінально-виконавчої служби України спеціальних операцій та (або) застосування зброї, спеціальних засобів; звільнення адміністрацією установи попереднього ув'язнення особи у зв'язку із закінченням строку її тримання під вартою; випадки групових (більше 5 осіб) адміністративних затримань неле-

⁴ План першочергових заходів Генеральної прокуратури України на I квартал 2018 року: затв. Наказом Генерального прокурора від 28 грудня 2017 р. URL: https://www.gp.gov.ua/.../file_downloader.html (дата звернення 10.05.2018).

гальних мігрантів; затримання осіб, які перебувають у розшуку, за вчинення дій, пов'язаних із тероризмом; інші події, які набули суспільного резонансу, висвітлені в засобах масової інформації та мережі Інтернет. Можна вважати, що вказані ситуації виступають приводами для проведення прокурорами позачергових перевірок кримінально-виконавчого законодавства.

Під час проведення перевірок кримінально-виконавчого законодавства прокурори з'ясовують широке коло питань. Так, Р. В. Лемак включає до предмета вказаних перевірок такі основні напрями: 1) законність перебування осіб в установах виконання покарань (законність поміщення особи до таких установ, законність і обґрунтованість переміщення її із однієї установи до іншої, а також законність і обґрунтованість звільнення із установи); 2) відповідність режиму та умов відбування покарань вимогам закону; 3) відповідність вимогам закону основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених: соціально-виховної роботи із засудженими, їх загальноосвітнього і професійного навчання та залучення до суспільно-корисної праці⁵. При цьому конкретний обсяг питань, які перевіряються прокурорами, позначається на організації і проведенні перевірок, хоча їх загальний алгоритм залишається типовим.

Зокрема, типовий порядок проведення прокурорської перевірки включає такі етапи: 1) підготовка до проведення перевірки; 2) проведення самої перевірки; 3) складання за результатами перевірки довідки, узагальнення або іншого документа; 4) прийняття рішення про застосування заходів прокурорського реагування⁶. Тобто існують підготовчий, основний і резолютивний етапи перевірок додержання кримінально-виконавчого законодавства.

Результативність перевірок залежить від належної підготовки до них. Як зауважує П. М. Каркач, для проведення перевірок необхідно: а) ретельно відпрацювати нормативні акти, виконання яких буде перевірено; б) вивчити структуру та умови діяльності об'єкта, де проводитиметься перевірка;

⁵ Лемак Р. В. Прокурорський нагляд за додержанням законів в установах виконання покарань [Текст]: монографія. Харків: Право, 2013. С. 100.

⁶ Трикс А. В. Справочник прокурора. Санкт-Петербург: Питер, 2006. С. 21.

в) вивчити коло посадових осіб, відповідальних за виконання законодавства, що становить предмет перевірки; г) ознайомитися з листами про позитивний досвід прокурорської роботи з відповідного напрямку; г) вивчити методичні рекомендації з питань перевірки; д) скласти план⁷. Аналогічної точки зору додержується М. П. Курило, який відмічає, що для здійснення ефективних дій прокурору недостатньо тільки знання кримінально-виконавчого законодавства. Лише за допомогою певних практичних навичок, які мають постійно оновлюватися та вдосконалюватися, прокурор зможе досягти тієї мети, яка стоїть перед перевірками⁸. Отже, заздалегідь до проведення перевірки прокурор повинен ретельно вивчити законодавство, додержання якого ним перевіряється, а також подбати про належне тактико-методичне й організаційне забезпечення перевірки.

Так, у відповідних методичних рекомендаціях наголошується, що перед початком перевірки прокурор складає план її проведення, який затверджується керівником відповідної прокуратури; вивчає матеріали, що надійшли до прокуратури щодо цієї установи (статистичні дані, довідку про останню перевірку, виявлені порушення законів, заходи, які вживались до їх усунення, скільки надійшло до прокуратури звернень засуджених, громадян із відповідних питань. При підготовці до перевірки він визначає, спеціалістів яких галузей необхідно до неї залучити, доводить до відома кожного з них питання, що потребують перевірки⁹. Отже, збирання й опрацювання відповідної інформації, а також вжиття необхідних організаційних дій складає підготовчий етап перевірок додержання кримінально-виконавчого законодавст-

⁷ Каркач П. М. Організація роботи районної, міської прокуратури: наук.-практ. посіб. Харків: Право, 2013. С. 79.

⁸ Курило М. П. Прокурорський нагляд за додержанням прав та законних інтересів засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 1998. С. 134.

⁹ Методичні рекомендації про здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів у частині матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених в установах виконання покарань. Схвалено рішенням науково-методичної ради при Генеральній прокуратурі України (протокол № 7 від 24 жовтня 2013 р.). Київ: Генеральна прокуратура України; Національна академія прокуратури України. 2013. С. 46.

ва. На жаль, на практиці прокурори іноді ігнорують ці рекомендації, внаслідок чого результативність перевірок знижується.

Основний етап перевірки передбачає використання прокурором наданих йому законом повноважень задля виявлення порушень законів в установах виконання покарань. Зокрема, відповідно до п. 9 Наказу № 161, під час проведення перевірок прокурори усіх рівнів повинні: опитувати осіб, вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень; перевіряти законність наказів, розпоряджень, інших актів відповідних органів і установ та в разі невідповідності законодавству вимагати від посадових чи службових осіб їх скасування та усунення порушень закону, до яких вони призвели, а також скасовувати незаконні акти індивідуальної дії; вживати заходів щодо усунення порушень закону, причин і умов, що їм сприяли, притягнення до відповідальності винних посадових чи службових осіб (у тому числі за письмовою вказівкою), оскаржувати їх рішення, дії чи бездіяльність; здійснювати інші передбачені законом дії.

Практичне виконання цих приписів, які мають загальний характер, передбачає застосування прокурором низки тактичних прийомів і засобів. Наприклад, перевірку бажано починати з попередньої розмови з начальником установи, в ході якої необхідно з'ясувати загальні питання: щодо кількості засуджених в установі та їх побутового, харчового та речового забезпечення; медичного обслуговування; працевлаштування (особливо за межами установи та здійснення нагляду за ними); додержання режиму відбування покарання та стану злочинності (звернути увагу на випадки застосування до засуджених спеціальних засобів та зброї); накладення на засуджених дисциплінарних стягнень (у першу чергу – поміщення до ДІЗО, ПКТ та одиночних камер), а також заходів заохочення, звільнення та переведення засуджених до інших установ виконання покарань та інші¹⁰. Також прокуророві, який про-

¹⁰ Лемак Р. В. Прокурорська перевірка законності перебування осіб в установах виконання покарань. *Вісник прокуратури*. 2009. № 12. С. 34–41.

водить перевірку, необхідно ознайомитися з актами інспекторських перевірок, що проводилися раніше вищими підрозділами Державної кримінально-виконавчої служби, журналом обліку і реєстрації пригод, книгою обліку порушень, журналом обліку тілесних ушкоджень, а також перевірити, які заходи вживались адміністрацією колонії щодо усунення виявлених попередньою прокурорською перевіркою порушень законодавства тощо.

Інші дії прокурора, які вчиняються під час перевірки, залежать від її спрямованості, а також фактичної ситуації, яка складається під час її проведення. У будь-якому випадку при виявленні порушень закону, навіть якщо вони не охоплювалися предметом перевірки, прокурор зобов'язаний звертати на це увагу і реагувати на них в межах наданих йому повноважень.

Резолютивний етап перевірки передбачає узагальнення й аналіз отриманої під час її проведення інформації та належне її оформлення. Задля цього п. 12 Наказу № 161 вимагає від прокурорів за результатами перевірок скласти письмові довідки. У довідці вказується дата і місце її складання, особа (особи), яка проводила перевірку, посадові особи, присутні при перевірці. Згідно з методичними рекомендаціями, довідка має бути підписана не лише прокурорами, які брали участь у перевірці, а й спеціалістами, залученими до цієї роботи. У довідці мають бути висвітлені виявлені порушення закону при виконанні і відбуванні покарань, причини та умови, що їм сприяли, та зазначені прізвища винних у цьому службових осіб, а також пропозиції щодо застосування заходів реагування. Особливо важливо відобразити у довідці конкретні пропозиції щодо реалізації та використання результатів перевірок (внесення документів прокурорського реагування, розгляду на оперативних або міжвідомчих нарадах тощо).

Викладена у довідці інформація має бути достатньою як за обсягом, так і за якістю для відображення досліджених питань під час перевірки. Таку довідку не слід перенасичувати цифровими, статистичними даними, що не стосуються стану законності при виконанні судових рішень, у разі наведення кі-

лькісних показників необхідно давати відповідну оцінку або аналіз з попередніми показниками. Будь-який розділ довідки має нести корисне змістовне навантаження. Конкретні порушення законності мають висвітлюватися із зазначенням причин та умов, що їм сприяли, та винних у цьому службових осіб¹¹.

Крім складання довідки, резолютивний етап перевірки передбачає ознайомлення з її результатами адміністрації установи виконання покарань, розгляд цих питань в органі прокуратури, який проводив перевірку, а також направлення копій довідки до прокуратур вищого рівня. Про результати перевірки прокурор, який її проводив, має доповісти керівнику органу прокуратури, в якому він працює. Також результати перевірки доцільно обговорити на відповідній оперативній нараді. За наслідками цього приймається рішення про застосування заходів прокурорського реагування на виявлені під час перевірки порушення кримінально-виконавчого законодавства.

Крім того, копії довідок про результати перевірок і документів прокурорського реагування мають бути надіслані до регіональних прокуратур упродовж п'яти робочих днів із дати їх складання (внесення), а копії відповідних документів, складених (внесених) регіональними прокуратурами, прокурорам надсилаються упродовж п'яти робочих днів до Генеральної прокуратури України.

Висновки. Прокурорські перевірки додержання кримінально-виконавчого законодавства залишаються основним засобом виявлення порушень закону, прав і законних інтересів засуджених в установах виконання покарань. Прокурорсько-наглядовою практикою напрацьовано дієві методики проведення перевірок та використання їх результатів. Попри те, що в установах виконання покарань можуть проводитися різноманітні види перевірок, порядок їх реалізації є типовим і включає підготовчий, основний та ре-

¹¹ Методичні рекомендації з питань прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні кримінальних покарань у виді обмеження волі та арешту: схвалено науково-методичною радою при Генеральній прокуратурі України 14 грудня 2012 р. Київ: Генеральна прокуратура України, 2012. С. 27.

золотивний етапи. Ефективність перевірок залежить від належної підготовки до їх проведення, повнота і всебічність – від комплексного використання прокурором наданих йому законом повноважень під час проведення перевірки, а остаточний результат – від правильного та об'єктивного аналізу і оцінки інформації, отриманої внаслідок перевірки, і безумовного реагування на будь-які порушення закону, виявлені в установах виконання покарань.

Список використаних джерел

1. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075> (дата звернення 10.05.2018).
2. Каркач П. М. Організація роботи районної, міської прокуратури: наук.-практ. посіб. Харків: Право, 2013. 336 с.
3. Курило М. П. Прокурорський нагляд за додержанням прав та законних інтересів засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 1998. 188 с.
4. Лапкін А. В. Закон України «Про прокуратуру». Науково-практичний коментар. Харків: Право, 2015. 680 с.
5. Лемак Р. В. Прокурорська перевірка законності перебування осіб в установах виконання покарань. *Вісник прокуратури*. 2009. № 12. С. 34–41.
6. Лемак Р. В. Прокурорський нагляд за додержанням законів в установах виконання покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 224 с.
7. Методичні рекомендації з питань прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні кримінальних покарань у виді обмеження волі та арешту: схвалено науково-методичною радою при Генеральній прокуратурі України 14 грудня 2012 р. Київ: Генеральна прокуратура України, 2012. 29 с.
8. Методичні рекомендації про здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів у частині матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених в установах виконання покарань: схвалено науково-методичною радою при Генеральній прокуратурі України 24 жовтня 2013 р. Київ: Генеральна прокуратура України; Національна академія прокуратури України. 2013. 50 с.
9. План першочергових заходів Генеральної прокуратури України на I квартал 2018 року: затв. Наказом Генерального прокурора від 28 грудня 2017 р. URL: https://www.gp.gov.ua/.../file_downloader.html (дата звернення 10.05.2018).

10. Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян: Наказ Генерального прокурора від 20 квітня 2016 р. № 161. URL: www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html (дата звернення 10.05.2018).

11. Трикс А. В. Справочник прокурора. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 240 с.

Бабкова В. С. Организация и порядок проведения прокурорских проверок соблюдения уголовно-исполнительного законодательства

Научная статья посвящена исследованию прокурорских проверок соблюдения уголовно-исполнительного законодательства. Рассматриваются основные этапы проведения таких проверок. Формулируются предложения по организации работы прокурора по подготовке к проведению проверки, реализации его полномочий во время проверки, а также оформления результатов проведения проверки.

Ключевые слова: прокурор, надзор за соблюдением законов при исполнении судебных решений по уголовным делам, проверка соблюдения уголовно-исполнительного законодательства, учреждения исполнения наказаний.

Babkova V. S. Organization and order of conducting of public prosecutor's checks of observance of the criminal executive legislation

The scientific article is devoted to research of public prosecutor's checks of observance of criminal executive legislation. The main stages of conducting such checks are considered. Offers on organization of work of prosecutor on preparation for conducting check, realization of his powers during check and also registration of results of check are formulated.

Key words: the prosecutor, supervision of compliance with laws at performance of judgments on criminal cases, check of observance of the criminal executive legislation, establishment of execution of punishments.

УДК 343.2

В. Я. Тацій,

докт. юрид. наук, проф., академік
НАН України і НАПрН України,
ректор Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого;

О. В. Харитонова,

канд. юрид. наук, доц., доцент кафедри
кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ХАРКІВСЬКА ШКОЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: БІОГРАФІЧНА ДОВІДКА

Історія Харківської школи кримінального права нерозривно пов'язана з історією Імператорського Харківського університету, заснованого в 1804 р., складовою частиною якого було відділення моральних і політичних наук, де з 1805 р. функціонувала кафедра прав цивільного і кримінального судочинства в Російській Імперії. З 1835 р. відділення моральних і політичних наук було перетворене на юридичний факультет, і кримінальне право викладалося на кафедрі законів поліцейських і кримінальних, а після судово-політичних реформ 60-х рр. ХІХ ст. з'явилася кафедра кримінального права та кримінального судочинства.

І. Ф. Тимківський, Г. П. Успенський, К. П. Паулович, К. Ф. Михайловський, І. М. Данилович, А. К. Бабічев, Г. С. Гордієнко, О. І. Палюмбецький, О. В. Куніцин, І. В. Платонов були «піонерами» у викладанні кримінального права в університеті. Вченим, який фактично поставив викладання цього предмета на наукову основу, став проф. Л. Є. Владимиров, що працював в Харківському університеті з 1876 р. до 1892 р. Його підручник із Загальної частини кримінального права, виданий у 1889 р., тривалий час був джерелом вивчення цієї дисципліни.

У подальшому однією з ключових фігур у розвитку харківської школи кримінального права став О. Д. Кисельов. Викладаючи в університеті з

1898 р., О. Д. Кисельов зарекомендував себе як високодосвідчений спеціаліст. Перебуваючи у відрядженні за кордоном, він слухав лекції К. Біндинга, Ф. Ліста, і, відповідно, доносив до Харкова світові наукові тенденції.

Прибічником соціологічного напрямку був М. П. Чубинський – відомий криміналіст, який у 1905 р. захистив докторську дисертацію за монографією «Нариси кримінальної політики» і отримав звання ординарного професора. У подальшому він став міністром юстиції уряду гетьмана П. Скоропадського, а після його падіння емігрував до Югославії, де розробив проект Загальної частини КК Королівства Югославії 1929 р.

У 1910 р. на кафедрі у проф. О. Д. Кисельова «для підготовки до професорського звання» залишився В. С. Трахтеров, який став відомим у науці кримінального права як автор формули неосудності, що має складатися з двох критеріїв: юридичного та медичного. Ці дослідження вченого були покладені в основу сучасного розуміння інституту неосудності в кримінальному праві.

З організацією у 1920 р. на основі юридичного факультету Харківського університету Інституту народного господарства розпочинається новий етап розвитку харківської школи кримінального права. У той час кафедрою кримінального права завідував проф. О. Д. Кисельов, разом із яким лекції з кримінального права читали Г. І. Волков, В. С. Трахтеров, М. М. Гродзинський, М. М. Ємінник, Д. Н. Розенберг. З 1934 р. по 1936 р. кафедрю очолював проф. С. М. Канарський, з 1936 р. по 1956 р. – проф. М. М. Гродзинський.

У 1941 р. розвиток наукових досліджень харківської школи кримінального права перервала війна. Кафедра поновила свою діяльність у 1944 р., і вже у 1947 р. на кафедрі було відновлено прийом аспірантів.

З середини 1950-х років над проблемами кримінального права почав працювати М. І. Бажанов, який своєю творчою діяльністю та визначним талантом збагатив цю науку. Він є автором понад 170 праць у вказаній галузі. Широке визнання отримали його роботи, присвячені питанням множинно-

сті злочинів, призначенню покарання, кримінально-правовій охороні особи та ін.

Вагомий внесок у розвиток харківської школи кримінального права, здійснив видатний український криміналіст, проф. В. В. Сташис, у 1956–1964 рр. – завідувач кафедри кримінального права і процесу, з 1964 р. по 1991 р. – завідувач кафедри кримінального права. Будучи учнем проф. В. С. Трахтерова, у своїй діяльності він спирався на засади класичного розуміння кримінального права, розробляючи питання вчення про злочин і вчення про покарання, проблеми кримінальної відповідальності за злочини проти особи, господарські злочини тощо.

Неоціненну роль у розвитку харківської школи кримінального права відіграв учень проф. В. В. Сташиса, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри кримінального права проф. В. Я. Тацій. Будучи прибічником класичного напрямку в кримінальному праві, у науці він широко відомий своїми розробками питань підстав кримінальної відповідальності, складу злочину, об'єкта кримінально-правової охорони, злочинів проти держави, господарських злочинів, злочинів проти довкілля тощо.

Саме ці видатні постаті мали вирішальний вплив на становлення сучасної харківської школи кримінального права.

Основні напрями наукових досліджень сучасних представників харківської школи кримінального права - майже всі проблеми Загальної та Особливої частини кримінального права. Так, розробляються питання про поняття, предмет, метод, систему, функції кримінального права як галузі права (В. Я. Тацій, В. В. Сташис, Ю. В. Баулін, М. І. Панов, В. П. Тихий), кримінальний закон як форму вираження норм кримінального права (В. І. Борисов, Ю. А. Пономаренко), історію розвитку кримінально-правових вчень в Україні (О. В. Харитонова); досліджуються проблеми поняття та ознак злочину (В. В. Сташис, Л. М. Кривоченко, В. М. Киричко); складу злочину та його

окремих елементів (В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. А. Ломако, В. В. Устименко, І. В. Самощенко, Г. М. Анісімов, О. В. Зайцев); класифікації злочинів (Л. М. Кривоченко); кримінальної відповідальності за незакінчений злочин (В. П. Тихий, Ю. В. Гродецький, Н. В. Маслак, А. В. Горностай) та за співучасть у злочині (В. І. Борисов, М. І. Панов, Р. С. Орловський, О. М. Лемешко, О. В. Ус); множинності злочинів (І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін, Є. В. Шевченко); розвивається вчення про кримінальну відповідальність (Ю. В. Баулін, В. Я. Тацій, О. М. Лемешко, М. Є. Григор'єва, С. О. Харитонов, М. В. Анчукова); вивчаються питання системи і видів покарань (В. І. Тютюгін), караності злочинів (В. І. Тютюгін, І. О. Зінченко, Ю. А. Пономаренко), призначення покарання (В. І. Тютюгін, О. В. Євдокимова), звільнення від покарання (В. А. Ломако) та інші проблеми.

Нарешті, значна увага у наукових працях харківських фахівців у галузі кримінального права відводиться питанням кримінальної відповідальності за окремі види злочинів. Зокрема, досліджуються проблеми кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки (В. Я. Тацій), різноманітні злочини проти особи, її прав та свобод (В. В. Сташис, В. І. Борисов, В. І. Касинюк, Л. В. Дорош, В. А. Козак, І. О. Зінченко, Є. В. Шевченко, А. В. Тарасенко, М. Г. Заславська, О. О. Володіна, А. О. Байда, С. В. Гринчак, Ю. І. Дем'яненко), злочини проти власності (Л. М. Кривоченко, А. О. Пінаєв, М. І. Панов), злочини проти довкілля (С. Б. Гавриш), злочини проти громадської безпеки (В. П. Тихий, С. М. Мохончук, Л. М. Демидова), злочини проти безпеки виробництва (В. І. Борисов, О. О. Пащенко, Г. С. Крайник), транспортні злочини (В. І. Касинюк, С. В. Гізімчук), наркотичні злочини (Ю. В. Баулін, О. М. Лемешко), службові злочини, злочини проти правосуддя і порядку управління (В. І. Борисов, В. І. Тютюгін, Ю. П. Дзюба, М. В. Шепітько) тощо. Вагомою складовою цього напрямку є вивчення питань кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності, яким присвятили свої

роботи значна частина співробітників кафедри (В. Я. Тацій, В. В. Сташис, О. І. Перепелиця, В. М. Киричко, Н. О. Гуторова, В. Я. Кураш, О. Е. Радутний, О. О. Чаричанський).

Дослідженням вчених харківської школи кримінального права властиві глибока науковість, тісна взаємопов'язаність теоретичних міркувань та емпіричного матеріалу, логічна стрункість, послідовність та ясність викладу. В їх працях набули подальшого розвитку догматичний метод вивчення правових явищ, неокласична концепція розуміння кримінального права, була вироблена власна методологія, сформульовані принципи наукового аналізу складу злочину тощо. У роботах представників цієї школи також широко використовується соціологічний метод дослідження кримінально-правових явищ, який оптимально доповнює та розширює їх формально-логічний аналіз.

Б. М. Головкін,

докт. юрид. наук, проф., завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

О. В. Лисодєд,

канд. юрид. наук, доц., доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРО НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого як структурний підрозділ існує понад 50 років. Кафедру було створено у 1966 р. (на той час як кафедру кримінології та виправно-трудового права Харківського юридичного інституту) і вона стала одною із перших кафедр із питань дослідження проблем боротьби зі злочинністю в Україні на фоні відродження кримінологічної науки у СРСР. До складу новоствореної кафедри виявили бажання увійти викладачі кафедр кримінального права, кримінального процесу і криміналістики інституту, а саме: кандидати юридичних наук, доценти – Л. М. Сугачов, Л. Є. Орел, З. М. Оніщук, А. П. Копейченко і асистент Ю. П. Зубарєв. Крім того, до складу кафедри була включена навчально-допоміжна лабораторія з вивчення причин і розробки заходів попередження злочинності, якою керував А. В. Сенчин.

У 1966 р. кафедру очолив доцент Л. М. Сугачов, у 1972–1989 рр. та 1994–1996 рр. колективом керував професор І. М. Даньшин, у 1989–1993 рр. завідувачем кафедри був професор В. М. Трубников, у 1996–2015 рр. – професор В. В. Голіна. З 2015 р. керівництво кафедрою здійснює професор Б. М. Головкін.

На кафедрі в різні часи працювали: д. ю. н., проф. А. Ф. Зелінський, д. ю. н., проф. О. Г. Кальман, к. ю. н., доц. Д. В. Задихайло, к. ю. н., доц. В. М. Харченко, к. ю. н., доц. Л. П. Оніка, к. ек. н, доц. І. О. Христич, к. ю. н., доц. М. П. Черненко, к. ю. н., ас. О. М. Подільчак, к. ю. н., ас. А. С. Лукаш, а також д. ю. н., ст. н. с. І. С. Яковець та к. ю. н., ст. н. с. М. Г. Колодяжний за сумісництвом.

Наразі на кафедрі на постійній основі працюють доктори юридичних наук, професори В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, Б. М. Головкін, О. Ю. Шостко, кандидати юридичних наук, доценти О. В. Лисодєд, В. В. Пивоваров, М. Ю. Валуйська, С. Ю. Лукашевич, В. Ф. Оболенцев, О. М. Юрченко, М. В. Романов, О. В. Ткачова, К. А. Автухов, кандидати юридичних наук, асистенти О. В. Таволжанський, Н. В. Сметаніна, О. В. Новіков, К. Д. Кулик, М. Ю. Кутєпов, за сумісництвом – кандидати юридичних наук О. В. Гальцова, М. О. Маршуба, О. О. Шуміло.

Окрім викладацької роботи, кафедрою постійно здійснювалися наукові дослідження з актуальних проблем кримінології та виправно-трудового права (у подальшому – кримінально-виконавчого права). Так, у 70-80-х рр. ХХ ст. члени кафедри активно займалися загальнотеоретичними проблемами розвитку кримінологічної науки та науки виправно-трудового права, боротьби і запобігання злочинності, напрацюваннями понятійного апарату науки кримінально-виконавчого права, становленням і розвитком харківської школи кримінології та кримінально-виконавчого права в цілому.

У 90-х рр. ХХ ст. на кафедрі значна увага приділялась розвитку окремих кримінологічних теорій, інститутів кримінально-виконавчого права, проведенню прикладних наукових досліджень окремих форм злочинності, видів (груп) злочинів для віднайдення дієвих заходів запобігання їм. Професором І. М. Даньшиним були розроблені концептуальні засади розвитку кримінологічної науки, професором А. Ф. Зелінським – теорія злочинної діяльності, професором В. В. Голіною – концепція спеціально-кримінологічного

запобігання злочинності, професором В. М. Трубниковим – концепція соціальної адаптації звільнених від покарання, професором А. Х. Степанюком – концепція кримінально-виконавчої діяльності органів і установ виконання покарань. Були проведені кримінологічні дослідження організованої, професійної, рецидивної, податкової, кредитно-фінансової злочинності, злочинності у місцях позбавлення волі, латентної злочинності, тяжких насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи, злочинів проти власності, міжнародного досвіду запобігання злочинності неповнолітніх, соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудова колоній тощо.

У 2000-х рр. науковці кафедри зосередилися на дослідженні злочинності у сфері економіки, службової злочинності, тяжкої корисливо-насильницької злочинності, жіночої злочинності, злочинності неповнолітніх, досвіду протидії організованим злочинності в європейських країнах, запобіганні корупції, окремих видів злочинів (злочинів проти волі, честі та гідності особи, злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, контрабанди культурних цінностей та ін.), насильства у сім'ї, проблемах виконання окремих видів кримінальних покарань (штраф, конфіскація, громадські роботи, виправні роботи, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі), втіленні міжнародних стандартів у практику діяльності органів і установ виконання покарань, виправленні і ресоціалізації засуджених, удосконаленні правового статусу засуджених тощо.

У 2010–2015 рр. кафедрою досліджувались теоретичні проблеми розуміння злочинності у сучасній кримінології, використання системного методу в кримінології, теоретичних засад застосування синергетичної парадигми у кримінології, запобігання корпоративної злочинності, злочинності у сфері інтелектуальної власності, злочинності у паливно-енергетичній сфері, корисливої злочинності на залізничному транспорті, окремих видів злочинів у Збройних Силах України, автотранспортних злочинів, а також питання дер-

жавного і регіонального програмування та планування запобігання злочинності, запобіжного впливу кримінального законодавства на засуджених, віктимології латентної злочинності, правового статусу засуджених, виконання кримінальних покарань у виді арешту та обмеження волі, правового регулювання реалізації соціально-виховного напрямку діяльності адміністрації установ виконання покарань, ефективності діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України тощо.

Результати цих досліджень у різні роки були відображені у кандидатських і докторських дисертаціях, монографіях, науково-практичних і навчальних посібниках, аналітичних довідках, інформаційних листах, законопроектній роботі, виступах на конференціях та інших наукових заходах.

Так, за час існування на кафедрі було захищено 7 докторських дисертацій (І. М. Даньшин (1975), В. М. Трубников (1991), В. В. Голіна (1994), А. Х. Степанюк (2002), О. Г. Кальман (2004), Б. М. Головкін (2011), О. Ю. Шостко (2011) та 41 кандидатська дисертація: (Н. С. Чефранова (1975), О. Г. Кальман (1986), Л. П. Оніка (1986), Д. В. Задихайло (1990), Ю. М. Канібер (1991), В. М. Харченко (1992), О. Ю. Шостко (1997), О. В. Лисодєд (1999), В. Ф. Оболенцев (2001), С. Ю. Лукашевич (2001), М. Ю. Валуйська (2002), В. С. Батиргарєєва (2002), А. О. Яровий (2002), Б. М. Головкін (2003), М. В. Романов (2003), В. В. Пивоваров (2004), О. Ю. Юрченко (2004), М. П. Черненко (2004), О. М. Подільчак (2005), І. О. Доброрез (2005), О. В. Ткачова (2006), І. С. Яковець (2006), Ш. Ч.-о. Монгуш (2007), А. С. Лукаш (2007), С. С. Мірошниченко (2007), Є. П. Гайворонский (2009), О. С. Рябчук (2012), К. А. Автухов (2012), М. А. Білоконь (2013), Т. В. Кам'янець (2013), К. О. Полтава (2014), Н. В. Сметаніна (2014), М. О. Маршуба (2014), О. В. Таволжанський (2014), О. В. Новіков (2015), О. М. Олійник (2015), А. В. Бугаєць (2015), А. В. Іванов (2015), О. О. Шуміло (2017), М. І. Лисенко (2017), К. Д. Кулик (2017).

Науковими керівниками більш ніж 30 дисертацій виступали професори кафедри. Зокрема, проф. І. М. Даньшин підготував 12 кандидатів юридичних наук, проф. В. В. Голіна – 17, проф. А. Х. Степанюк – 13, проф. А. Ф. Зелінський – 2, проф. Б. М. Головкін – 2, проф. О. Ю. Шостко – 1. За наукової консультації проф. В. В. Голіни підготували та захистили докторські дисертації В. С. Батиргарєєва (2010), Б. М. Головкін (2011), Т. В. Корнякова (2011). Науковим консультантом по захисту докторських дисертацій В. М. Трубникова (1991), В. В. Голіни (1994), В. І. Шакуна (1996), О. А. Мартиненка (2007), О. Г. Кальмана (2004) був проф. І. М. Даньшин, консультантом роботи І. С. Яковець виступив проф. А. Х. Степанюк.

Результати досліджень кафедри опубліковані у низці авторських монографій: «Ответственность за хулиганство по советскому уголовному праву» (1971, І. М. Даньшин); «Уголовно-правовая охрана общественного порядка» (1973, І. М. Даньшин); «Погашение и снятие судимости по советскому уголовному праву» (1979, В. В. Голіна); «Рецидив преступлений (структура, связи, прогнозирование)» (1980, А. Ф. Зелінський); «Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении» (1986, А. Ф. Зелінський); «Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания» (1990, В. М. Трубников); «Специально-криминологическое предупреждение преступлений» (1992, В. В. Голіна); «Введение в криминологическую науку» (1998, І. М. Даньшин); «Сущность исполнения наказания» (1999, А. Х. Степанюк); «Усталені форми злочинності (криминологічний нарис)» (2002, І. М. Даньшин); «Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні (теоретичні та прикладні проблеми)» (2003, О. Г. Кальман); «Дисциплінарна відповідальність засуджених до позбавлення волі» (2004, М. В. Романов); «Криминологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом» (2004, В. В. Голіна); «Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері» (2004, Б. М. Головкін); «Латентна злочинність: про-

блеми теорії та практики попередження» (2005, 2012, В. Ф. Оболенцев); «Общетеоретические проблемы криминологии» (2005, І. М. Даньшин); «Виконання майнових покарань» (2006, М. П. Черненко); «Судимість» (2006, В. В. Голіна); «Попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі» (2006, С. Ю. Лукашевич); «Правоотношения как объекты правовой охраны: содержание и количественные характеристики» (2007, в 4-х кн., В. Ф. Оболенцев); «Згвалтування: криминологічна характеристика, детермінація та попередження» (2008, А. С. Лукаш); «Протидія організованим злочинності в європейських країнах» (2009, О. Ю. Шостко); «Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт» (2010, О. В. Ткачова); «Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання» (2011, Б. М. Головкін); «Виконання покарання у виді арешту: сучасні проблеми організації та правового регулювання» (2013, К. А. Автухов); «Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего корыстно-насильственного преступника в Украине» (2014, В. В. Голіна, М. О. Маршуба); «Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі» (2015, О. В. Таволжанський); «Базові засади системного аналізу запобігання злочинності» (2016, В. Ф. Оболенцев); «Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні» (2016, В. Ф. Оболенцев); «Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській криминології» (2016, Н. В. Сметаніна), «Вибрані праці» (2017, А. Х. Степанюк), «Криминологічна характеристика та запобігання злочинності у сфері інтелектуальної власності» (2018, О. В. Новіков).

Члени кафедри брали активну участь й у підготовці низки колективних (у тому числі міжгалузевих та міждисциплінарних) монографій: «Предупреждение хищений государственного и общественного имущества» (1988, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, А. Ф. Зелінський, Л. П. Оніка, З. М. Оніщук, В. М. Трубников, І. О. Христич); «Криминологическая характеристика преступлений на предприятиях и в организациях агропромышленного комплекса

и разработка мер по их предупреждению» (1991, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, А. Ф. Зелінський, Л. П. Оніка, З. М. Оніщук, І. О. Христич); «Сучасні проблеми насильницької злочинності проти особи і її попередження» (2000, В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, О. Ю. Юрченко); «Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності (кримінально-правові, кримінологічні, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми)» (2001, О. Г. Кальман); «Злочини проти особистої волі людини та їх попередження» (2002, В. В. Голіна); «Правові проблеми боротьби зі злочинністю» (2002, кн. 2, О. Г. Кальман); «Кримінологічні проблеми прогнозування економічної злочинності, планування і координації боротьби з нею» (2003, О. Г. Кальман, І. О. Христич); «Злочинність у сфері економіки: проблеми прогнозування, планування та координації заходів протидії» (2005, О. Г. Кальман, О. В. Лисодед, С. Ю. Лукашевич, І. О. Христич); «Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ» (2006, В. В. Пивоваров); «Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження» (2006, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. Ю. Юрченко); «Службова злочинність: теоретичні та практичні питання запобігання і протидії» (2006, О. Г. Кальман, І. О. Христич); «Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України» (2007, А. Х. Степанюк); «Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи» (2007, В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич); «Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми» (2007, В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич); «Запобігання та протидія злочинності правоохоронними органами України» (2008, О. Г. Кальман, О. В. Лисодед, С. Ю. Лукашевич, І. О. Христич); «Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження)» (2008, В. В. Голіна); «Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України» (2009,

М. В. Романов); «Ефективність діяльності органів кримінального переслідування по запобіганню злочинам» (2010, С. Ю. Лукашевич); «Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні» (2010, О. Ю. Шостко); «Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі» (2011, О. В. Лисодєд, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець); «Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні» (2011, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, А. Х. Степанюк); «Державне програмування і регіональне планування заходів запобіганню злочинності в Україні» (2012, В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. Ю. Лукашевич); «Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: криминологічна характеристика та запобігання» (2012, Б. М. Головкін, І. О. Христич); «Проблеми адаптації законодавства України у сфері протидії злочинності до законодавства Європейського Союзу» (2012, О. Ю. Шостко); «Теоретичні та прикладні проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених з місць обмеження або позбавлення волі» (2013, К. А. Автухов, О. В. Лисодєд, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець); «Правове регулювання застосування заходів заохочення та стягнення у процесі виконання кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених» (2014, К. А. Автухов, І. С. Яковець); «Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України» (2015, К. А. Автухов, М. В. Романов, І. С. Яковець); «Права та законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» (2015, К. А. Автухов, О. В. Лисодєд, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець); «Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи» (2015, В. В. Голіна); «Сучасна кримінально-виконавча політика України» (2016, К. А. Автухов), «Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані» (2016, К. А. Автухов, О. В. Таволжанський), «Громадськість у запобіганні і протидії злочинності : вітчизняний та міжнародний досвід» (2017, В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич) та ін.

Члени кафедри також взяли участь і у написанні таких фундаментальних праць, як «Правова система України: історія, стан та перспективи» (2008, т. 5, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, О. Г. Кальман, М. В. Романов, А. Х. Степанюк, М. П. Черненко) та «Правова доктрина України» (2013, т. 5, К. А. Автухов, В. В. Голіна, О. В. Лисодєд, А. Х. Степанюк, О. Ю. Шостко, І. С. Яковець).

За результатами наукових досліджень видано низку науко-практичних та навчальних посібників, коментарів, словників, довідників як одноосібно, так і у складі авторських колективів, як-от: «Характеристика, общее понятие и система преступлений против общественного порядка» (1973, І. М. Даньшин); «Ответственность за преступления, предусмотренные ст.ст. 214 и 214¹ Уголовного кодекса Украинской ССР» (1974, І. М. Даньшин); «Работа органов внутренних дел, суда и прокуратуры по предупреждению преступности» (1981, В. В. Голіна); «Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия» (1988, І. М. Даньшин); «Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений» (1989, В. В. Голіна); «Криминальная мотивация хищений и иной корыстной преступной деятельности» (1990, А. Ф. Зелінський); «Попередження злочинності правоохоронними органами» (1991, В. В. Голіна); «Порядок і умови виконання покарань, не пов'язаних із заходами виправно-трудового впливу» (1991, А. Х. Степанюк); «Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания» (1991, В. М. Трубников); «Методика криминологических исследований» (1992, А. Ф. Зелінський); «Узагальнюючі показники і їх застосування у правовій статистиці» (1992, З. М. Оніщук, О. І. Христич); «Криминология (понятие, предмет, задачи и система криминологической науки)» (1994, І. М. Даньшин); «Режим відбування позбавлення волі в установах виконання покарань» (1994, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников); «Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи» (1997, В. В. Голіна); «Злочинності – організовану протидію» (1998, В. В. Голіна); «Научно-практический комментарий к Закону Украины «Об административ-

ном надзоре за лицами, освобожденными из мест лишения свободы» (1998, В. М. Трубников); «Словарь криминологических и статистических терминов» (2001, О. Г. Кальман, І. О. Христич); «Бібліографічний довідник з криминології (1992–2002)» (2003, О. В. Лисодєд); «Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (науково-практичний коментар)» (2003, 2005, В. В. Голіна); «Як не стати жертвами злочинних проявів насильницького і корисливого характеру: пам'ятка для громадян» (2004, В. В. Голіна); «Злочинність неповнолітніх та заходи її попередження в Україні за сучасних умов» (2005, В. Ф. Оболенцев); «Понятийный аппарат современной криминологии (терминологический словарь)» (2005, О. Г. Кальман, І. О. Христич); «Запобігання злочинності в Україні» (2007, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська); «Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України» (2008, О. В. Лисодєд, Л. П. Оніка, А. Х. Степанюк); «Ефективність діяльності державної кримінально-виконавчої служби України» (2009, А. Х. Степанюк); «Термінологічний довідник із застосування кримінально-виконавчого законодавства» (2010, О. В. Лисодєд, М. П. Черненко); «Організація роботи персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України з підготовки засуджених до звільнення» (2011, А. Х. Степанюк); «Запобігання злочинності (теорія і практика)» (2011, В. В. Голіна); «Документи первинного обліку» (2012, О. В. Ткачова, І. О. Христич); «Звільнення від відбування покарань» (2012, М. В. Романов); «Особливості діяльності окремих підрозділів кримінально-виконавчої системи» (2012, К. А. Автухов, О. В. Ткачова, І. С. Яковець); «Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар» (2012, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець); «Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию» (2013, В. В. Голіна, М. Г. Колодязний); «Механізм оптимального виконання покарання у виді позбавлення волі» (2013, К. А. Автухов, І. С. Яковець); «Організаційно-правові засади діяльності Державної пенітенціарної служби України в установах виконання покарань» (2013, К. А. Автухов, І. С. Яковець); «Реінтегра-

ційний напрям діяльності персоналу установ виконання покарань» (2013, К. А. Автухов, І. С. Яковець); «Теорії причин злочинності неповнолітніх у сучасній американській криминології» (2013, О. Ю. Шостко); «Загальні засади діяльності спостережних комісій» (2014, К. А. Автухов, І. С. Яковець); «Результати дослідження стану реалізації засудженими з числа вразливих груп наданих прав і свобод» (2015, К. А. Автухов, І. С. Яковець), «Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз» (2015, О. О. Шуміло); «Короткочасні виїзди засуджених до позбавлення волі за межі колоній» (2016, К. А. Автухов, А. Х. Степанюк), «Віктимологія» (2017, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.); «Правові основи запобігання та боротьби із корупцією» (2018, Б. М. Головкін, К. А. Автухов, М. В. Валуйська, С. Ю. Лукашевич та ін.).

Низку монографій підготували і здобувачі кафедри: «Криминологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло» (2003, В. С. Батиргарєєва); «Криминологічна характеристика та попередження незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (за матеріалами Республіки Крим)» (2006, І. О. Доброрез); «Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань» (2006, І. С. Яковець); «Діяльність прокуратури з попередження організованої злочинності» (2008, С. С. Мірошніченко); «Криминологічна характеристика та запобігання автотранспортним злочинам, що пов'язані із загибеллю людей або тяжким тілесним ушкодженням, в Україні» (2014, К. О. Полтава).

Сьогодні наукові дослідження членів кафедри проводяться у рамках цільової комплексної програми «Теоретичні і прикладні проблеми запобігання злочинності та реформування Державної кримінально-виконавчої служби в Україні» (2016–2020 рр., № 0111и000958). Здійснюється проведення науко-

вих досліджень за темами: «Правова культура і правова свідомість як основа запобігання корупції в Україні», «Теоретичні і практичні проблеми протидії корупційній злочинності в Україні», «Системний аналіз запобігання злочинності в Україні», «Синергетична теорія запобігання злочинності», «Ціна злочинності», «Корпоративна злочинність: визначення, детермінація, запобігання», «Загальні засади теорії криміналізації особистості в кримінології», «Кримінологічна концепція суспільної небезпеки особистості злочинця», «Детермінація віктимної поведінки при вчиненні злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості», «Кримінологічні проблеми запобігання злочинів у сфері телекомунікацій та інформаційних технологій», «Кримінологічна характеристика та запобігання обігу контрафактної продукції в Україні», «Кримінологічна характеристика та запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні», «Джерела кримінально-виконавчого права», «Місце правового статусу засудженого в структурі режиму покарання у виді позбавлення волі», «Особливості відбування покарання вразливими категоріями засуджених» та ін.

Над дисертаційними дослідженнями також працюють аспіранти А. В. Білецький, В. В. Бойко, В. В. Бочарова, О. М. Бурда, Р. П. Іжевський, Ю. С. Лимаренко, Д. О. Олійник, Л. К. Серая, здобувачі С. В. Єрмолаєва-Задорожня, О. В. Заїчко, К. С. Ізосімова, І. В. Карташов, О. В. Краснокутський, В. В. Мокляк, К. О. Павлишин, К. В. Шейко. Молоді науковці вивчають питання участі громадськості у запобіганні корупційній злочинності; запобігання терористичній діяльності; створення злочинних організацій; протидії злочинам корупційної спрямованості, що вчиняються при перетині державного кордону; перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів; насильницьких злочинів у великих містах; умисних вбивств, що вчиняються способом, небезпечним для життя багатьох осіб; злочинів, пов'язаних із вандалізмом; латентного хуліганства; крадіжок у мережі роздрібної торгівлі; крадіжок, що вчиняються неповнолітніми; незаконного обігу алкогольних на-

поїв, незаконного використання бюджетних коштів при будівництві автомобільних доріг; міжнародно-правових механізмів забезпечення прав засуджених до позбавлення волі; правової регламентації виконання покарання у виді позбавлення волі у колоніях мінімального рівня безпеки тощо.

На кафедрі активно розвивається і студентська наука, працюють студентські наукові гуртки з кримінології та кримінально-виконавчого права. Кафедра першою в університеті ще на початку ХХІ століття започаткувала проведення профільних і тематичних студентських наукових конференцій. Перша така студентська конференція в університеті «Кримінологічні проблеми перехідного суспільства» відбулася у 2002 р., у 2016 р. відбулася вже п'ятнадцята подібна конференція «Злочинність як суспільна проблема та шляхи її вирішення в Україні», а у 2017 р. вже проведено чергову міжнародну наукову конференцію для молодих науковців «Злочинність у глобалізованому світі».

Кафедра постійно співпрацює із законодавчими, виконавчими та судовими органами влади. Члени кафедри долучаються до розробки законопроектів, здійснюють аналіз, надають пропозиції, зауваження на проекти законів, проекти нормативно-правових актів органів виконавчої влади та управління, проекти постанов пленумів вищих судових органів, локальних актів місцевих органів влади та місцевого самоврядування. Зокрема, кафедрою свого часу надавались пропозиції та рекомендації на проекти законів України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про боротьбу з корупцією», «Про профілактику злочинності», «Про боротьбу з тероризмом», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів», «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про запобігання корупції», «Про пробацію», «Про пенітенціарну систему», Концепції реформування правоохоронних органів України, Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки, Концепції реалізації державної політики у сфері правопорушень на період до 2015 року, Стратегії дер-

жавної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, Регіональної програми запобігання і протидії корупції в Харківській області на 2013–2015 роки, а також на низку законопроектів щодо внесення змін і доповнень до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо гуманізації порядку і умов виконання покарання у виді арешту, щодо покращення умов відбування покарання засуджених, щодо регулювання діяльності капеланів в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, щодо удосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення, щодо удосконалення гарантій права засуджених на відбування покарання за місцем проживання до засудження або місця постійного проживання родичів, щодо удосконалення доступу до правосуддя осіб, які утримуються в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань, щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів та ін.) тощо.

Зазначимо, що колектив кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого налаштований і надалі займати активну громадську позицію у процесах державотворення нашої країни, проводити й приймати участь у проведенні загальнодержавних і регіональних кримінологічних досліджень з метою вироблення і надання дієвих пропозицій органам державної влади і управління різної ланки та органам місцевого самоврядування у сфері боротьби зі злочинністю, налагодження миру і спокою у суспільстві. Запрошуємо усіх, у першу чергу, кафедри інших закладів вищої освіти України та відповідних факультетів таких закладів юридичного профілю, а також представників недержавних правозахисних та інших неурядових, у тому числі й міжнародних організацій, кому небайдужа доля нашої країни, до активної співпраці.

Із більш детальною інформацією про діяльність кафедри можна ознайомитися на сайті кафедри: <http://criminology.nlu.edu.ua/>.

В. С. Батиргарєєва,

докт. юрид. наук, доц., старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

**ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ЗЛОЧИННОСТІ – ЗАПОРУКА ПОКРАЩЕННЯ
КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ**
(рецензія на монографію Бабенка А. М. «Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір»)

В науке нет широкой столбовой дороги, и только тот может достигнуть ее сияющих вершин, кто, не страшась усталости, карабкается по ее каменистым тропам.

К. Маркс

У кримінологічній науці слова «регіон», «регіоналізація», «регіональний» і все, що з ними пов'язано, виявляються своєрідними неологізмами, які порівняно недавно стали активно використовуватися у вітчизняному науковому обігу й якими у теперішній час зумовлено чимало новаторських підходів до організації та проведення відповідних досліджень у галузі протидії злочинності. У певному сенсі це є наслідком розгортання феномена регіоналізації у дії, коли цілі народи, великі частини континентів намагаються убезпечитися від негативних впливів, що тягне за собою стрімка глобалізація соціуму, створивши систему надійної колективної безпеки від чисельних негараздів, пов'язаних із глобалізаційними процесами. Тому уявляється цілком логічним, поряд із пізнанням транснаціональних злочинних мереж, увагу зосереджувати й на регіональних потужностях протидії злочинності, що мають

бути адекватними тим злочинним викликам, які є характерними для певних регіонів, країн або територій усередині країни. Саме приборкання «внутрішньої» злочинності, покращення криміногенної ситуації на конкретних територіях багато в чому є запорукою успішної боротьби і з «інтернаціональною» злочинністю.

Давно підмічено, що злочинність як мінливе «живе» явище має свої особливості залежно від того, що є територіальною матрицею, на якій вона виникає та існує. Не можна пізнати злочинність як складну систему без з'ясування специфіки природи її частин. Серед чисельних зрізів у системі координат злочинності як цілісного явища регіональний її аспект виявляється ні чим іншим, як просторово-територіальною моделлю криміногенної ситуації в усіх її проявах у певних частинах країни. Кримінологічному аналізу саме цього зрізу проблеми злочинності присвячена монографія А. М. Бабенка під назвою «Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір».

Представлені юридичній громадськості у названій роботі результати дослідження є вельми показовими й актуальними, оскільки у вітчизняній системі запобігання злочинності склалося так, що практика орієнтується насамперед на загальнодержавні середні показники злочинних проявів, які, певна річ, нівелюють будь-які регіональні її особливості та не відображають специфіку злочинних проявів у конкретних регіонах. Адже сучасні методи збирання й аналізу кримінологічно значимої інформації не в змозі задовольнити повною мірою чисельні потреби динамічного розвитку суспільства та подолання негативних явищ і процесів, пов'язаних із кримінальною активністю певних категорій громадян, тим самим зменшуючи шанси на реалізацію багатьох державних програм, спрямованих на подолання злочинності та забезпечення законності й правопорядку в державі. Разом із тим неважко здогадатися, що криміногенна ситуація, припустимо, у західних регіонах нашої країни не може виявлятися схожою, а ще краще, ідентичною, порівняно, скажімо,

зі східними областями України. У цьому зв'язку, як правильно визначає автор монографії, урахування під час організації протидії злочинним діям лише загальнодержавних показників про стан злочинності та окремих її видів призводить до однобокості в сприйнятті інформації, ігнорування негативних тенденцій злочинності на окремих територіях та викривлення її реального стану.

Теорія кримінології у цьому ракурсі так само довгий час відставала від потреб практики. Присвячені проблемам територіальних особливостей злочинності наукові роботи, що були опубліковані у 70–80-ті роки ХХ ст. у Радянському Союзі, як правило, не зачіпали проблематики аналізу криміногенної обстановки конкретних регіонів. При цьому уявна вісь у виявленні регіональних особливостей злочинності проходила по лінії «місто – сільська місцевість». Тому, на наш погляд, такі кримінологічні розвідки не були присвячені, власне кажучи, розкриттю регіональних особливостей злочинних проявів. До того ж чимало із цих робіт видано в обмеженій кількості під грифами «таємно» або «для службового користування», що природно звужувало цільову читацьку аудиторію.

Із цих причин представлено А. М. Бабенком дослідження за багато років виявилось цілісним полотном, на якому прописаний у подробицях механізм того, як злочинність «уловлює», вірніше, використовує характерні особливості тих чи інших регіонів, що склалися історично, пристосовуючись до них та створюючи відповідний регіональний «клімат» криміногенної обстановки. Водночас у контексті магістральної проблеми установа та аналізу регіональних особливостей злочинності автор монографії ще раз привертає увагу наукової спільноти та практиків до гостро соціальних проблем, якими на теперішній час виступають наркоманія, алкоголізм, кримінальна субкультура, рецидивізм, стрімка девіація середовища неповнолітніх, суцільна віктимізація населення та ін.

На окреме схвалення заслуговує викладена у роботі теза про необхідність визначення чіткої методології у галузі проведення досліджень регіональних особливостей злочинності. З огляду на це А. М. Бабенко має рацію, стверджуючи, що сьогодні у вітчизняній криминології є відсутнім більш-менш єдиний підхід до обрання методологічного апарата для прирощення нового наукового знання у відповідній дослідницькій площині. Через це дається взнаки неможливість не лише вибудувати загальноновизнану концепцію дослідження, а й запровадити модель організації запобіжної діяльності відповідних суб'єктів, в якій визначальною умовою стала б обов'язкова рефлексія на показники постійного моніторингу щодо стану соціально-криминологічної обстановки в регіоні. А в умовах, коли національна безпека держави напряму залежить, у тому числі й від стану злочинності у країні, знання про злочинну спеціалізацію регіону стає чи не найголовнішою вимогою, від реалізації якої залежатиме коефіцієнт корисної дії роботи правоохоронних органів та інших соціальних інституцій, що беруть участь у боротьбі зі злочинністю. Недаремно варто сьогодні лише назвати той чи інший регіон України й одразу виникає асоціація з певними злочинними промислами, поширеними на його території, – чи то розкрадання природних ресурсів або контрабанда і незаконне переправлення осіб через державний кордон України, чи то насильницька злочинність або незаконний обіг зброї, чи то іржа корупції або наркотична злочинність.

Отже, знання про закономірності походження та функціонування регіональної злочинності виявляються тим наріжним каменем, що в обов'язковому порядку матиме закладатися у фундамент сучасної моделі боротьби зі злочинністю. І щось підказує рецензенту, що саме такий підхід є *modus operandi* у системах запобігання злочинності передових країн. Цей підхід потребує розумного запозичення, адже боротьба із лихом, ім'я якому «злочинність» та яке не визнає ані державних кордонів, ані політичних курсів, ані релігійних канонів, ані загальнолюдських цінностей, завжди залиша-

тиметься наскрізною проблемою світового масштабу, де обмін передовими технологіями стосовно подолання злочинності є умовою колективного виживання цілих народів. Тому недаремно автор монографії стверджує, що загальнодержавна система запобігання злочинності в Україні є інтегрованою базовою підсистемою для світової та європейської (групи держав) системи запобігання злочинності.

Ставлячи за мету проведення дослідження такого рівня, фахівець, що його здійснює, безумовно, претендує на розв'язання вельми складного завдання, оскільки «сума регіональних злочинностей», у кінцевому підсумку, даватиме повну картину про стан злочинності у всій країні, при цьому диференційованої за злочинною спеціалізацією регіонів. І якщо, повторимося, автор зазначеної монографії взявся за розв'язання завдання такого масштабу, то, звісно ж, його знання мають простягатися набагато далше, ніж, нехай, навіть і поглиблений аналіз соціальних процесів, що відбуваються у нашому суспільстві. Як уявляється, досліднику вдалося впоратися із цим непростим завданням методологічного порядку. Висока репрезентативність розглядуваного дослідження забезпечена зверненням А. М. Бабенка до основ теорії ймовірності, математики, географічних знань, напрацювань у сфері картографії, топографії та здобутків інших суміжних і достатньо віддалених від кримінології наук. Тому й недивно, що чимало отриманих під час дослідження кримінологічних знань, перекладених на мову цифр, стали невід'ємним атрибутом представленої роботи.

Відомо, що проведення будь-яких кримінологічних досліджень на високому рівні є практично неможливим без ознайомлення з науковою скарбницею минулого. У своїй роботі А. М. Бабенко продемонстрував не лише знання доробку попередніх зарубіжних і вітчизняних дослідників щодо особливостей функціонування територіально-просторових систем та їх впливу на злочинність, а й значно розвинув ці знання, прикладом, запропонувавши цілком логічну періодизацію виникнення, становлення й розвитку регіонального

напрямку у кримінології та повно розкривши сутність методологічно важливих спостережень дослідників минулих часів, зокрема, про: системний характер злочинності та циклічність у її динаміці; залежність злочинних проявів від змін певної соціальної системи, на якій вони «паразитує»; генетичний зв'язок злочинності з економічними та соціальними процесами у регіоні, культурними та національними особливостями населення, міграційними та організаційно-управлінськими чинниками; дію раніше виявлених кримінологічних законів «норми і межі кримінального насичення» та «кримінальної рівноваги»; пропорції зростання й зменшення суспільної небезпечності наслідків для соціуму від злочинів різного ступеня тяжкості; взаємозалежність одних видів злочинності від інших; тощо.

Щоб представити науковій громадськості цілісну струнку концепцію аргументів і фактів у певній площині знання, треба досконало опрацювати відповідний термінологічний апарат, що виключав би всі неоднозначні або розпливчасті тлумачення тих чи інших феноменів. Отже, це завдання теж виявилось у фокусі уваги А. М. Бабенка. У цьому зв'язку хотілося б наголосити на тому, що нарешті у вітчизняній кримінології розроблена категорія «регіональні особливості злочинності», якою охоплюються насамперед визначальні властивості згаданого феномена. Тепер, по-перше, сміливо можна стверджувати про існування методологічної матриці для майбутніх досліджень у відповідній сфері кримінології, а, по-друге, доведено, що без установлення регіональних особливостей злочинності є неможливим дотримання високих стандартів інформаційно-аналітичного забезпечення всієї системи протидії злочинності та вдосконалення механізму цього забезпечення в цілому.

На підставі комплексного аналізу статистичних показників у монографії викладені результати класифікації регіонів України за рівнем інтенсивності злочинності. Залежно від інтенсивності останньої вони поділяються на регіони з низькою криміногенною ураженістю, помірною, середньою, високою та дуже високою. При цьому рецензенту як пересічному громадянину дуже

цікаво було дізнатися, що ймовірність стати жертвою від будь-якого злочину, припустимо, у Харкові є вищою за Київ або Івано-Франківськ.

Автор монографії доходить важливого висновку, що стратегія запобігання злочинності у регіоні має базуватися у своїй основі як на всебічному знанні об'єктивної кримінально-правової статистики та кримінологічному аналізі соціальної ситуації на конкретних територіях, так і на прогнозуванні, плануванні та програмуванні очікуваних змін соціального середовища у регіоні внаслідок цілеспрямованих дій суб'єктів запобігання, що, врешті-решт, робитиме неvigідним учинення злочинів із боку окремих несвідомих членів нашого суспільства. При цьому неабияке значення, на думку А. М. Бабенка, має використання досягнень високих технологій у запобіганні злочинності, зокрема, регіональної. У розвиток ідеї використання можливостей сучасних здобутків науково-технічного прогресу у справі боротьби зі злочинністю рецензент не може не відмітити, що лише суворий зовнішній контроль за поведінкою людини у громадських місцях здатний приборкати чимало видів злочинності і, перш за все, вуличних її видів.

Разом із тим матеріал, присвячений запобіганню регіональній злочинності, є таким, що вражає своєю практичною складовою. Напевно, секрет успіху цього розділу криється у досвіді роботи автора певний час на відповідних посадах в органах внутрішніх справ. Це, без сумніву, дало можливість, поєднуючи теоретичні і практичні знання, визначитися науковцю не лише з магістральними завданнями практичної спрямованості, а й окреслити ті завдання, що виявлятимуться перспективними у подальшому прирощенні кримінологічного знання, а саме: кримінологічний аналіз і запобігання злочинності та окремих її видів у регіонах столичного й екстремально-критичного типів; дослідження злочинних проявів із метою їх запобігання в північних, південних, східних, західних та центральних регіонах нашої країни; з'ясування можливостей та особливостей інформаційної, віктимологічної та ін. профілактики злочинності в регіонах. Таким чином, дослідження регіона-

льної злочинності, зокрема, її специфіки з одночасним створенням кримінологічних «портретів» окремих регіонів країни та розкриттям особливостей регіональної злочинної детермінації, як ми можемо впевнитися, на теперішній час є дуже перспективним й затребуваним напрямом у сучасній кримінологічній науці та практичній сфері.

Будь-яке дослідження, а тим більше глибоке та змістовне, активізує наукову думку та стимулює подальший науковий пошук. Результати, викладені в монографії А. М. Бабенка, здебільшого відбивають стан регіональної злочинності так званого сталого періоду розвитку нашого суспільства, тобто до сумнозвісних подій 2014 р. Тому єдиним побажанням автору роботи є побажання продовжити роботу з кримінологічного аналізу злочинності як у регіонах України, так й у цілому по країні після суспільно-політичних змін, що відбулися в нашому суспільстві внаслідок Революції гідності. На мій погляд, злочинність сьогодення, стрімко набуваючи динамічних негативних характеристик, ще більше тяжіє до своєї регіоналізації.

І наприкінці не можу не зазначити, що представлена монографія свідчить про те, що перед нами талановитий учений, який надихає на нові кримінологічні пошуки та дає імпульс до розвитку кримінологічної думки в Україні. Наукова творчість А. М. Бабенка є прикладом для допитливого студентства та тих науковців, які тільки-но прокладають шлях у науку, а для всіх нас, хто багато років пов'язує своє життя з наукою, стає свідченням невтомності та наполегливості у відстоюванні власних наукових позицій.

**ОГЛЯД
ЗАСІДАННЯ РАДИ МОЛОДИХ УЧЕНИХ
НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ,
ПРОВЕДЕНИЙ У РАМКАХ XII ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ФЕСТИВАЛЮ
НАУКИ**

У Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України в рамках святкування днів науки 16 квітня 2018 р. відбулося засідання Ради молодих учених Інституту. У науковому заході взяли участь керівництво Інституту – директор В. І. Борисов та заступник директора з наукової роботи В. С. Батиргарєєва, а також молоді науковці, аспіранти та здобувачі Інституту.

Відкрила засідання голова Ради молодих учених Д. П. Євтеєва. Із вітальним словом до науковців звернувся директор Інституту, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України В. І. Борисов. Він підкреслив, що проведення такого заходу уже стало приємною традицією і невід’ємною частиною наукового життя Інституту, та побажав присутнім плідних дискусій і успіхів у наукових пошуках.

На заході було заслухано доповіді молодшого наукового співробітника сектору дослідження проблем злочинності та її причин А. Ю. Дзюби та аспіранта сектора дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю В. В. Назарчука.

У доповіді «Система заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників за кримінальним законодавством ФРН та України» А. Ю. Дзюба зазначила, що заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються щодо неповнолітніх у ФРН, включають в себе власне кримінальне покарання, примусові засоби та заходи виховного характеру. При цьому перелік певних видів покарань, які можуть бути застосовані щодо неповнолітніх, суттєво обмежений у порівнянні з тими, що застосовуються до дорослих

осіб. Так само, як і у вітчизняному законодавстві, вони мають скорочені строки та розміри окремих видів покарань, що застосовуються по відношенню до неповнолітніх.

Здебільшого заходи кримінально-правового характеру у ФРН зводяться до заходів виховного характеру, які з позиції законодавця виступають альтернативою кримінальному покаранню. Сутність таких заходів зводиться до виховання неповнолітньої особи, що вчинила злочин, а метою їх застосування є забезпечення правомірної поведінки, яка б унеможливила вчинення нових злочинів відповідною особою у майбутньому. Таким чином, ювенальним кримінальним законодавством ФРН передбачено доволі цікаву систему заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників.

Вітчизняний законодавець у Розділі XV Загальної частини КК України «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» також передбачає низку заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників, а саме – кримінальних покарань (із встановленням особливостей їх призначення щодо неповнолітніх) та власне заходів виховного характеру.

У кримінальному законодавстві Німеччини значна увага приділяється заходам кримінально-правового характеру, не пов'язаним із позбавленням волі. Такі заходи зовні схожі на такі види кримінальних покарань (за КК України), як арешт, виправні роботи, тощо. Але німецьким законодавцем вони віднесені до групи виховних заходів і примусових засобів.

Якщо характеризувати виховні заходи і примусові засоби крізь призму вітчизняного законодавства, то слід зробити висновок про те, що зазначені види заходів є комбінацією окремих видів покарань з альтернативними покаранню примусовими заходами виховного характеру. На погляд А. Ю. Дзюби, зазначена особливість побудови системи заходів кримінально-правового характеру щодо неповнолітніх у Німеччині є відображенням підходу, відповідно до якого позбавлення волі є єдиним видом кримінального покарання для

неповнолітніх, що характеризується каральним, більш репресивним порівняно з іншими заходами кримінально-правового характеру, змістом покарання. Щодо інших заходів кримінально-правового характеру, то виховний акцент останніх посилений настільки, що вони за своєю сутністю належать до інших заходів кримінального-правового впливу на неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення.

Отже, система заходів кримінального-правового характеру щодо неповнолітніх в Німеччині сконструйована таким чином, що за загальним правилом за вчинення кримінального правопорушення неповнолітньому призначаються виховні заходи, і лише у разі, якщо їх виявляється недостатньо, застосовуються примусові засоби або покарання. Таке положення констатує визначальну роль виховних заходів у системі інших заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до неповнолітніх у ФРН.

Також на засіданні виступив В. В. Назарчук із доповіддю на тему «Проблема визначення поняття «Служба цивільного захисту» при кваліфікації злочину».

Він наголосив, що безпека суспільства і держави в надзвичайних ситуаціях природного і неприродного характеру є важливим державним завданням. Законом України від 12 травня 2015 р. було здійснено криміналізацію ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період (крім відбудовного періоду) чи у разі проведення цільової мобілізації з введенням до Особливої частини Кримінального кодексу України ст. 336¹. Тим самим реалізовано державний захід щодо продовження реформування системи цивільного захисту як складника сектору безпеки і оборони нашої країни.

Вказаним законом у термінологічний апарат кримінального законодавства введено термін «служба цивільного захисту». Проведений аналіз матеріалів кримінальних проваджень підтверджує відсутність чітких наукових орієнтирів для правильної кваліфікації зазначеного злочину насамперед у частині розуміння поняття і ознак служби цивільного захисту. Значення цього понят-

тя для правильної кваліфікації злочину, передбаченого ст. 336¹, полягає в тому, що воно є складником об'єктивної сторони цього злочину й разом із іншими об'єктивними та суб'єктивними ознаками складу злочинного ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації є підставою для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Точність розуміння ознак злочину, зокрема, поняття «служба цивільного захисту», є запорукою правильної кваліфікації розглядуваного злочину. Разом із тим у нормативно-правових актах спостерігається різне ставлення законодавця до визначення його змісту. Так, у ч. 1 ст. 101 Кодексу цивільного захисту України це поняття визначається як державна служба особливого характеру, покликана забезпечувати пожежну охорону, захист населення і територій від негативного впливу надзвичайних ситуацій, запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, ліквідацію їх наслідків у мирний час та в особливий період. Порівняння цього визначення із тим, що було надано в Законі України «Про правові засади цивільного захисту» (цей закон втратив чинність в жовтні 2012 р.), дозволяє зробити висновок, що спостерігається певна зміна акцентів. У Кодексі цивільного захисту України передбачена часова ознака такої служби – у мирний час та особливий період. Разом зі тим у попередній редакції дефініції служби цивільного захисту про таку ознаку не йшлося. Крім того, ознакою цього поняття в чинній редакції є статус такої служби – це державна служба особливого характеру. При цьому важливо, що така ознака збережена.

В. В. Назарчук відмітив, що дещо відрізняється від розглянутих дефініцій у термінології поняття служби цивільного захисту, що міститься в Кодексі цивільного захисту, тлумачення, наведене в чинному Положенні «Про порядок проходження служби цивільного захисту особами рядового і начальницького складу», По-перше, у Кодексі вказується, то служба цивільного захисту «покликана забезпечувати пожежну охорону, захист населення і територій від

негативного впливу надзвичайних ситуацій, запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, ліквідацію їх наслідків» у вказаний час і період. Разом із тим Кабінет Міністрів України у своїй Постанові зазначає, що ця служба «забезпечує пожежну охорону, захист населення і територій від негативного впливу надзвичайних ситуацій». За семантикою словосполучення «покликана забезпечувати» визначає призначення служби цивільного захисту щодо пожежної охорони, гарантування захисту, запобігання, реагування на надзвичайні ситуації, ліквідацію їх наслідків. У визначенні постанови Кабінету Міністрів України вже не вказується про призначення, а одразу розкриваються завдання, що виконує ця служба. По-друге, Кодекс функцію «забезпечення» пов'язує з ширшим колом завдань, ніж в іншій наведеній для порівняння дефініції служби цивільного захисту, де така функція обмежена лише пожежною охороною, захистом населення і територій від негативного впливу надзвичайних ситуацій. При цьому щодо запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, ліквідації їх наслідків у мирний час і в особливий період Кабінет Міністрів України лише обмежується завданням – «вживає заходів до запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, ліквідацію їх наслідків у такий час і період».

Як відомо, за змістом слово «забезпечення» є більш широким, ніж «вживання заходів», які можуть і не забезпечувати (не гарантувати) ефективність запобіжних або ліквідаційних заходів.

Таким чином, доповідач встановив обмежену за змістом дефініцію служби цивільного захисту в наведеній постанові Кабінету Міністрів України щодо функцій цієї служби у порівнянні з її визначенням у Кодексі про цивільний захист України. Ураховуючи співвідношення та правове значення законодавчих й інших нормативно-правових актів, на думку В. В. Назарчука, у подальшому доцільно застосовувати дефініцію служби цивільного захисту, надану в Кодексі.

Аналіз наведених та інших нормативно-правових актів, дозволив науковцю визнати обов'язковими ознаками поняття «служба цивільного захисту» такі: (1) ця служба є державною службою особливого характеру, яка знаходиться в сфері управління Кабінету Міністрів України та інших державних органів; (2) її функціональне призначення – забезпечення пожежної охорони, захисту населення і територій від негативного впливу надзвичайних ситуацій, запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, ліквідацію їх наслідків; (3) час і період функціонування (діяльності) – у мирний час і особливий період; (4) її єдиноначальність; (5) ієрархічність; (6) елементами структури цієї служби є органи і підрозділи (зокрема, навчальні заклади цивільного захисту). Щодо цієї ознаки, то, наприклад вона відрізняє службу цивільного захисту за названими елементами від військової служби, служби в органах місцевого самоврядування тощо. Сьомою ознакою служби цивільного захисту є суб'єкти, що її проходять – це: (а) особи рядового і начальницького складу цієї служби, які призначені на такі посади за контрактом; (б) особи, які за контрактом зараховані до навчального закладу цивільного захисту і (в) особи, зараховані за контрактом до резерву служби цивільного захисту та прийняті на цю службу в особливий період та при цільовій мобілізації. Характерною особливістю цих суб'єктів є те, що вони не є військовослужбовцями, військовозобов'язаними чи резервістами під час проходження зборів. Під час демілітаризації особи, що проходять службу цивільного захисту були зняті з військового обліку і знаходяться на обліку в Міністерстві надзвичайних ситуацій. Виняток складають резервісти, які одночасно із зарахуванням до резерву служби цивільного захисту приймаються на цю службу в особливий період та при проведенні цільової мобілізації. Такі особи можуть бути військовозобов'язаними.

Зазначені ознаки служби цивільного захисту є типовими та визначальними. При втраті хоча б однієї з цих ознак перестає існувати служба цивільного захисту як сучасне і реальне явище.

За результатами дослідження поняття «служба цивільного захисту» як складника об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 336¹ КК, В. В. Назарчук підбив підсумки:

1) при кваліфікації розглядуваного злочину слід керуватися визначенням служби цивільного захисту, що наведено у Кодексі цивільного захисту України;

2) поняття «служба цивільного захисту» характеризується сукупністю обов'язкових ознак, зокрема, щодо суб'єктів, які її проходять. Саме за цієї ознакою здійснюється розмежування досліджуваного злочину та інших злочинів, передбачених ст. 336 (ухилення від призову за мобілізацією) та військових злочинів.

При обговоренні наукових доповідей відбулися цікаві дискусії. Відповідаючи на запитання членів ради молодих вчених, доповідачі відстоювали свої ідеї. Водночас вони отримали рекомендації щодо необхідності підсилення аргументації в деяких спірних питаннях їх напрацювань.

Із заключним словом виступила голова Ради молодих учених Д. П. Євтеєва, підкресливши, що Рада молодих вчених є унікальною платформою, де науковці Інституту, які перебувають на початку творчого шляху, можуть обговорити з колегами свої ідеї, намітити подальші напрями досліджень та набутти натхнення. У зв'язку з цим вона запросила молодих вчених, які бажають апробувати результати своїх досліджень, брати участь у подальших засіданнях ради в якості доповідачів.

Д. П. Євтеєва, голова Ради молодих учених, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрНУ;

А. В. Калініна, заступник голови Ради молодих учених, молодший науковий співробітник НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрНУ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ
ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ**

(за матеріалами міжнародного «круглого столу» 18 травня 2018 р.)

Завершив роботу міжнародний «круглий стіл» за темою «Актуальні проблеми кримінально-правової охорони громадської безпеки». Організаторами заходу виступили Відокремлений підрозділ «Харківський обласний осередок» громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права» та сектор дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України.

У роботі наукового форуму взяли участь три академіки НАПрН України: доктор юридичних наук, професор Василь Якович Тацій, доктор юридичних наук, професор Юрій Васильович Баулін, доктор юридичних наук, професор Вячеслав Іванович Борисов, 16 докторів наук (професорів) та 28 кандидатів юридичних наук (доцентів), які представниками вітчизняних навчальних та науково-дослідних закладів: Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Харківського національного університету внутрішніх справ, Національної академії прокуратури України, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Національної академії внутрішніх справ, Академії державної пенітенціарної служби, Університету державної фіскальної служби України, Національного університету «Одеська юридична академія», Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, а також учені з Польщі та Білорусі. Приєдналися до роботи форуму і практичні працівники.

Учасники заходу обговорювали дискусійні теоретичні та практичні питання за такими напрямками: удосконалення кримінального законодавства з питань боротьби з терористичними злочинами; організована злочинність як сучасна загроза громадській безпеці України; незаконний обіг зброї, вибухових речовин та інших загальнонебезпечних предметів.

Відкрила захід доктор юридичних наук, професор, голова Відокремленого підрозділу «Харківський обласний осередок» ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права» Людмила Миколаївна Демидова. Вона подякувала усім присутнім за участь у міжнародному круглому столі, який об'єднав провідних вчених України, Польщі та Республіки Білорусь, що займаються дослідженнями проблем охорони громадської безпеки, а також представників правоохоронних та судових органів.

Людмила Миколаївна зазначила, що сьогодні злочинні посягання на громадську безпеку, у першу чергу, терористичні злочини, діяльність злочинних організацій, бандитизм, неконтрольоване державою озброєння населення з реальним використанням зброї для насильницьких діянь, що руйнують спокій у суспільстві, є головними загрозами національній безпеці України. У цих умовах досить актуальним є аналіз якості й ефективності норм розділу IX Особливої частини КК України, обговорення шляхів удосконалення кримінально-правової охорони громадської безпеки та розроблення рекомендацій, що можуть бути корисними для державних органів, органів місцевого самоврядування, слідчо-судової практики і громадськості.

До учасників круглого столу з привітальним словом звернувся доктор юридичних наук, професор, академік НАН України і НАПрН України, голова громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права», ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Василь Якович Тацій, який привітав із початком роботи форуму. та відзначив, що уже другий рік поспіль правники з України та із зарубіжних країн збираються на науково-практичний круглий стіл, що проводить-

ся Відокремленим підрозділом «Харківський обласний осередок» ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права» і Науково-дослідним інститутом вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, для обговорення найбільш актуальних кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю.

У травні минулого року обговорювалися питання кримінально-правової охорони основ національної безпеки України, а в цьому році темою наукового заходу є «Актуальні проблеми кримінально-правової охорони громадської безпеки». Вибір такого ракурсу розгляду проблем боротьби зі злочинністю в сучасних умовах воєнних дій на Сході нашої країни, окупованого Криму та неконтрольованого державою озброєння населення не є випадковим. Поновлення спокою та злагоди в суспільстві є першочерговим завданням для державних інституцій і науковців, які завжди були й є справжньою рушійною силою в розбудові України як соціальної, демократичної, незалежної і правової держави з євроінтеграційним курсом.

Із вступним словом виступив доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заступник голови ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права», директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України Вячеслав Іванович Борисов, який відзначив, що проведення «круглого столу» за темою «Актуальні проблеми кримінально-правової охорони громадської безпеки» є помітною подією в науковому середовищі, оскільки такий науково-практичний захід вже став традиційним та присвячується розгляду актуальних проблем кримінального права до Всеукраїнського фестивалю науки.

Вчений вказав, що обрання зазначеної теми є не випадковим, оскільки безпека поряд із життям і здоров'ям людини, її честю, гідністю та недоторканністю визнані в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції). Убезпечення кожного громадянина, як і суспільства в цілому, є одним із

найважливіших завдань України як «суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави» (ст. 1 Конституції). На сьогодні, коли наша держава перебуває у складному економічному, політичному та соціальному стані, а також у часи ведення бойових дій на її Сході та в умовах глобалізації світових процесів актуальність захисту громадської безпеки є очевидною не тільки для фахівців кримінального права та представників правоохоронних і судових органів, а й для пересічних громадян. Від додержання громадської безпеки багато в чому залежать рівень захищеності кожної людини від загроз загальнонебезпечного характеру, так і відповідні інтереси суспільства та держави.

З науковою доповіддю «Доктринальна модель кримінально-правової охорони громадської безпеки: концептуальні засади» виступила доктор юридичних наук, професор, голова Відокремленого підрозділу «Харківський обласний осередок» ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права», професор кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України Людмила Миколаївна Демидова. Вона підкреслила, що проблемними залишаються ключові питання подальшого удосконалення кримінального законодавства щодо громадської безпеки, зокрема, розуміння парадигми громадської безпеки й її співвідношення з поняттями «національна безпека», «основи національної безпеки», «громадський порядок» та ін.; встановлення видів громадської безпеки й тих їх властивостей, що підтверджують доцільність їх охорони розділом IX Особливої частини КК; повнота й точність передбачення в КК видів злочинів проти громадської безпеки та їх обов'язкових ознак. Не втихає дискусія щодо точності фіксації ознак цих злочинів насамперед у статтях 258, 258³, 258⁵ КК та ін. Для удосконалення правового забезпечення кримінально-правової охорони громадської безпеки допові-

дачкою запропоновані й обґрунтовані концептуальні засади доктринальної моделі. Таку модель репрезентовано як певну системну сукупність поглядів, ідей, принципів, а також основних напрямів, заходів, інших концептуальних засад перспективного правового забезпечення охорони громадської безпеки України.

Наступним доповідачем була заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник Владислава Станіславівна Батиргарєєва. Її наукова доповідь «Злочини проти громадської безпеки як загроза основам національної безпеки України» викликала особливий інтерес учасників конференції, враховуючи важливість для наукового кола розглянутих доповідачем питань. Зокрема, В. С. Батиргарєєва зазначила, що у тих умовах, в яких вимушена перебувати Україна, поняття безпеки стає сенсоутворюючим чинником нашого буття. Проблематика убезпечення людини, її прав і свобод від злочинності сьогодні, як ніколи, виявляється вельми актуальною темою. Адже відомо, кримінальна реальність не є застиглим феноменом. Цей феномен чуйно реагує на певні події – людські, техногенні, природні катаклізми, різного роду трансформаційні процеси, що перманентно відбуваються у суспільстві, та ін. Під час корінних перетворень у масштабах всього суспільства злочинність так само набуває нових якісних характеристик. Один із таких періодів сьогодні якраз і переживає наша країна. І слід відверто зазначити, що життя в епоху суспільного зламу призвело до безпрецедентного збільшення тих злочинів, які за минулих часів не були характерними для українського суспільства.

Також із доповіддю «Питання удосконалення закону про кримінальну відповідальність за терористичні злочини» виступив доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ Вячеслав Павлович Ємельянов. Дослідник зазначив, що після ратифікації Україною 31 липня 2006 р. Конвен-

ції Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р. були прийняті закони України від 21 вересня 2006 р. № 170-V і від 18 травня 2010 р. № 2258-VI, згідно з якими Кримінальний кодекс був доповнений статтями 258¹ – 258⁵. Досконале ознайомлення з цим законодавчими новелами свідчить про те, що вони не тільки не відповідають повною мірою міжнародно-правовим документам, але й породили неузгодженості зазначених норм як між собою, так і з іншими кримінально-правовими нормами, що, безумовно, ускладнює їх застосування у слідчо-судовій практиці. Таким чином, вчений вважає за доцільне викласти базовий склад терористичних злочинів під назвою «Акт тероризму» з таким змістом: «Акт тероризму, тобто вчинення або погроза вчинення вибуху, підпалу, отруєнь, затоплень, посягання на життя, захоплення заручників, установ, підприємств, організацій, радіоактивних матеріалів або інших суспільно небезпечних діянь, спрямованих на залякування населення з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи місцевого самоврядування, міжнародним організаціями, об'єднаннями громадян, фізичними або юридичними особами».

Жвавий інтерес викликав і виступ хабілітованого доктора філософії, професора кафедри кримінального права юридичного факультету Університету в Білостоці (Польща) Катажини Лясковської на тему «Современное состояние организованной преступности в Польше и реагирование государства на неё». Враховуючи зростання значення порівняльно-правових досліджень для подальшого розвитку національного кримінального законодавства в умовах глобалізації і реалізації євроінтеграційного курсу України, пані Лясковська зазначила, що «появление организованной преступности в Польше в начале 1990-х годов и ее дальнейшее развитие до наших дней – это огромный вызов для государства, которое обязано обеспечить безопасность своих граждан. Это было и остается проблемой как для законодателя, так и для правоохранительных и судебных органов». У своїй доповіді К. Лясковська висвітлила формування в Польщі явища організованої злочинності протягом бага-

тьох років, розглянула питання, що стосуються його правового регулювання, пов'язані з переслідуванням і виявленням злочинів, вчинених в організованих злочинних структурах, а також розкрила кримінальну політику судів щодо їх виконавців.

Наступним доповідачем був доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Ігор Іванович Митрофанов із темою виступу «Невикористані можливості кримінального права в протидії злочинам проти громадської безпеки». Дослідник зазначив, що кримінальне право України характеризується як наявністю невикористаних можливостей права в протидії злочинам проти громадської безпеки, так і необхідністю подальшого вдосконалення існуючих кримінально-правових нормативів, що встановлюють покарання за ці злочини. Проте законодавчих можливостей недостатньо, оскільки для їх реалізації необхідний налагоджений механізм реалізації цих нормативів, поєднаний із усвідомленням правлячими елітами потреб соціуму в протидії кримінальній активності всією системою зазначених вище заходів. Крім того, засоби кримінальної відповідальності не можуть вибірково застосовуватися до окремих категорій громадян. Це пояснюється тим, що такий підхід правозастосовних органів викликає не лише обурення населення країни, а й породжує зневагу до закону про кримінальну відповідальність та до кримінальної юстиції в цілому. Все це може призвести до переходу людей від розрахунку на судове встановлення (відновлення) соціальної справедливості до її знаходження в позасудових формах (самосуд).

Продовжив наукову дискусію у доповіді «Вдосконалення протидії злочинам терористичної спрямованості з урахуванням досягнень наукового прогресу (біоінженерія, штучний інтелект, неорганічна та змішана форма життя)» кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Олександр Едуардович Радутний. Науковець, зокрема, акцентував увагу учасників круг-

лого столу, що злочини терористичної спрямованості все частіше можуть бути пов'язані з використанням сучасних технологій, пристроїв та винаходів. Напрямами, які є уразливими з позиції їх потенційного використання як окремими терористами, так і терористичними організаціями, можуть бути: 1) біоінженерія; 2) створення живих істот, які поєднують органіку з неорганікою (так звані кіборги – скорочення від англ. «cybernetic organism» – біологічний організм, який містить у собі механічні та (або) електронні компоненти); 3) створення неорганічної форми життя. Він обґрунтував свій висновок, що уразливість вказаних напрямів науково-технічного прогресу не має слугувати причиною для їх заборони у цілому, а лише вимагає належного правового регулювання, зокрема через перегляд окремих положень доктрини кримінального права щодо суб'єкта правовідносин та суб'єкта злочину або кваліфікуючих ознак останнього.

Також із доповіддю «Поняття транснаціональної організації за кримінальним законодавством України» виступив кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Сергій Васильович Гринчак. Зокрема, науковець зазначив, що негативними рисами процесу світової глобалізації є трансформація організованої злочинності в транснаціональну, що створює реальну загрозу для людства в цілому. С. В. Гринчак обґрунтував свій висновок і зазначив, що «транснаціональна організація» – це злочинна організація, яка займається незаконною трансплантацією або незаконною торгівлею органами або тканинами людини, створена з метою отримання прибутку і поширює свою діяльність на територію декількох держав. У той же час, враховуючи неналежне законодавче регулювання, а як наслідок теоретичну і практичну складність визначення природи транснаціональної організації, банди, терористичної групи чи терористичної організації, незаконних воєнізованих чи збройних формувань тощо, вбачається перспективним напрямом подальше дослідження уніфікації форм співучасті, загальних та спеціальних видів

організованих злочинних об'єднань, які передбачені кримінальним законодавством України.

Наступним доповідачем був кандидат юридичних наук, доцент, відповідальний секретар ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права», доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Юрій Анатолійович Пономаренко із темою виступу «Протиправність як ознака незаконного поводження зі зброєю». Дослідник зазначив, що проблема розмежування законного та незаконного поводження зі зброєю останнім часом є високо актуальною в Україні. Це обумовлюється, по-перше, продовжуваною вже більше чотирьох років війною, яка є невичерпним джерелом збільшення озброєності населення; по-друге, все більшим зростанням чисельності і впливовості прибічників легалізації цивільної зброї; по-третє, декількома резонансними виправдувальним вироками, винесеними нещодавно судами України за ст. 263 КК України. Зокрема, учений акцентував увагу на тому, що така судова практика у разі її продовження може перетворитися на фактичну легалізацію поводження з будь-якою вогнепальною чи холодною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами до того часу, поки не буде прийнятий «Закон України про порядок поводження зі зброєю (або про порядок видачі дозволів на неї)». Інакше кажучи, ця судова практика може стати підґрунтям для віднесення до правомірних тих випадків поводження зі зброєю, які сьогодні визнаються протиправними.

Активними учасниками круглого столу були доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, професор кафедри кримінального права національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Юрій Васильович Баулін, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Василь Миколайович Киричко, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Сергій Вячеславович Гізімчук. Участь в дискусії також прийняли

кандидат юридичних наук, доцент старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України Т. А. Павленко, кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник цього Інституту О. О. Пащенко, кандидати юридичних наук Т. А. Дунаєва, Д. П. Євтєєва, Г. С. Крайник, Н. В. Невідома та ін.

За підсумками роботи міжнародного круглого столу були прийняті рекомендації.

Л. М. Демидова, доктор юридичних наук, професор, голова Відокремленого підрозділу «Харківський обласний осередок» ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»;

Н. В. Невідома, кандидат юридичних наук, секретар Відокремленого підрозділу «Харківський обласний осередок» ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»

УДК 342.71 (477)

В. А. Тимошенко,

докт. юрид. наук, проф.;

С. В. Дрьомов,

канд. юрид. наук, член Національної
спілки журналістів України

ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: СУМНІ РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

У статті запропоновано результати дослідження деяких проблем реалізації положень конституційно-правового інституту громадянства України. Особливу увагу автори публікації приділили питанням, пов'язаним з виконанням Президентом України своїх конституційних повноважень у сфері надання та припинення громадянства України.

Розглянуто недоліки у функціонуванні механізму підготовки рішень Глави держави про припинення громадянства України та вказано на виявлені факти маніпулювань правом громадян на захист їх персональних даних та доступ до публічної інформації.

Ключові слова: громадянство, Президент України, надання громадянства, припинення громадянства.

Останнім часом питання формування та реалізації державної політики у сфері громадянства України набули надзвичайної актуальності та стали одним із чинників, що суттєво впливають на стан забезпечення національної безпеки. Про таке, на наш погляд, можуть красномовно свідчити наведені нижче статистичні показники.

За даними з різних неофіційних джерел, громадянство інших держав мають від 5 % до 17 % українців, значна частина яких – чоловіки призовного віку. При цьому, до початку окупації Російською Федерацією (далі – РФ) Криму паспорт громадянина Росії мали від 140 до 350 тис. українців, переважна більшість з яких проживала у Криму та на Донбасі. Водночас, кількість громадян України, що набули угорського громадянства, за підрахунками експертів, сягає уже понад 100 тис., а румунського – близько 80 тис. осіб.

Поряд із цим у вітчизняних та зарубіжних ЗМІ все частіше з'являються публікації скандального характеру, у яких повідомляється про наявність мно-

жинного громадянства в окремих українських високопосадовців. Так, за даними А. Артеменка – донедавна народного депутата України, який до 29 квітня 2017 р. окрім громадянства України нібито перебував одночасно й у громадянстві Канади, понад 100 народних обранців нинішнього скликання мають множинне (подвійне) громадянство¹. Якщо ця інформація відповідає дійсності, то виникають цілком логічні запитання: чиї інтереси представляють ці народні обранці в Українському парламенті, якій державі вони служать? З огляду на це, стає зрозумілою низька ефективність законотворчої діяльності наших парламентарів.

Службою безпеки (далі – СБ) України відмічається також тенденція до збільшення кількості випадків набуття військовослужбовцями України громадянства іноземних держав, що, на думку керівництва спецслужби, створює передумови для можливого вчинення такими особами в подальшому злочинів проти основ національної безпеки України. Так, у процесі контррозвідального забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань СБ України з 2014 р. задокументовано 45 фактів отримання українськими військовиками паспортів іноземних держав. Протягом 2016 р. встановлено 18 таких випадків².

На наш погляд, значно ускладнює ситуацію те, що при підтримці офіційної Москви з 1 січня 2017 р. у так званих «ДНР» та «ЛНР» розпочато видачу власних паспортів. За даними правоохоронних органів України, паспорт «громадянина ДНР» уже отримали близько 40 тис. мешканців тимчасово не-підконтрольних районів Донецької області. Заяви ще біля 45 тис. осіб перебувають у стадії вирішення.

¹ Лінко Д. У депутатів-втікачів було по два паспорти. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/28338937.html> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

² Перший друкований публічний звіт СБУ за європейськими принципами, виданий за технічної підтримки Консультативної місії ЄС з реформування сектору цивільної безпеки України URL: <https://www.slideshare.net/ServiceSsu/ss-73531447> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

Слід зазначити, що пов'язане з процесом такої «паспортизації» вилучення паспортів громадянина України не призвело до збільшення кількості звернень «новоспечених громадян ДНР та ЛНР» про вихід з громадянства України. Це може свідчити про те, що навіть найпалкіші прибічники ідеї створення квазі-республік усвідомлюють, що втрата громадянства України означатиме для них автоматичне позбавлення можливості відвідування країн з європейськими цінностями³.

Необхідно звернути увагу й на такий факт. На наш інформаційний запит від 15 лютого 2017 р. Державна міграційна служба (далі – ДМС) України повідомила (лист № ЗП-Д-87/6/98-17 від 27 березня 2017 р.), що на тимчасово невідконтрольній території України «... залишилося 14516 бланків паспорта громадянина України, які наказом ДМС визнані недійсними (анульованими)».

На нашу думку, вжитих ДМС України заходів (визнання зазначених бланків недійсними) недостатньо, аби запобігти протиправному використанню цих документів для вчинення різноманітних суспільно небезпечних діянь, наприклад з метою:

– незаконного отримання соціальних виплат на території України особами, які не мають відповідного права або не можуть підтвердити наявність у них такого права;

– незаконного одержання на територію України осіб для ведення протиправної діяльності (терористичних актів, диверсій тощо);

– здійснення транзиту в інші країни, у т. ч. європейські, представників терористичних організацій, нелегальних мігрантів тощо;

– підриву авторитету України на міжнародній арені.

Особливе занепокоєння викликає й те, що Росія не залишилась осторонь зазначених процесів, вона продовжує втручатись у внутрішні справи не-

³ Примітка. Детальніше про це див.: URL: <http://gordonua.com/ukr/publications/chim-zagrozhu-ukranta-zhityam-okupovanih-rayonv-donecko-oblast-vidacha-pasportv-dnr-181940.html> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

залежної України, використовуючи при цьому надзвичайно широкий спектр засобів, у тому числі у сфері регулювання питань громадянства. Так, 19 липня 2017 р. Державною Думою РФ ухвалено низку змін до Федерального закону «Про громадянство Російської Федерації» та статей 8 і 14 Федерального закону «Про правове становище іноземних громадян в Російській Федерації».

Навіть побіжний аналіз цих законодавчих новел може вказувати на «нестримне бажання» нашого північного сусіда зосередити особливу увагу на вирішенні проблем *українських громадян, які висловили бажання змінити громадянство на російське (виділено нами – В. Т., С. Д.)*. При цьому на громадян інших держав спрощений порядок набуття громадянства РФ не поширюється⁴.

Тож в надзвичайно складних умовах сьогодення проблеми громадянства набули для сучасної Української держави особливої актуальності. З огляду на це, цілком логічними видаються запитання: чи є державна політика України достатньо ефективною у цій сфері правовідносин та наскільки адекватно українська влада реагує на нові виклики, пов'язані з регулюванням питань громадянства. Щоб одержати відповідь на ці та низку інших запитань і скласти більш-менш повну картину про стан справ у цій царині, ми направили кілька інформаційних запитів до державних установ, які беруть безпосередню участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері громадянства. І ось що з цього вийшло.

Перш за все зазначимо, що Конституцією України (ст. 106) вирішення питань, пов'язаних з наданням та припиненням громадянства віднесено до сфери відповідальності Президента України, який у межах своєї компетенції видає відповідні укази, у тому числі й ті, що спрямовані на забезпечення реалізації положень Закону України «Про громадянство України». До таких, зо-

⁴ *Примітка.* Детальніше про це див.: URL: <http://gordonua.com/ukr/publications/yak-derzhduma-sprostila-nabuttya-gromadyanstva-rf-dlya-ukrancv-chomu-cim-skoristayutsya-boyoviki-na-donbas-203689.html> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

крема, належить Указ Президента України «Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України»» із змінами і доповненнями. Цим документом, зокрема, затверджено Положення про Комісію при Президенті України з питань громадянства та Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень. Зазначеним Порядком з-поміж іншого визначено перелік документів, які подаються для встановлення, оформлення та перевірки належності до громадянства України, прийняття до громадянства України, оформлення набуття громадянства України, припинення громадянства України, скасування рішень про оформлення набуття громадянства України, а також процедур подання цих документів та провадження за ними, виконання прийнятих рішень з питань громадянства України⁵.

Однак, особливої уваги, як видається, заслуговують укази Президента України, якими відповідно до п. 26 ч. 1 ст. 106 Конституції України оприлюднюється рішення про прийняття до громадянства України чи припинення громадянства України. За даними Департаменту з питань громадянства Адміністрації Президента України, за період з 2012 р. до 2016 р. громадянство України набуло 5888 осіб, водночас, указами Глави держави припинено громадянство України 34124 особам. Проте, на офіційному сайті Глави держави можна ознайомитися лише з окремими такими документами. Так, з 1 січня 2010 р. опубліковано лише чотири укази Президента України виключно про надання громадянства України, а саме:

– від 1 червня 2012 р. № 360/2012 про прийняття до громадянства України В. Новинського⁶;

⁵ Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України»: Указ Президента України від 27 березня 2001 р. № 215/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 13. Ст. 533.

⁶ Про прийняття до громадянства України Новинського В. В.: Указ Президента України від 29 травня 2012 р. № 360/2012. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/3602012-14383> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

– від 13 грудня 2014 р. № 927/2014 про прийняття до громадянства України Е. Згуладзе-Глуксманн⁷;

– від 11 червня 2015 р. № 327/2015 про прийняття до громадянства України Г. Лорткіпанідзе⁸;

– від 30 травня 2015 р. № 301/2015 про прийняття до громадянства України М. Саакашвілі⁹.

Ми спробували отримати інформацію щодо юридичних та фактичних підстав прийняття Президентом України рішення про надання громадянства України громадянам Грузії Міхеїлу Саакашвілі, а також Хатії Деканоїдзе – донедавна керівнику Національної поліції України. З цією метою нами направлено відповідні інформаційні запити до ДМС України (від 15 серпня 2016 р.) та Адміністрації Президента України (від 30 серпня 2016 р.), у яких запропоновано дати відповідь на такі запитання:

1) коли (дата) Президентом України прийнято до громадянства України громадян Грузії Міхеїла Саакашвілі та Хатію Деканоїдзе;

2) на підставі яких фактичних обставин Президентом України прийнято таке рішення;

3) яким нормативно-правовим актом (стаття Закону України) керувався Президент України, приймаючи рішення про надання громадянства України Міхеїлу Саакашвілі та Хатії Деканоїдзе;

4) чи проживали громадяни Грузії Міхеїл Саакашвілі та Хатія Деканоїдзе безперервно на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років на момент подання ними документів для оформлення набуття громадянства України;

⁷ Про прийняття до громадянства України Е. Згуладзе-Глуксманн: Указ Президента України від 13 грудня 2014 р. № 927/2014. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/9272014-18080> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

⁸ Про прийняття до громадянства України Г. Лорткіпанідзе: Указ Президента України від 11 червня 2015 р. № 327/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/3272015-19124> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

⁹ Про прийняття до громадянства України М. Саакашвілі: Указ Президента України від 30 травня 2015 р. № 301/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/3012015-19079> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

5) чи подали Міхеїл Саакашвілі та Хатія Деканоїдзе зобов'язання припинити іноземне громадянство (як цього вимагають положення частини другої статті 9 Закону України «Про громадянство України»);

6) чи подали вказані особи документ про зобов'язання припинити іноземне громадянство, виданий уповноваженим органом Грузії, або декларацію про відмову від іноземного громадянства (якщо з незалежних від них причин не можуть отримати такий документ);

7) чи втратили громадянство України Віктор Янукович, Микола Азаров, Юрій Іванющенко, Олег Царьов, Анатолій Шарій, Андрій Ключев, Володимир Олійник, Віктор Пшонка, Сергій Курченко, Ігор Марков, Раїса Богатирьова, Сергій Арбузов, Віталій Захарченко, Олександр Кліменко, Едуард Ставицький, Юрій Іванющенко, Сергій Аксьонов, Володимир Константинов, Наталія Поклонська, Олександр Захарченко, Ігор Плотницький, Денис Пушилін, Олександр Ходаковський.

У відповіді на цей інформаційний запит, підписаний директором Департаменту організаційного забезпечення ДМС України С. Донським, (реєстр. № ЗПІ-Д-306/4/324-16 від 22 серпня 2016 р.) нас повідомлено, що у наданні запитуваної інформації нам відмовлено. Мотивуючи таке рішення, пан С. Донський зазначив, що у нашому запиті порушені питання, що «...стосуються персональних даних, які без письмової згоди особи не можуть бути надані відповідно до Закону України «Про захист персональних даних». Крім того, він зауважив, що вказані у цьому запиті особи не давали згоду на розголошення персональних даних».

Пан С. Донський, надаючи таку відповідь, очевидно, не звернув уваги на те, що Указ Президента України від 30 травня 2015 р. № 301/2015 про прийняття до громадянства України М. Саакашвілі опубліковано на офіційному сайті Глави держави. У такий спосіб Президент України надав (забезпечив) вільний доступ громадян до окремих персональних даних М. Саакашвілі. Тож, розглядаючи наш інформаційний запит, пан С. Донський мав би керуватися не

стільки Законом України «Про захист персональних даних», скільки приписами статті 5 Закону України «Про доступ до публічної інформації», якими встановлено, що доступ до інформації забезпечується шляхом систематичного та оперативного оприлюднення інформації:

- в офіційних друкованих виданнях;
- на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет;
- на єдиному державному веб-порталі відкритих даних.

Вбачаємо за необхідне також нагадати панові С. Донському, що публічною інформацією є відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом (ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації»).

Тож, відмовивши нам у наданні копії Указу Президента України від 30 травня 2015 р. № 01/2015 про прийняття до громадянства України М. Саакашвілі, цей добродій порушив законодавчі приписи, якими гарантовано та унормовано право громадян України на доступ до публічної інформації.

Також слід зазначити, що решта поставлених нами запитань стосувалися не персональних даних осіб, а власне додержання самої процедури надання їм громадянства України, що ніяк не передбачає розголошення «... відомостей чи сукупності відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована». Тому посилання на заборону надавати запитувану нами інформацію як таку, що встановлена Законом України «Про захист персональних даних», видається щонайменше недоречним.

Відповідь на наведені вище запитання, що надійшла з Адміністрації Президента України та підписана т. в. о. керівника Головного департаменту забезпечення доступу до публічної інформації Т. Козицькою, була більш роз-

логою. Однак, цього разу за одержанням копії Указу Президента України про прийняття до громадянства України М. Саакашвілі від 30 травня 2015 р. № 301/2015 нам рекомендували звернутися до офіційного інтернет-представництва Президента України. Поряд з тим, нам повідомили, що «...інформація про набуття іноземного громадянства рядом осіб, зазначених у запиті, безперервне проживання їх на території України протягом останніх п'яти років відсутня». Тож читаємо цей «шедевр» та згадуємо відомі рядки твору видатного російського поета М. Лермонтова: «... смешались в кучу кони, люди...». Адже з одержаної нами відповіді важко зрозуміти, кого саме та у якому контексті мала на увазі пані Т. Козицька: М. Саакашвілі та Х. Деканоїдзе, чи В. Януковича в компанії інших зрадників, про яких йшлося у пункті 7 нашого інформаційного запита.

29 квітня 2017 р. П. Порошенком підписано Указ Президента України № 119/2017 від 29 квітня 2017 р. про припинення громадянства України А. Артеменку, О. Боровикові, Д. Новгородському та О. Нусс. Цей акт Глави держави також не був оприлюднений. З огляду на це 5 травня 2017 р. ми вкотре звернулися до Адміністрації Президента України з інформаційним запитом, у якому просили у передбачений Законом України «Про доступ до публічної інформації» надіслати на нашу адресу завірену в установленому порядку копію вказаного документа, а також надати таку інформацію:

- 1) з яких юридичних та фактичних підстав Президентом України прийнято таке рішення;
- 2) чи подавали вказані особи заяви про припинення громадянства України;
- 3) коли та з якої з підстав, передбачених у ст. 6 Закону України «Про громадянство України», набули громадянства України Олександр Боровик та Андрій Артеменко.

Однак, і цього разу у наданні запитуваної інформації нам «чемно відмовили». У листі (реєстр. № 12-09/1347 від 15 травня 2017 р.) керівник Голо-

вного департаменту забезпечення доступу до публічної інформації Адміністрації Президента України С. Кондзеля повідомила, що О. Боровикові та А. Артеменку громадянство України припинено згідно із Указом Президента України від 29 квітня 2017 р. № 119. Проте, запитувана нами інформація, на її думку, «... є конфіденційною і стосується прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб...». Тому пані С. Кондзеля переконана, що оприлюднення цієї інформації без особистого дозволу зазначених осіб призведе до порушення їхніх законних прав та інтересів, що «... суперечить вимогам чинного законодавства України». Навіть відповідь на таке, здавалось би, зовсім безневинне запитання: чи подавали зазначені особи заяву з проханням припинити їм громадянство України, на думку цієї пані, може потягти за собою настання вказаних негативних наслідків.

Тож, як бачимо, керівник Головного департаменту забезпечення доступу до публічної інформації Адміністрації Президента України С. Кондзеля принагідно провела такий собі «лікбез» для дипломованих, але нічого, на її погляд, нетямущих юристів. От тільки вельмишановна пані чомусь забула повідомити, звідки вона дізналася про те, що О. Боровик, А. Артеменко та інші особи, яким Указом Президента України від 29 квітня 2017 р. № 119 припинено громадянство України, не дали своєї згоди на оприлюднення зазначеної інформації.

Відповідь на це та низку інших запитань ми сподівались отримати, надіславши відповідний інформаційний запит до Адміністрації Президента України. Користуючись нагодою, ми також поцікавились, яким нормативно-правовим актом передбачено порядок одержання дозволу на оприлюднення інформації про надання чи припинення громадянства України Президентом України.

Однак, і цього разу відповідь (реєстр. № 12-09/2758 від 26 вересня 2017 р.) нас вкотре розчарувала. Все та ж пані С. Кондзеля повідомила, що «...Законом України «Про доступ до публічної інформації» не передбачено

обов'язку розпорядника інформації звертатися до об'єкта персональних даних щодо отримання згоди про надання інформації про нього». Тоді хто має це робити? – запитаєте ви. Відповіді на це запитання ми не отримали, адже в Адміністрації Президента України не мають звички відповідати на усі поставлені запитання. На погляд тамтешніх чиновників, це краще робити вибірково... Маємо відповідь на запитання – відповідаємо, а ні – то й відповідати не слід!

Таким чином, шановні співвітчизники, якщо хочете отримати від органу державної влади інформацію, яка містить персональні дані якогось чиновника або іншої публічної особи, спочатку отримайте **письмовий** (виділено авторами) дозвіл цієї особи про надання вам такої інформації, або готуйтеся до того, що доведеться у судовому порядку оскаржувати відмову у наданні цієї інформації!

Надзвичайно цікавим видається те, що Указ Президента України про припинення громадянства України А. Артеменку, О. Боровикові, Д. Новгородському та О. Нусс від 29 квітня 2017 р. № 119/2017 знаходиться у вільному доступі на сторінках різних інтернет-ресурсів¹⁰.

Слід окремо відмітити, що для А. Артеменка вказаний Указ Президента України означав не тільки втрату громадянства України. 16 травня 2017 р. Постановою Верховної Ради України № 2027-VII йому достроково припинено повноваження народного депутата України¹¹. При цьому, зроблено це з таким небаченим поспіхом, який варто демонструвати при ловлі усіх відомих паразитуючих комах. Судіть самі. 15 травня 2017 р. проект Постанови Верховної Ради України про дострокове припинення повноважень народного депутата України А. Артеменка зареєстровано (реєстр. № 6445) в парламенті, у

¹⁰ Про припинення громадянства України Артеменка А. В., Боровика О., Новгородського Д. В. та інших осіб: Указ Президента України від 29 квітня 2017 р. № 119/2017 URL: https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D0%B0%D0%B7_%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D0%B2%D1%96%D0%B4_29.04.2017_%E2%84%96119/2017 (дата звернення: 01.05.2018 р.).

¹¹ Про дострокове припинення повноважень народного депутата України Артеменка А. В.: Постанова Верховної Ради України від 16 травня 2017 р. № 2027-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2027-19> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

той же день він був направлений до Комітету з питань Регламенту та організації роботи Верховної Ради України, питання розглянуто в Комітеті, а наступного дня Постанову 244 голосами народних депутатів прийнято та на швидкуруч підписано спікером.

Таким чином, вносячи вказаний проект Постанови до Верховної ради та ухвалюючи його, народні депутати «забули» про те, що пан А. Артеменко має право на оскарження Указу Президента України про припинення йому громадянства України від 2 квітня 2017 р. № 119/2017. Можливо, вони беззаперечно впевнені у правоті Глави держави, або переконані в тому, що суд не визнає цей президентський акт незаконним. Ми ж, у свою чергу, сподіватимось, що Верховний Суд України виявить спроможність віднайти істину у цій справі та хоча б частково відновити у суспільства надію на те, що в Україні ще є залишки справжнього правосуддя.

А тим часом 26 липня 2017 р. П. Порошенко підписав Указ Президента України № 196/2017 про припинення громадянства М. Саакашвілі та ще семи особам. За «традицією», що склалася в Україні, цей документ також не оприлюднюватиметься. Про це заявили в Адміністрації Президента України та пояснили, що «... відповідно до законодавства про захист персональних даних цей нормативний акт не підлягає публікації, оскільки містить конфіденційну інформацію, зокрема персональні дані»¹².

Варто зазначити, що Указ Президента України № 196/2017 від 26 липня 2017 р. про припинення громадянства М. Саакашвілі, так само як і Указ Президента України № 119/2017 від 29 квітня 2017 р. про припинення громадян-

¹² Указ про позбавлення Саакашвілі громадянства опублікований не буде. Адміністрація президента. URL: <https://hromadske.ua/posts/ukaz-pro-pozbavlennia-saakashvili-hromadianstva-opublikovanyi-ne-bude-administratsiia-prezydenta> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

ства України А. Артеменку, О. Боровикові, Д. Новгородському та О. Нусс, знаходиться у вільному доступі¹³.

Однак, в Адміністрації Президента на такий «конфуз» не звертають уваги... Таким чином, склалася пікантна ситуація, коли окремі державні органи в особі Адміністрації Президента України та Державної міграційної служби України пильнують за тим, аби не допустити витоку «конфіденційної» інформації, яка, незважаючи на ці «потуги», чомусь весь час потрапляє в інтернет-простір, де перебуває у вільному доступі. На цю розбіжність між бажаним (для наших вельмишановних чиновників) та дійсним ми вказали у своєму інформаційному запиті до Адміністрації Президента України (від 15 травня 2017 р.) та просили повідомити про результати перевірки, проведеної за вказаним фактом витоку конфіденційної інформації. Проте, на це запитання відповіді ми не так і не отримали. Тож доведеться і у цьому випадку «допомагати» нашим вельмишановним чиновникам старим, але дієвим методом із застосуванням «чарівного штурханця».

Ми вирішили ознайомитися з текстами сумнозвісних указів Президента України № 119/2017 від 29 квітня 2017 р. та № 196/2017 від 26 липня 2017 р. про припинення громадянства України групі осіб, серед яких А. Артеменко, О. Боровик, М. Саакашвілі та інші, дослідити їх правовий зміст і зробити відповідні висновки.

Перш за все вбачаємо за доцільне погодитися з коментарями з приводу відсутності у вільному доступі Указу Президента № 119/2017 від 29 квітня 2017 р. про позбавлення українського громадянства народного депутата А. Артеменка та ще кількох осіб, висловлені членом Конституційної Комісії України від Української Гельсінської спілки з прав людини В. Речицьким. Автор, на наш погляд, цілком слушно згадує про те, що позбавлення громадянст-

¹³ ЗМІ опублікували указ Порошенка про втрату Саакашвілі громадянства України. URL: <http://gordonua.com/ukr/news/politics/-zmi-opublikovali-ukaz-poroshenko-pro-vtratu-saakashvili-gromadjanstva-ukrajini-200663.html> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

ва як міра кримінально-політичної репресії відоме юридичній спільноті ще за часів «комуністичного минулого». При цьому, він доречно звертає увагу на те, що «... саме хибних звичок і забобон радянського минулого прагне позбутися сучасна незалежна й демократична Україна»¹⁴. Але життя показує, що нинішня влада, повсюдно декларуючи своє «нестримне бажання» якнайшвидше «декомунізуватися», насправді переслідує зовсім інші цілі, демонструючи при цьому патологічне невміння реалізовувати свої «геніальні задуми».

Вважаємо за необхідне також звернути увагу на те, що обидва укази Президента України (№ 119/2017 від 29 квітня 2017 р. та № 196/2017 від 26 липня 2017 р.) про припинення громадянства України групі осіб не мають обов'язкового у таких випадках атрибуту, а саме грифу «ДСК» (для службового користування), який вказує на встановлені обмеження доступу до інформації, яку вони містять. До такого висновку можна дійти з огляду на тексти цих документів, що потрапили у вільний доступ. Присвоєння такого грифу, між іншим, вимагають приписи ч. 2 ст. 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації». Цією нормою, зокрема, встановлено, що документам, які містять інформацію, що становить службову інформацію, присвоюється гриф «для службового користування». Доступ до таких документів надається відповідно до ч. 2 ст. 6 цього Закону¹⁵.

Варто звернути увагу й на те, що ч. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» встановлено, що обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до закону при дотриманні сукупності таких вимог:

1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших

¹⁴ Речицький В. Коментар з приводу відсутності оприлюднення Указу Президента про позбавлення українського громадянства народного депутата Андрія Артеменка (оновлено). URL: <http://khpg.org/index.php?id=1494171887> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

¹⁵ Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні¹⁶.

Тож з огляду на наведені вище законодавчі приписи та зміст інформації, яку так старанно намагаються приховати від громадськості чиновники з Адміністрації Президента України, виникає запитання, якими саме критеріями вони керувалися при прийнятті рішення про обмеження доступу до запитованої нами інформації? Невже її оприлюднення могло б зашкодити інтересам національної безпеки, територіальній цілісності держави або громадському порядку? Крім того, важко навіть уявити, яким чином, обмеження доступу до вказаних даних сприятиме запобіганням зворушень чи злочинам, поліпшенню стану охорони здоров'я населення, дозволить забезпечити кращий захист репутації владних структур або додержання прав інших людей. Тим більше незрозумілим видається, як саме відмова у наданні запитованої нами інформації впливатиме на стан підтримання авторитету і неупередженості правосуддя!

Убачаємо за доцільне звернути увагу на те, що у ч. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» йдеться про необхідність встановлення обов'язкової сукупності усіх зазначених вимог. Тож окрім позитивної відповіді на попереднє запитання чиновники з Адміністрації Президента України мали б дійти висновку, що оприлюднення запитованої нами інформації може завдати істотної шкоди зазначеним вище інтересам, що переважає суспільний інтерес в її отриманні. Погодьтеся, це завдання не надто просте. Але не для пані С. Кондзелі, якій поряд із зазначеним варто було б пам'ятати

¹⁶ Див.: Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

про основні принципи інформаційних відносин, вписані у ст. 2 Закону України «Про інформацію», серед яких:

- гарантованість права на інформацію;
- відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією;
- правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації¹⁷.

Виключно важливим (для громадян України, а не чиновників) видається те, що реалізуючи вказані принципи держава також визначила основні напрями державної інформаційної політики, серед яких забезпечення:

- доступу кожного до інформації;
- рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації;
- відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень (ст. 3 цього Закону).

Крім того, у ст. 5 Закону України «Про інформацію» гарантовано право кожного на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Право на інформацію (ст. 6 цього Закону) забезпечується:

- створенням механізму реалізації права на інформацію;
- створенням можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів;
- обов'язком суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість та засоби масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення;

¹⁷ Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

– обов'язком суб'єктів владних повноважень визначити спеціальні підрозділи або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації;

– здійсненням державного і громадського контролю за додержанням законодавства про інформацію;

– встановленням відповідальності за порушення законодавства про інформацію.

Однак, доводиться констатувати той факт, що держава так і не спромоглася забезпечити неухильне додержання наведених вище основоположних принципів інформаційних відносин! А спроби утаємничити рішення Президента України про надання чи припинення громадянства України можуть викликати лише роздратування та асоціації з відомого твору Л. Філатова: «... Чтоб худого про царя не болтал народ зазря, действуй строго по закону, то бишь действуй стихаря!..».

Тепер пропонуємо перейти до змісту указів Президента України (№ 119/2017 від 29 квітня 2017 р. та № 196/2017 від 26 липня 2017 р.) про припинення громадянства України групі осіб. Поклавши поруч ці два документи, ми спробували віднайти у них відмінності (окрім реєстраційного номера, дати підписання та прізвищ осіб, яким рішенням Президента України припинено українське громадянство. Однак, усі наші спроби виявилися марними... Обидва укази мають абсолютно ідентичний текст. Судіть самі, обгрутовуючи своє рішення про припинення громадянства, в обох випадках Глава держави послався на п. 26 ст. 106 Конституції України (повноваження Президента України вирішувати питання щодо громадянства) та статті 17 і 19 Закону України «Про громадянство України». При цьому, у ст. 17 цього Закону передбачено **аж три!** (виділено авторами) підстави припинення громадянства України, а саме:

- 1) внаслідок виходу з громадянства України;
- 2) внаслідок втрати громадянства України;

3) за підставами, передбаченими міжнародними договорами України¹⁸.

Однак, у текстах зазначених указі не вказується, яку саме підставу з передбачених у ст. 17 Закону України «Про громадянство України, застосовано Главою держави. Тож спробуємо розібратися з цим самостійно...

Оскільки в указах Президента України від 29 квітня 2017 р. № 119/2017 та від 26 липня 2017 р. № 196/2017 зазначено саме статті 17 та 19, то виходячи з формальної логіки, можна дійти висновку, що громадянство України групі осіб припинено внаслідок його втрати (п. 2).

Частиною першою ст. 19 (а у цій статті передбачено аж три частини!) Закону України «Про громадянство України» встановлено підстави для втрати громадянства України, до яких віднесено:

1) добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття;

2) набуття особою громадянства України на підставі ст. 9 цього Закону внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів;

3) добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою.

То ж, мотивуючи своє рішення про припинення громадянства України, П. Порошенко мав би конкретно вказати п. 2 ст. 17, та конкретний пункт (1, чи 2, чи 3) ч. 1 ст. 19 Закону України «Про громадянство України», як того вимагають правила юридичної техніки складання нормативно-правових та нормативних актів. Мав би, але юристи з Адміністрації Президента України, які готували це рішення, не надто переймаються додержанням зазначених правил! Та й, чесно кажучи, з таким підходом до підготовки актів Президента

¹⁸ Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

України зробити це практично неможливо! Чому? – запитаєте ви. Спробуємо дати вичерпну відповідь й на це запитання.

Акти Глави держави про надання або припинення громадянства України за своїми юридичними ознаками є індивідуальними правовими документами, які визначають не загальні правила поведінки учасників відповідних правовідносин, а містять конкретні приписи, звернені до окремого індивіда, застосовуються одноразово та після реалізації вичерпують свою дію. При цьому змінюється правовий статус особи, внаслідок чого вона або набуває громадянства України, а з ним одержує додаткові права та несе додаткові зобов'язання, або втрачає громадянство України, водночас позбавляючись права на участь в управлінні державними справами.

Однак, достатньо поглянути на тексти указів Президента України від 29 квітня 2017 р. № 119/2017 та від 26 липня 2017 р. № 196/2017 щоб зробити висновок про те, що і цим правилом знехтував П. Порошенко та чиновники з його адміністрації, які готували проект відповідного рішення. Адже, підставою припинення громадянства України А. Артеменку та О. Боровику (як це повідомляється в ЗМІ) стало добровільне набуття ними громадянства іншої держави (п. 1 ст. 19 Закону України «Про громадянство України»). У випадку з М. Саакашвілі такою підставою стало набуття ним громадянства України внаслідок свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів (п. 2 ст. 19 Закону України «Про громадянство України»).

Щодо підстав припинення громадянства України іншим особам, які разом з колишнім другом президента «гамузом» потрапили до Указу Президента України від 26 липня 2017 р. № 196/2017, нам нічого невідомо. Тож можна привітати колег-юристів з Адміністрації Президента України з тим, що їм вдалося віднайти універсальне формулювання обґрунтування рішення Глави держави про припинення громадянства України. Тепер тільки встигай підставляти прізвища...

Слід зазначити, що певні роз'яснення з приводу припинення громадянства України М. Саакашвілі все таки прозвучали з вуст представників органів державної влади. Так, в Адміністрації Президента України пояснили, що переконливі факти надання М. Саакашвілі недостовірної інформації виявлені ДМС України, яка й звернулася з відповідним клопотанням до Комісії з питань громадянства при Президентові України¹⁹. З огляду на такі пояснення у нас виникла низка запитань, зокрема:

1) чому зазначена обставина була встановлена більше ніж через два роки після підписання П. Порошенком Указу Президента України від 30 травня 2015 р. № 301/2015 про прийняття до громадянства України М. Саакашвілі;

2) коли і ким проведено перевірку інформації, яку надав пан М. Саакашвілі для отримання громадянства України;

3) яким чином задокументовано факт надання М. Саакашвілі недостовірної інформації при оформленні заяви про надання йому громадянства України;

4) чи притягнуто до відповідальності членів Комісії з питань громадянства при Президентові України, а також інших суб'єктів владних повноважень за допущену ними службову недбалість при підготовці питання про надання М. Саакашвілі громадянства України.

Вбачаємо за доцільне дати деякі пояснення з приводу окремих поставлених запитань.

Як зазначалося вище, клопотання про припинення громадянства України М. Саакашвілі надійшло до Адміністрації України з ДМС України. Тобто, що хтось із чиновників цього органу державної влади чи то з власної ініціативи, чи то за вказівкою «згори» (що видається ймовірнішим) вирішив «ретельніше (прискіпливіше)» перевірити достовірність поданої М. Саакашвілі ін-

¹⁹ Указ про позбавлення Саакашвілі громадянства опублікований не буде. Адміністрація президента. URL: <https://hromadske.ua/posts/ukaz-pro-pozbavlennia-saakashvili-hromadianstva-opublikovanyi-ne-bude-administratsiia-prezydenta> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

формації. У результаті такої перевірки, спираючись на своє внутрішнє переконання (яке чомусь понад два роки перебувало у стані «летаргічного сну»), цей чиновник у страшенних потугах «народив» надзвичайної важливості документ (щось на кшталт службової чи доповідної записки), на підставі якого Глава держави прийняв рішення про скасування свого ж акту щодо надання громадянства України пану М. Саакашвілі.

Погодьтеся, що така схема не з кращого боку характеризує діяльність органів державної влади, у тому числі й Гаранта Конституції! Для порівняння візьмемо механізм скасування подібних рішень, законодавчо закріплений у ст. 22 Федерального закону Російської Федерації «Про громадянство РФ». Вказаною нормою передбачається, що рішення про надання чи припинення громадянства РФ підлягає скасуванню, якщо буде встановлено, що це рішення приймалося на підставі підроблених заявником документів чи завідомо неправдивих відомостей. *Факт використання підроблених документів чи повідомлення завідомо неправдивих відомостей встановлюється в судовому порядку (виділено авторами)*²⁰. Тобто підставою скасування акта президента про надання громадянства є не якась «писулька», а рішення суду!

Звертаємо увагу на те, що відповідно до ст. 23 Закону України «Про громадянство України», Комісія при Президентові України з питань громадянства:

1) розглядає заяви про прийняття до громадянства України, вихід з громадянства України та подання про втрату громадянства України і вносить пропозиції Президенту України щодо задоволення цих заяв та подань;

2) повертає документи про прийняття до громадянства України чи про вихід з громадянства України уповноваженому центральному органу виконавчої влади з питань громадянства або Міністерству закордонних справ

²⁰ О гражданстве Российской Федерации: Федеральный закон от 31 мая 2002 г. № 62-ФЗ. URL: <http://visasam.ru/wp-content/uploads/2017/03/%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%BE-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5.pdf> (дата обращения: 01.05.2018 р.).

України для їх оформлення відповідно до вимог чинного законодавства України (виділено авторами);

3) контролює виконання рішень, прийнятих Президентом України з питань громадянства²¹.

Таким чином, при виявленні недостовірної інформації в анкеті або інших документах, поданих М. Саакашвілі для вирішення питання про надання йому громадянства України, Комісія з питань громадянства при Президентові України (далі – Комісія) мала б повернути ці документи уповноваженому центральному органу виконавчої влади з питань громадянства. Однак, судячи з подальшого розвитку подій, перевірка зазначених документів або не проводилася взагалі, або здійснювалася формально. Хто ж міг тоді припуститися, що давні друзі згодом «поб'ють горщики» і їхнє «розлучення» стане таким нестерпно болючим...

Вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що серед інших до складу Комісії з питань громадянства при Президентові України на той час входили:

- Б. Ложкін – Глава Адміністрації Президента України, Голова Комісії;
- О. Дніпров – заступник Глави Адміністрації Президента України, заступник Голови Комісії;
- О. Дем'яненко – Керівник Департаменту з питань громадянства Адміністрації Президента України, відповідальний секретар Комісії;
- Н. Севостьянова – перший заступник Міністра юстиції України;
- О. Зеркаль – заступник Міністра закордонних справ України з питань європейської інтеграції;
- Т. Нікітіна – заступник Голови Державної міграційної служби України;
- В. Серватюк – перший заступник Голови Державної прикордонної служби України;
- В. Циганок – заступник Голови Служби безпеки України;

²¹ Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

– С. Чеботар – заступник Міністра внутрішніх справ України - керівник апарату²².

На наш погляд, Комісія у такому складі (тут і один з керівників ДМС України, і заступник Голови СБ України, і заступник Міністра внутрішніх справ України, і керівництво МЗС України та Мінюсту України) була цілком спроможною забезпечити належну перевірку викладених в анкеті пана М. Саакашвілі даних, якщо це не зробили безвідповідальні чиновники Державної міграційної служби України.

Водночас ст. 24 Закону України «Про громадянство України» встановлено, що до повноважень Центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері громадянства (у цьому випадку – Державна міграційна служба України), віднесено:

– прийняття заяв разом із необхідними документами щодо прийняття до громадянства України, щодо виходу з громадянства України дітей у випадках, передбачених частинами 10, 11 та 12 ст. 18 цього Закону, перевірки правильності оформлення документів, наявності умов для прийняття до громадянства України і відсутності підстав, з яких особа не приймається до громадянства України, наявності підстав для виходу з громадянства України і відсутності підстав, з яких не допускається вихід з громадянства України, надсилання заяв разом зі своїм висновком на розгляд Комісії при Президенті України з питань громадянства;

– підготовку подань про втрату особами громадянства України і разом із необхідними документами надсилання їх на розгляд Комісії при Президенті України з питань громадянства;

– скасування в межах повноважень прийнятих рішень про оформлення набуття громадянства України у випадках, передбачених ст. 21 цього Закону;

²² Про новий склад Комісії при Президенті України з питань громадянства: Указ Президента України від 29 листопада 2014 р. № 897/2014. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/897/2014/paran4#n4> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

– виконання рішень Президента України з питань громадянства тощо²³.

Тобто і ця державна інституція належним чином не спрацювала! А можливо й спрацювала, але у протилежному напрямі?... Адже пан М. Саакашвілі у свою чергу заявив, що жодних недостовірних даних при зверненні до Президента України з приводу надання йому громадянства України він не подавав. Більше того, він наполягає на тому, що підпис в анкеті на отримання українського громадянства (копію якої оприлюднено в ЗМІ), належить не йому²⁴. Тоді виникає низка запитань, відповідь на які має дати неупереджене слідство. Зокрема, хочеться дізнатися, хто насправді «состряпал» анкету пана М. Саакашвілі. Якщо він дійсно жодних документів не подавав, а це за нього зробив хтось інший, то влада повинна зробити усе, аби ім'я цього «іншого» було встановлено і цей інший постав перед судом за вчинене ним правопорушення. Варто усвідомлювати, що це ніяк не може бути людина «з вулиці». Тож шукати її слід серед тих, хто має доступ до відповідних матеріалів.

Принагідно також нагадаємо, що в одному із наших інформаційних запитів ми поцікавилися, чи подавав пан М. Саакашвілі заяву про надання йому громадянства України. Відповіді на це запитання в Адміністрації Президента України нам так і не надали, пославшись на конфіденційність цієї інформації. Тож, користуючись нагодою, спробуємо отримати відповідь на нього від самого пана М. Саакашвілі, а також принагідно звернутися до нього за дозволом на оприлюднення його персональних даних, що містяться в сумнозвісному Указі Президента України від 26.07.2017 р. № 196/2017.

Крім того, ані з офіційних, ані з неофіційних джерел нам не вдалося одержати інформацію про те, що правоохоронні органи належним чином відреагували на заяву пана М. Саакашвілі про підроблення його підпису у зазначеному вище документі. Так само у нас відсутня будь-яка інформація про

²³ Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

²⁴ Саакашвілі заявив, що в анкеті на отримання українського громадянства не його підпис. URL: <https://ua.112.ua/polityka/saakashvili-zaiavyv-shcho-v-anketi-na-otrymannia-ukrainskoho-hromadianstva-ne-yoho-pidpys-403670.html> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

те, що сам М. Саакашвілі звернувся з відповідною заявою до судових чи до правоохоронних органів. Хоча після таких коментарів за наявності відповідних доказових матеріалів він неодмінно мав би це зробити.

Сподіваємося, що ми все таки отримаємо відповіді на усі поставлені запитання. А поки що пропонуємо підбити проміжні підсумки.

Усе наведене вище дає підстави для висновку, що проблема громадянства України як конституційно-правового інституту є багатовекторною, а тому надзвичайно складною. У цій публікації ми розглянули лише один аспект – якість виконання Президентом України своїх конституційних повноважень з питань громадянства.

Проведене нами дослідження дає підстави для висновку, що акти Глави держави про надання або припинення громадянства України за своїми юридичними ознаками є індивідуальними правовими документами, які визначають не загальні правила поведінки учасників відповідних правовідносин, а містять конкретні приписи, звернені до окремого індивіда, застосовуються одноразово та після реалізації вичерпують свою дію. При цьому, змінюється правовий статус особи, внаслідок чого вона або набуває громадянстві України, а з ним одержує додаткові права та несе додаткові зобов'язання, або втрачає громадянство України, водночас, позбавляючись права на участь в управлінні державними справами.

На жаль, доводиться констатувати, що при підготовці актів Президента України з питань надання чи припинення громадянства України зазначені принципові положення нехтуються, у зв'язку з чим допускається низка системних помилок, що у кінцевому результаті створює передумови для можливого оскарження таких рішень Глави держави та шкодить авторитетові органів державної влади, який і без того надзвичайно низький.

Зазначена ситуація значно ускладнюється спробами утаємничити факти прийняття Главою держави рішень щодо надання та припинення громадянства України, що також не може не викликати занепокоєння та обурення

у демократичному суспільстві (сподіваємося, що саме таке суспільство ми прагнемо побудувати у нашій державі). Тим більше, що вказана інформація рано чи пізно, але стає надбанням гласності та оприлюднюється в ЗМІ. Тому невмотивовані за своє сутністю та незграбні за формою реалізації спроби суб'єктів владних повноважень її приховати лише створюють додаткові передумови для політичних спекуляцій та ще більшого посилення недовіри суспільства до нинішньої влади.

З огляду на викладене, вбачається нагальна необхідність у підготовці циклу статей за цією тематикою, які ми можемо запропонувати читачеві уже найближчим часом. Йдеться, зокрема, про проблеми законодавчого регулювання в Україні питань громадянства, а також аналіз відповідних законодавчих ініціатив.

Список використаних джерел

1. ЗМІ опублікували указ Порошенка про втрату Саакашвілі громадянства України. URL: <http://gordonua.com/ukr/news/politics/-zmi-opublikovali-ukaz-poroshenko-pro-vtratu-saakashvili-gromadjanstva-ukrajini-200663.html> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

2. Лінько Д. У депутатів-втікачів було по два паспорти. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/28338937.html> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

3. О гражданстве Российской Федерации: Федеральный закон от 31.05.2002 № 62-ФЗ. URL: <http://visasam.ru/wp-content/uploads/2017/03/%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%BE-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5.pdf> (дата обращения: 01.05.2018 р.).

4. Перший друкований публічний звіт СБУ за європейськими принципами, виданий за технічної підтримки Консультативної місії ЄС з реформування сектору цивільної безпеки України URL: <https://www.slideshare.net/ServiceSsu/ss-73531447> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

5. Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України»: Указ Президента України від 27 березня 2001 р. № 215/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 13. Ст. 533.

6. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

7. Про дострокове припинення повноважень народного депутата України Артеменка А. В.: Постанова Верховної Ради України від 16 травня 2017 р. № 2027-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2027-19> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

8. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

9. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

10. Про новий склад Комісії при Президентові України з питань громадянства: Указ Президента України від 29 листопада 2014 р. № 897/2014. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/897/2014/para4#n4> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

11. Про прийняття до громадянства України Г. Лорткіпанідзе: Указ Президента України від 11 червня 2015 р. № 327/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/3272015-19124>.

12. Про прийняття до громадянства України Е. Згуладзе-Глуксманн: Указ Президента України від 13 грудня 2014 р. № 927/2014. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/9272014-18080> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

13. Про прийняття до громадянства України М. Саакашвілі: Указ Президента України від 30 травня 2015 р. № 301/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/3012015-19079> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

14. Про прийняття до громадянства України Новинського В. В.: Указ Президента України від 29 травня 2012 р. № 360/2012. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/3602012-14383> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

15. Про припинення громадянства України Артеменка А. В., Боровика О., Новгородського Д. В. та інших осіб: Указ Президента України від 29 квітня 2017 р. № 119/2017 URL: https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%BA%D0%B0%D0%B7_%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D0%B2%D1%96%D0%B4_29.04.2017_%E2%84%96119/2017 (дата звернення: 01.05.2018 р.).

16. Речицький В. Коментар з приводу відсутності оприлюднення Указу Президента про позбавлення українського громадянства народного депутата Андрія Артеменка (оновлено). URL: <http://khp.org/index.php?id=1494171887> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

17. Саакашвілі заявив, що в анкеті на отримання українського громадянства не його підпис. URL: <https://ua.112.ua/polityka/saakashvili-zaiavyvshcho-v-anketi-na-otrymannia-ukrainskoho-hromadianstva-ne-yoho-pidpys-403670.html> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

18. Указ про позбавлення Саакашвілі громадянства опублікований не буде. Адміністрація президента. URL: <https://hromadske.ua/posts/ukaz-pro-pozbavlennia-saakashvili-hromadianstva-opublikovanyi-ne-bude-administratsiia-prezydenta> (дата звернення: 01.05.2018 р.).

Тимошенко В. А., Дремов С. В. Институт гражданства в современной Украине: печальные реалии нынешнего времени

В статье предложены результаты исследования некоторых проблем реализации положений конституционно-правового института гражданства Украины. Особое внимание авторы публикации уделили вопросам, связанным с выполнением Президентом Украины своих конституционных полномочий в сфере предоставления и прекращения гражданства Украины.

Рассмотрены недостатки в функционировании механизма подготовки решений Главы государства о прекращении гражданства Украины и указано на выявленные факты манипулирования правом граждан на защиту их персональных данных и доступ к публичной информации.

Ключевые слова: *гражданство, Президент Украины, предоставление гражданства, прекращение гражданства.*

Timoshenko V. A., Dremov C. V. An institute of citizenship is in modern Ukraine: sad realities of present time

The results of research of some problems of realization of positions of constitutionally-legal institute of citizenship of Ukraine offer in the article. The special attention the authors of publication spared to the questions related to implementation by President of Ukraine of the constitutional plenary powers in the field of grant and stopping of citizenship of Ukraine.

The defects in functioning of mechanism of preparation of decisions of Head of the state about stopping of citizenship of Ukraine are considered and it is indicated on the educed facts of manipulations a right for citizens on the protection of their personal data and access to public information.

Key words: *citizenship, President of Ukraine, granting of citizenship, termination of citizenship.*

В. О. Туляков,
докт. юрид. наук, професор,
віце-президент, проректор
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
суддя ad hoc Європейського суду з
прав людини, член-кореспондент
НАПрН України

**ЛЕОНІД БАГРІЙ-ШАХМАТОВ:
ВЧЕНИЙ, ВЧИТЕЛЬ, ГРОМАДЯНИН**

У грудні 2017 р. виповнилося 90 років з дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики (1980–1997) Одеського державного університету ім. І. І. Мечнікова, завідувача кафедри кримінального права Одеської національної юридичної академії (1997–2000), завідувача кафедрою кримінального та адміністративного права і проректора з навчально-методичної роботи в галузі правознавства Одеського національного морського університету (2000–2009).

Леонід Васильович Багрій-Шахматов народився 27 грудня 1927 р. у м. Одесі. Був учасником Другої світової війни, інвалідом війни 2-ї групи. У 1945 р. наказом Верховного Головнокомандуючого Збройних Сил СРСР № 372 Л. В. Багрій-Шахматову була оголошена подяка за умілі бойові дії. Нагороджений орденами Вітчизняної війни I та II ступеня, орденом Богдана Хмельницького, медалями «За бойові заслуги», «За оборону Севастополя», «За оборону Кавказу», «За перемогу над Німеччиною», «За перемогу над Японією».

Учений був почесним членом (академіком) Національної академії наук Грузії, почесним доктором Міжнародного незалежного університету Молдови, академіком Української академії наук, персональним членом Міжнарод-

ної асоціації кримінального права. З лютого 2002 р. – старший інспектор Української секції Міжнародної поліції (Інтерполу).

Леонід Васильович опублікував близько 600 наукових і науково-методичних робіт, серед яких 13 монографій, два коментарі до законодавства, 6 підручників і навчальних посібників, 12 текстів курсів лекцій тощо. Він створив наукову школу фахівців у галузі кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права. Під керівництвом вченого захистили дисертації 86 кандидатів наук, з яких 12 стали професорами.

Леонід Васильович Багрій-Шахматов помер 12 вересня 2009 р., був похований у м. Одесі.

Сухі слова біографії – і ціле життя... Вчені, що живуть біля моря чи виростили там – особливі. Це пов'язано з іншим відчуттям природи, ентропією енергій та фонтанами любові. Це дає їм бачення сили, яка є іншою, ніж системні зв'язки у кам'яних джунглях чи виклики наративів Інтернету сьогодення. Леоніду Васильовичу були притаманні одеський шарм та вміння бачити те, що за горизонтом, що непомітно іншим, течії та рифи, скелі та хвилі; та вміння оцінювати й чітко реагувати на зміни обставин.

Ірвінг Стоун назвав Джека Лондона моряком у сідлі. Леонід Багрій-Шахматов був моряком у житті, стоячи за кафедрою чи з вудкою на річці, на науковій конференції чи дружній зустрічі. Він був світлий та відкритий. У нього поєднувалися аристократ духу та босяк з одеських вулиць, веселий студент-фронтвик першої післявоєнної кримінальної фуркації юрфаку Одеського університету та суворий полковник МВС.

Кажуть, що море не прощає помилок. Справжній моряк усе життя буде ним залишатися, бо він бачив море, дихав його повітрям, дивився в очі бурі. Риси моряка проявилися в адміністративній, викладацькій, науковій діяльності Леоніда Васильовича.

Пам'ятаю вересень 1980 р., коли він вперше увійшов до нашої аудиторії. Білизна сорочки, манжет, магія бездоганно вив'язаної краватки та хустки

у кишені, і вступ до аристократії права – царини норм та підвалин державного примусу: оповідання про долю та розвиток кримінального права як у нормі, так і в особах, які створювали історію кримінально-правової доктрини, формували демократичні платформи сучасного буття кримінально-правових реалій. Ми йшли за І. Ноем та М. Стручковим, Б. Утевським та А. Ременсоном, В. Кудрявцевим та Н. Кузнецовою, В. Сташисом та М. Бажановим. Ми йшли за історією його життя та його історією розвитку кримінально-правової догми. Ми йшли, «стоячи на плечах гігантів»...

У нього був унікальний науковий дар. Він бачив майбутнє. Так, кандидатська робота, присвячена участі громадськості в діяльності кримінально-виконавчих установ, реалізується у системах пробації та громадського контролю сьогодні. Ідеологія теоретичних основ класифікації покарань, що описана в його докторській дисертації, набуває відображення у наукових розвідках категорії кримінального проступку та соціальних реакцій на кримінальне правопорушення. Саме роботи Л. В. Багрія-Шахматова стали основою формування новітніх підходів до характеристики кримінальних правовідносин, концепту кримінального правопорушення та реакції суспільства на нього у вигляді диференційованих за ступенем нормативного вираження та динамічної характеристики форм реалізації кримінальної відповідальності.

Цілий пласт нових робіт та ідей пов'язаний із розробленою Л. В. Багрієм-Шахматовим концепцією кримінальної відповідальності як правовідносин, спрямованих на застосування засобів кримінально-правового впливу¹.

Я пам'ятаю, як він шанував наукову думку, пам'ятаю його ставлення до молоді, до юристів-початківців.

Кожне слово має бути вираженим. Кожна думка має право на існування. Тим більше у сфері кримінальної відповідальності. Відомо і традиційно зрозуміло, що захист суспільства від злочинців має здійснюватися за допомо-

¹ Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание. Минск, 1976. С. 23, 27.

гою застосування до останніх жорстких і невідворотних покарань. Відповідні зміни у суспільній свідомості висунули на перший план проблему «юстиції причетних», у межах якої доля потерпілого посідає центральне місце. Згідно з цим підходом ідея взаємної відповідальності громадянина і держави реалізується тоді і остільки, коли і оскільки держава не просто захищає громадян системою правових приписів-регуляторів, але і несе відповідальність, якщо хто-небудь такі приписи порушив.

Нарешті, наявність інституту посередників між потерпілим і злочинцем, людей, чийм основним зайняттям є «роздача болю» (Н. Крісті), будучи настільки затребуваною в епоху абсолютизму і наступні століття, виявилася не зовсім потрібною чи навіть неузгодженою із природними правами окремих індивідів у ХХІ ст. Саме це виявило державно-суспільні форми реалізації відповідальності, про які писав Л. В. Багрій-Шахматов ще у 1976 р.

Система правосуддя буксує, суди переповнені справами, правоохоронні органи незалежно від рівня злочинності завжди працюють на межі можливого, зростає рівень призонізації населення.

У цих умовах виникає третя сила – рух, спрямований на необхідність самостійного відправлення правосуддя, на легалізацію самосудів і обмеження застосування норм кримінального права як єдиного регулятора системи найнебезпечніших девіацій (аболіціонізму). Це підтверджується ефектом революційних діянь. Дисфункції соціальних інститутів у сфері забезпечення природних прав і свобод людини і громадянина є каталізаторами активації права на повстання та легалізації самосуду, суспільної люстрації.

В умовах стагнації застосування пунітивного підходу забезпечує стабільність існування влади. Розвиток потребує використання гуманістичних елементів кримінально-правової регуляції.

Насправді жоден із цих підходів не існує у чистому вигляді. Звідси і принцип свободи волі класичної школи Ч. Беккарія та І. Бентама, і шанований на пострадянському просторі економічний детермінізм К. Маркса і його

послідовників, і психоаналіз З. Фрейда, і багатовекторний підхід Ч. Ломброзо є ні чим іншим, як спробою певним чином абсолютизувати знайдені певні закономірності проявів соціуму у кримінально-правових реаліях. Панівна соціальна теорія набуває визначення у відповідних кримінально-правових нормах. За таких умов ми спроможні описати співвідношення кримінально-правових заборон з іншими нормами, визначити буття кримінально-правової норми як у сфері права, так і закону з урахуванням панівної соціальної теорії та лише стосовно поточного історичного моменту.

Найяскравіше це проявляється в існуючих концептах кримінальної відповідальності як правовідносин, сутності та ролі диференціації відповідальності та кримінальних покарань, особливостей класифікації системи покарань та інших кримінально-правових заходів, диференціації й індивідуалізації покарань та участі громадськості у діяльності із профілактики правопорушень. І, слід зазначити, що саме ці проблеми були ядром наукового пошуку Леоніда Васильовича Багрія-Шахматова десятиріччя тому.

Зазначимо лише низку абсолютно новаторських ідей Вчителя, які пережили свій час. До них належать такі.

1. Розвиток аболіціонізму за часів панування класичного підходу у теорії кримінально-виконавчого права (тези кандидатської дисертації, що була присвячена ролі громадськості у діяльності кримінально-виконавчих установ, первісним характеристикам державно-суспільного впливу на злочинність).

2. Розвиток теорії класифікації покарань та інших кримінально-правових заходів (тези докторської дисертації), що виступає передумовою сучасних теорій багатокільній системі кримінального впливу (теорія інших кримінально-правових заходів).

3. Розвиток теорії та філософії кримінальної відповідальності у контексті первісних та секундарних кримінальних правовідносин та системи заходів впливу на правопорушника, що виступив передумовою сучасного ши-

рокого підходу до поняття кримінального правопорушення з позиції тлумачення сенсу останнього Європейським судом з прав людини.

4. Розвиток ідей антропологізації кримінальної юриспруденції з постановкою питання про необхідність застосування специфічних заходів кримінально-правового впливу щодо особливих категорій злочинців.

На це була спрямована його експертна та наукова діяльність, законотворча активність його послідовників та учнів. Відомо, що Одеська кримінально-правова школа виходить із констатації необхідності існування єдиного Кримінального кодексу, в якому кримінальні правопорушення (злочини та проступки) відрізнялися за ступенем тяжкості та заходами кримінально-правового реагування. Злочинам кореспондували би покарання, кримінальним проступкам – кримінальні стягнення. При чому Кримінальний кодекс нового типу як «негативна конституція країни» має передбачати відповідальність виключно за «природні» злочини, злочини, сутність яких витікає не з системного доктринального аналізу суспільної небезпеки діяння, а з логіки захисту конституційних принципів, чи як записано в Конвенції про захист прав людини та основних свобод, – «загальних принципів права, що визнані цивілізованими країнами» (ч. 2. ст. 7 Європейської конвенції з захисту основних прав громадян та фундаментальних свобод). Безумовно, це наголошує на новому вирішенні питання сутності і характеристик кримінальної відповідальності та форм її реалізації, кримінально-правових відносин та їх суб'єктів, та ін.

Слідом за ідеями Л. В. Багрій-Шахматова щодо диверсифікації форм реалізації кримінальної відповідальності, можемо констатувати, що розмивання кримінально-правових сенсів у державних (квазі-кримінальна відповідальність) та державно-суспільних дисциплінарних практиках (люстрація, самосуди), кореспондує аномії, правовому нігілізму пересічного населення у мережевому спілкуванні та комунікаціях.

У сучасних умовах розвитку суспільства як актуальну визначено проблему сингулярності у кримінальному праві, тобто існування стану, за яким імперативний концепт публічно-правового захисту прав та свобод фізичних та юридичних осіб, громади, держави може бути вщент порушеним (нейтралізованим) за допомогою розповсюдження диспозитивної приватності паралельного регулювання кримінально-правових конфліктів не шляхом медіаційних процедур, а шляхом формування особистісних правил реагування на кримінально-правові заборони.

За умов мережевої глобалізації стан сингулярності, поширюючись у гібридних формах нормосвідомості, стає все більш популярним, емоційно близьким, несуперечливим та економічно необхідним. Кримінальне право як природне право злочину та покарання розмивається в ентропії сенсів як з боку держави, так і з боку громадян та суспільства. При системній кризі у суспільстві кримінально-правова заборона є ідеологічною фікцією, кримінально-правове реагування на посягання на особисту, соціальну, суспільну чи державну безпеку, встановлені кримінальним законом, – явищем.

Проблематика системи кримінально-правових «заборон» є насправді системою дозволів для застосування правоохоронними органами відповідних заходів державного примусу за діяння, передбачені кримінальним законом. Тобто насамперед *Кримінальний кодекс є системою дозволів та умов застосування публічної кари за поведінку, передбачену у ньому*. Зміст кримінального права частково може бути вираженим у сукупності прав та обов'язків представників держави карати суб'єктів злочину за скоєння діянь, передбачених у законі. Кримінально-правова норма – це текст, елемент культурного осередку, який, будучи визнаний державою, має бути певним чином інтерпретованим та інтеріоризованим у свідомості фахівців та громадян, відтворюючи відповідне правило поведінки, підкріплене відповідною санкцією.

З цього боку змінюється погляд на характеристики учасників кримінальних правовідносин: держава в особі її органів, що повинні захистити без-

пеку громадян, та у разі неможливості знайти та покарати злочинця, та повністю або частково компенсувати шкоду потерпілим; злочинець, потерпілий від злочину, треті особи та їх роль у механізмі кримінально-правового регулювання, – усі ці особи, їх правовий стан та кримінально-правові обов'язки мають набути відображення у характеристиках форм реалізації та сутності кримінальної відповідальності. Слід також не тільки в доктрині, але й у чинному законодавстві чітко визначити: порядок і межі, загальні засади притягнення до кримінальної відповідальності; непритягнення до кримінальної відповідальності; звільнення від кримінальної відповідальності; звільнення від покарання та його застосування; виключення кримінальної відповідальності та інших кримінально-правових заходів; призначення покарання; призначення інших заходів; інші (похідні) форми реалізації кримінальної відповідальності (судимість, адміністративний нагляд); державно-суспільні форми реалізації (люстрація, інші правообмеження); адміністративні, дисциплінарні та міжнародні практики на основі матриці оцінок учасників кримінальних правовідносин.

Звідси кримінальна відповідальність має бути визнаною як сукупність правовідносин між державою, правопорушником, потерпілою особою та третіми особами (громадянське суспільство) у зв'язку і з приводу скоєння злочину.

Держава відповідальна за безпеку та порушення прав та майнового стану потерпілих (кримінально-правова реституція) разом із пошуком, осудом покаранням і ресоціалізацію кримінальних правопорушників; правопорушник підлягає індивідуальним заходам кримінально-правового впливу відповідно до вироку суду та зобов'язаний компенсувати шкоду потерпілому, державі та третім особам, пов'язану зі скоєнням злочину; потерпілі зобов'язані прийняти активну участь у забезпеченні діалогу (компромісу) та індивідуалізації покарання правопорушнику, треті особи та цивільне суспільство забезпечують соціальний контроль за діяльністю держави та подальшою

ресоціалізацію правопорушника. Саме ця сукупність прав і обов'язків учасників кримінальної відповідальності є сенсом останньої.

Каральна сутність покарання кореспондує безпековій практиці з боку держави, оскільки саме незабезпечення безпеки є центральним сенсом зловживання правом на сучасному етапі. Захист прав потерпілої особи та права на справедливий суд кримінального правопорушника – обов'язком та контрольною функцією громадянського суспільства.

Свого часу саме ідеї Л. В. Багрія-Шахматова надали суттєвий поштовх формуванню нових доктринальних підходів у кримінальному та кримінально-виконавчому праві сучасності у працях його учнів та послідовників. Але є ще багато інших, які чекають свого часу та переосмислення у ланках формування сучасної кримінально-правової теорії незалежної України. Безумовно, усе це потребує відповідного наукового аналізу та встановлення можливостей його використання для гармонізації кримінально-правових заборон із характеристиками сучасного суспільства. Саме у цьому нам допомагає наукова спадщина нашого вчителя – доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Леоніда Васильовича Багрій-Шахматова.

ВЯЧЕСЛАВ ІВАНОВИЧ БОРИСОВ

7 лютого 2018 р. виповнилося 75 років від дня народження та 45 років науково-педагогічної діяльності видатного вітчизняного вченого-правознавця в галузі кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права, соціології кримінального права і міжнародного кримінального права, талановитого педагога вищої школи, доктора юридичних наук, директора Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, академіка-секретаря відділення кримінально-правових наук Національної академії правових наук України, професора кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслуженого юриста України Вячеслава Івановича Борисова.

Вячеслав Іванович народився у 1943 р. у м. Волжськ Марійської АРСР (РФ). У 1966 р. вступив до Харківського юридичного інституту (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), з яким пов'язав свою подальшу долю, спочатку навчаючись в аспірантурі, а потім працюючи у ньому асистентом, старшим викладачем, доцентом, старшим науковим співробітником, професором кафедри кримінального права.

В. І. Борисов зробив помітний вклад і в підготовку фахівців у галузі кримінального права зарубіжних країн. Так, з 1983 р. по 1985 р. В. І. Борисов обіймав посаду викладача кримінального права та кримінології Аденського університету у Народній Демократичній Республіці Ємен.

У 1995 р. працював начальником Управління планування і координації правових досліджень Академії правових наук України (нині – НАПрН Украї-

ни), директором-організатором Інституту вивчення проблем злочинності АПрН України (нині – Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України), а з вересня 1995 р. по травень 2005 р. і з червня 2008 р. – директором Інституту. З 1996 р. Вячеслава Івановича обрано членом Координаційного бюро з проблем кримінального права відділення кримінально-правових наук НАПрН України та членом-кореспондентом НАПрН України, з 2004 р. – її дійсним членом (академіком). З 2005 р. В. І. Борисов – вчений секретар Координаційного бюро з проблем кримінального права відділення кримінально-правових наук НАПрН України, з 2012 р. – академік-секретар відділення кримінально-правових наук цієї академії.

У 1974 р. В. І. Борисов захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Уголовная ответственность за нарушение правил при производстве строительных работ» (спеціальність 12.00.08), у 1993 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины» (спеціальність 12.00.08). У 1978 р. йому присвоєно вчене звання доцента, а в 1995 р. – професора.

В. І. Борисов є автором та співавтором близько 450 наукових праць, у тому числі монографій, підручників, навчальних посібників, науково-практичних коментарів. Його роботи присвячені розробці питань теорії кримінального закону, злочинів проти життя та здоров'я, економічних та службових злочинів, проти правосуддя, проблемам запровадження інституту кримінального проступку у законодавство України, реформування правоохоронних органів в Україні та ін. Істотну питому вагу серед досліджень В. І. Борисова мають роботи стосовно питань кримінальної відповідальності за порушення правил охорони праці та безпеки виробництва. За значні досягнення в розробці проблем правового забезпечення безпеки виробництва у

1993 р. Вячеслав Іванович Борисов був обраний дійсним членом Академії інженерних наук України.

До числа праць В. І. Борисова належать, зокрема, такі, як: «Уголовная ответственность за нарушение правил при производстве строительных работ» (1977); «Уголовно-правовая охрана безопасности общественного производства (развитие уголовного законодательства, его социальная обусловленность, юридические признаки составов преступления)» (1991); «Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності)» (у співавт., 2005); «Протидія організованим злочинності у сфері торгівлі людьми» (у співавт., 2005); «Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження)» (у співавт., 2008); «Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні» (у співавт., 2010); «Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні» (у співавт., 2011); «Теоретичні та прикладні проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених з місць обмеження або позбавлення волі» (у співавт., 2013); «The Legal System of Ukraine Past, Present and Future. Vol. V: «Criminal-Law Sciences. Urgent Problems of Combating Criminality in Ukraine» (with other co-authors, 2013); «Правова доктрина України: у 5 т. – Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку» (у співавт., 2013); «Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми» (у співавт., 2016); «Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування» (у співавт., 2017).

В. І. Борисов бере активну участь у написанні підручників з кримінального права, методичних рекомендацій, науково-практичних коментарів до Кримінального кодексу України. Зокрема, він є співавтором таких видань: «Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник» (1997, 2001, 2003, 2004, 2007, 2010, 2015 рр.); «Кримінальне право України. Особлива частина. Підручник» (2001, 2003, 2004, 2007, 2010, 2015 рр.); «Кримінальний

кодекс України: науково-практичний коментар» (2003, 2004, 2006, 2008, 2013 рр.).

Близько 20 років (з 1995 по 2005 роки та з 2008 року по теперішній час) В. І. Борисов очолює Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. Завдяки зусиллям Вячеслава Івановича створено колектив із високим науковим авторитетом та потенціалом. У штаті НДІ працюють доктори та кандидати наук – провідні в Україні фахівці у галузях наук кримінально-правового циклу.

В. І. Борисов – дуже вимоглива та відповідальна людина, жодна ланка його складної роботи, жоден співробітник чисельного колективу Інституту не залишається поза увагою. Вячеславу Івановичу вдалося створити творчу, дружню атмосферу в колективі Інституту, що стимулює співробітників на плідну працю і активний науковий пошук.

Вячеслав Іванович має й видатний організаторський талант, який відбивається у різних проявах. Виплеканим творінням академіка та його колег на чолі з доктором юридичних наук, професором, академіком Національної академії наук України В. Я. Тацієм став 17-й том Великої української юридичної енциклопедії «Кримінальне право» (2017 р.), в якому В. І. Борисов виступив заступником голови редакційної колегії, членом робочої групи та автором низки термінів. Організаторський хист В. І. Борисова виразився й у тому, що як заступник голови оргкомітету він очолює роботу з підготовки Харківської міжнародної конференції з кримінально-правових дисциплін – авторитетного заходу, який щорічно, починаючи з 2011 р., збирає провідних фахівців України та зарубіжних держав у стінах Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Професор В. І. Борисов є талановитим педагогом і вчителем. Під його керівництвом було підготовлено та захищено 11 кандидатських дисертацій. На цей час він здійснює наукове керівництво над написанням кількох канди-

датських дисертацій та наукове консультування двох докторантів. Вячеслав Іванович сформував наукову школу, учні якої розвивають його ідеї, досліджуючи проблеми широкого спектра норм та інститутів Загальної та Особливої частин кримінального права. Протягом багатьох років Вячеслав Іванович очолює наукові студентські гуртки, учасники яких беруть активну участь у наукових конференціях та конкурсах і отримують дипломи переможців. Серед вихованців В. І. Борисова багато відомих юристів-правознавців, науковців, суддів, прокурорів, народних депутатів тощо.

Багаторічний досвід та високий авторитет В. І. Борисова нерозривно пов'язаний з активною участю в атестації наукових кадрів. Він є членом спеціалізованої вченої ради в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого по захисту кандидатських та докторських дисертацій, а з 2012 р. – очолює спеціалізовану вчену раду НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрНУ із захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності 12.00.08.

Науково-педагогічну та адміністративну діяльність В. І. Борисов успішно поєднує з громадською роботою. Так, з 2000 р. він – член Правління Кримінологічної асоціації України; з 2001 р. – член Європейського об'єднання кримінологів; з 2002 р. – член Спілки юристів Харківської області; з жовтня 2011 р. – один із засновників та заступник голови громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права».

Не менш продуктивним напрямом діяльності В. І. Борисова є його участь у законопроектній роботі. Зокрема, вагомий вклад ним внесено у розробку проекту Конституції України 1996 р. Починаючи з 1993 р. він був членом робочої групи Кабінету Міністрів України з підготовки проекту чинного Кримінального кодексу України, ухваленого 5 квітня 2001 р. Також він був науковим консультантом Комісії Верховної Ради України з питань законності і правопорядку. У 2012 р. його включено до складу Конституційної Асамблеї як спеціального допоміжного органу при Президентові України, утвореного з метою напрацювання пропозицій щодо змін Конституції України, та ін.

Академік В. І. Борисов є головним редактором збірника наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю», заступником головного редактора електронного наукового видання «Вісник асоціації кримінального права України», а також членом редакційних колегій низки періодичних видань, серед яких «Вісник Національної академії правових наук України», «Право України», «Проблеми законності» та ін.

Життєвий шлях Вячеслава Івановича можна вважати наочним втіленням ідеї видатного філософа Г. С. Сковороди про сродну (споріднену) працю, відповідно до якої важливою передумовою досягнення людиною щастя є діяльність, що відповідає її покликанню від народження. Підтвердженням цього є відзначення плідної роботи В. І. Борисова державними нагородами: медаллю «Ветеран труда» (1992), орденом «За заслуги» III ступеня (2003). У 1998 р. йому присвоєне почесне звання заслуженого юриста України. Він є лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки (2006). Також В. І. Борисов має численні відомчі відзнаки. Зокрема, він став тричі лауреатом Премії імені Ярослава Мудрого за видатні заслуги в законотворчій (2001), освітньо-видавничій діяльності (2002) та за видатні досягнення в науково-дослідницькій діяльності з проблем правознавства (2011), стипендіатом іменної стипендії Харківської обласної державної адміністрації імені В. П. Маслова (2007), лауреатом III Всеукраїнського конкурсу Спілки юристів України за номінацією «Юрист – науковий співробітник» (2003), «Відмінник освіти України» (2003), «Видатний юрист України» (2012). У 2012 р. він відзначений Подякою Генерального прокурора України за вагомий внесок у зміцнення правових основ законності та правопорядку, а також нагороджений Міжнародною академією рейтингових технологій і соціології «Золота Фортуна» медаллю «20 років незалежності України». У 2013 р. В. І. Борисова відзначено Подякою Президента Національної академії правових наук України «За плідну та сумлінну працю, значний внесок у організацію теоретичних та фундаментальних досліджень у сфері боротьби зі зло-

чинністю і з нагоди 70-річчя від Дня народження»; медаллю «Верховний Суд України – 90 років»; Почесною грамотою Харківської обласної державної адміністрації «За вагомий особистий внесок у розбудову правової держави, захист конституційних прав і свобод громадян, зміцнення законності та правопорядку, високий професіоналізм і з нагоди Дня юриста», Сертифікатом вдячності Голови Державної служби України з контролю за наркотиками «За видатний внесок у розробку Стратегії державної політики України щодо наркотиків на період до 2020 року». У 2018 р. В. І. Борисов нагороджений орденами імені Ярослава Мудрого III ступеня, імені В. Н. Каразіна, а також Союзу юристів України «За заслуги» I ступеня.

Колективи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, кафедр кримінального права № 1 та № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, редакційна колегія вісника асоціації кримінального права України щиро вітають іменинника з ювілеєм та бажають йому завжди перебувати у доброму гуморі та відмінному самопочутті, родинної злагоди, творчого натхнення, пишних плодів від плідної праці.

ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ ГРОДЕЦЬКИЙ

16 травня 2018 р. виповнилося 50 років від дня народження талановитого вченого у галузі кримінального права, кандидата юридичних наук, доцента, доцента кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, відповідального секретаря електронного наукового видання «Вісник Асоціації кримінального права України» Юрія Васильовича Гродецького.

Юрій Васильович у 1994 р. закінчив із відзнакою Українську державну юридичну академію (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), після чого навчався в цьому закладі в аспірантурі, працював на посаді асистента, заступника декана денного факультету № 3, а з 2003 р. працює на посаді доцента. У 2002 р. він захистив кандидатську дисертацію за темою «Добровільна відмова при співучасті».

З 2013 р. Ю. В. Гродецький – відповідальний секретар електронного наукового видання «Вісник Асоціації кримінального права України».

Юрій Васильович робить вагомий внесок у підготовку майбутніх юристів, викладаючи навчальні дисципліни «Кримінальне право України. Загальна», «Питання теорії та практики застосування Кримінального кодексу України (Загальна частина)», «Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації».

Ю. В. Гродецький є автором (співавтором) близько 90 наукових праць, зокрема, підручників, коментарів, посібників, статей та ін., співавтором законопроектів щодо внесення змін до Кримінального кодексу України.

За плідну працю Юрій Васильович має відзнаки та заохочення Міністра внутрішніх справ України, Головного управління юстиції Харківської області, територіального управління ДСА України у Харківській області, Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Редакційна колегія електронного наукового видання «Вісник Асоціації кримінального права України», колеги та друзі сердечно вітають ювіляра та бажають йому міцного здоров'я, благополуччя, сімейного затишку, миру і добра, а також творчого натхнення на подальші здобутки!